

Diagnoza sytuacji grup narażonych na
wykluczenie oraz kierunki działań w zakresie
polityki równego traktowania
dla Miasta Bydgoszczy

dr Anna Strzałkowska

dr Marta Abramowicz

Gdańsk 2021

Spis treści

1. Wstęp	3
1.1. Definicje kluczowych pojęć.....	4
1.2. Metodologia badań	5
2. Potrzeby i problemy grup narażonych na dyskryminację w świetle badań ogólnopolskich .	6
2.1. Świadomość społeczna dotycząca dyskryminacji	6
2.2. Przeciwdziałanie przestępczości motywowanej nienawiścią	7
3. Potrzeby i problemy grup narażonych na dyskryminację w Bydgoszczy	10
3.1. Płeć.....	11
3.2. Pochodzenie etniczne, narodowość	15
3.3. Religia, wyznanie, światopogląd.....	24
3.4. Stan zdrowia, niepełnosprawność.....	30
3.5. Orientacja seksualna i tożsamość płciowa	38
3.6. Wiek.....	42
4. Analiza dokumentów strategicznych w kontekście równego traktowania i przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu.....	46
4.1. Strategia rozwoju Bydgoszczy	46
4.2. Strategia rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego.....	51
4.3. Działania na rzecz równego traktowania i przeciwdziałania wykluczeniu w Bydgoszczy na przestrzeni ostatnich 3 lat	71
5. Kierunki działań w zakresie polityki równego traktowania w Bydgoszczy.....	74
5.1. Sprawne i efektywne zarządzanie miastem	74
5.2. Aktywni, otwarci i kompetentni obywatele	80
5.3. Przyjazne warunki życia – zdrowie, sport, kultura, bezpieczeństwo, mieszkania - dostępność, infrastruktura publiczna	86
5.4. Nowoczesny transport i komunikacja	92

1. Wstęp

W Polsce nie mamy jeszcze wielu doświadczeń w tworzeniu polityk równościowych czy, inaczej mówiąc, promowaniu podejścia opartego na prawach człowieka. Dopiero od kilku lat rozwijają się inicjatywy na poziomie lokalnym, samorządowym. Poszczególne miasta starają się odpowiadać na dostrzeganą lub zgłaszaną przez mieszkańców i mieszkanki konieczność wdrażania polityk równościowych. W Gdańsku oddolnie wypracowano Model na rzecz Równego Traktowania, który odnosi się do sześciu ustawowych przesłanek dyskryminacyjnych. W Warszawie prezydent miasta przyjął Kartę LGBT, dokument ten został przygotowany przez warszawskie organizacje pozarządowe. W Poznaniu Rada Miasta przegłosowała Europejską Kartę Równości Kobiet i Mężczyzn w Życiu Lokalnym, natomiast w Krakowie tę samą Kartę podpisał prezydent. W Łodzi utworzono specjalny zespół ds. wypracowywania polityki równości.

W ramach tych działań powoływane są różne ciała eksperckie, które mają wspomóc realizację polityk równości. W wielu miastach powstały Rady Kobiet. W Bydgoszczy, ale i w Gdańsku, Świdnicy, Wrocławiu, Krakowie działają Rady ds. Równego Traktowania. To tylko niektóre przykłady pokazujące, jak wiele jest systemowych sposobów wsparcia grup narażonych na dyskryminację i wykluczenie. Po kilku latach działań na polu równościowym należy stwierdzić, że różna jest skuteczność ich procedowania. Jednym z ważnych powodów jest to, że mimo umocowania prawnego brakuje dla nich wsparcia w Krajowym Programie na rzecz Równego Traktowania, jak również jasnej deklaracji Krajowego Pełnomocnika ds. Równego Traktowania w Polsce. Brakuje w końcu rzetelnej wiedzy dotyczącej tego, jak budować takie polityki oraz jakie korzyści płyną z przeciwdziałania nierównemu traktowaniu. Obecnie coraz częściej mówi się o podejściu uwzględniającym prawa człowieka na poziomie lokalnym. Przy Związku Miast Polskich powstała Komisja i Zespół ds. Praw Człowieka, których celem jest m.in. wypracowanie tzw. standardu minimum praw człowieka w polskim samorządzie. Przedstawicielka Bydgoszczy aktywnie uczestniczy w tych pracach.

Niniejsze opracowanie powstało z inicjatywy Rady ds. Równego Traktowania w Bydgoszczy. Zawiera ono diagnozę sytuacji sześciu, ustawowo zdefiniowanych grup narażonych na wykluczenie. W raporcie znalazły się również propozycje kierunków działań, które miasto może podjąć w zakresie równego traktowania. Proces zbierania danych oraz wypracowywania rekomendacji odbył się z zaangażowaniem członków i członkiń Rady,

przedstawicieli i przedstawicielek organizacji pozarządowych, ekspertów i ekspertek z grup narażonych na dyskryminację, instytucji miejskich oraz urzędników i urzędniczek. W tym miejscu chcemy bardzo podziękować wszystkim osobom, które z pełną otwartością zgodziły się podzielić swoją ekspercką wiedzę i doświadczeniem. Ten raport nie powstałby bez Państwa współpracy i zaangażowania.

Ochrona praw i zapewnienie bezpieczeństwa osobom zagrożonym wykluczeniem i dyskryminacją stanowią realizację wizji i celów strategicznych Bydgoszczy. W strategii rozwoju miasta do 2030 roku zapisano: „Bydgoszcz to miasto bezpieczne i przyjazne jego mieszkańcom, zapewniające wysoką jakość zamieszkania oraz opieki zdrowotnej i socjalnej (...)”. W świetle obecnej sytuacji społecznej konieczne wydaje się wdrożenie polityk w zakresie równego traktowania na poziomie lokalnym. Polityki te powinny uwzględniać obecne strategie, programy i polityki miejskie, specyfikę funkcjonowania miasta oraz co najważniejsze być odpowiedzią na realne potrzeby mieszkańców i mieszkańek miasta. Niniejsze opracowanie powstało z inicjatywy Rady ds. Równego Traktowania w Bydgoszczy.

1.1. Definicje kluczowych pojęć

Zasada równości zwana także **nakazem równego traktowania** i **zakaz dyskryminacji** są podstawowymi zasadami zapisanymi w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku. Zgodnie z Konstytucją wszyscy są równi wobec prawa i nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiegokolwiek przyczyny. Władze państwowe na mocy ustawy zasadniczej zobowiązane są do poszanowania godności każdego człowieka bez względu na jego status i cechy osobiste oraz takiego kształtowania regulacji prawnych, które zapewnią będą równe traktowanie.

Równe traktowanie oraz niedyskryminacja są podstawowymi zasadami praw człowieka. **Dyskryminacja** zgodnie z definicją podawaną przez Rzecznika Praw Obywatelskich "to sytuacja, w której człowiek ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, religię, wyznanie, światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną, jest

traktowany mniej korzystnie niż byłby traktowany inny człowiek w porównywalnej sytuacji"¹. A więc dyskryminacja jest to nierówne traktowanie ze względu na cechę osobistą, a nie zachowanie. Cecha osobista jest powiązana z tożsamością danej osoby, która stanowi o jej przynależności do określonej grupy społecznej. Sam fakt przynależności do określonej grupy społecznej decyduje więc o stosunku do danej osoby. Gdy dana grupa jest w społeczeństwie postrzegana negatywnie, pojawiają się wobec niej stereotypowe przekonania, uprzedzenia, aż wreszcie dyskryminujące zachowania.

Na gruncie nauk społecznych kategorię dyskryminacji wiąże się również z władzą - to grupy mniejszościowe są narażone na dyskryminację, a nie grupy dominujące. Grupy dominujące mają z definicji większy wpływ na kształtowanie prawa, porządku społecznego i opinii społecznej, a więc także kształtowanie sposobów reakcji na dyskryminację. Co do zasady, przedstawiciel/przedstawicielka grupy dominującej również może paść ofiarą dyskryminacji, jednak wsparcie społeczne i prawne, na które może liczyć w takiej sytuacji jest daleko większe i nieporównywalne niż te, na które może liczyć przedstawiciel/przedstawicielka grupy mniejszościowej. Społeczeństwo polskie należy do najbardziej jednorodnych pod względem tożsamościowym w Europie - etnicznie, narodowo, religijnie, a więc tym bardziej należy zwrócić uwagę na sytuację mniejszości, których doświadczenie może być pomijane w dyskursie publicznym i nieuwzględnianie w kształtowaniu polityk miejskich².

1.2. Metodologia badań

Niniejszy raport podsumowuje pierwszy etap tworzenia polityki równego traktowania w Bydgoszczy. W jego ramach zostało zrealizowane jakościowe badanie diagnozujące potrzeby i problemy grup narażonych na wykluczenie i dyskryminację w Bydgoszczy, w tym zidentyfikowane obszary potencjalnych naruszeń zasady równego traktowania na przestrzeni

¹ Rzecznik Praw Obywatelskich, *Czym jest dyskryminacja*. Dostęp 22.05.21: <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/czym-jest-dyskryminacja>

² Więcej informacji w publikacji Rzecznika Praw Obywatelskich *Ochrona przed dyskryminacją w Polsce. Stan prawny i świadomość społeczna*, 2020, dostęp 22.05.21: <https://www.rpo.gov.pl/pl/kategoria-prawna-i-organizacyjna/zasada-r%C3%B3wnego-traktowania-raporty-rpo-prawo-i-praktyka> oraz na stronie Pełnomocnika Rządu ds. Równego traktowania, dostęp 22.05.21: <https://www.gov.pl/web/rownetraktowanie/rowne-traktowanie2>

ostatnich trzech lat oraz wyznaczone rekomendacje ogólnych kierunków działań w zakresie polityki równego traktowania.

Badanie jakościowe obejmowało przeprowadzenie 15 pogłębionych wywiadów grupowych i jednego pogłębionego wywiadu indywidualnego. Wywiady były prowadzone z ekspertami i ekspertkami specjalizującymi się w problematyce grup narażonych na dyskryminację i wykluczenie społeczne. Pracowano w 6 zespołach eksperckich, które zostały wyodrębnione ze względu na specjalizację w określonej tematyce (przesłance): 1. płeć; 2. pochodzenie etniczne, narodowość; 3. religia, wyznanie, światopogląd; 4. stan zdrowia, niepełnosprawność; 5. wiek; 6. orientacja seksualna i tożsamość płciowa. Lista przesłanek jest zgodna z katalogiem cech prawnie chronionych wymienionych w Kodeksie Pracy oraz Ustawie o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania z dnia 3 grudnia 2010 roku.

W skład zespołów weszli eksperci i ekspertki z Bydgoskiej Rady ds. Równego Traktowania, przedstawiciele Urzędu Miasta, instytucji miejskich, uczelni wyższych, organizacji pozarządowych, policji, szkół, biznesu, związków wyznaniowych oraz osoby reprezentujące środowiska narażone na wykluczenie i dyskryminację. Dobór ekspertów i ekspertek do zespołów był każdorazowo konsultowany z Zamawiającym. Badania były prowadzone od lutego do kwietnia 2021 roku.

2. Potrzeby i problemy grup narażonych na dyskryminację w świetle badań ogólnopolskich

2.1. Świadomość społeczna dotycząca dyskryminacji

Świadomość społeczeństwa polskiego dotycząca dyskryminacji jest bardzo niska. Wskazuje na to wynik najnowszego badania na ten temat zrealizowanego na ogólnopolskiej próbie Polaków i Polek a przeprowadzonego na zlecenie RPO i omówionego w publikacji *Ochrona przed dyskryminacją w Polsce. Stan prawny i świadomość społeczna*³. Osoby doświadczające dyskryminacji bardzo rzadko podejmują jakiegokolwiek kroki prawne mające na celu

³ Rzecznik Praw Obywatelskich, *Ochrona przed dyskryminacją w Polsce. Stan prawny i świadomość społeczna*, 2020, dostęp 22.05.21: <https://www.rpo.gov.pl/pl/kategoria-prawna-i-organizacyjna/zasada-r%C3%B3wnego-traktowania-raporty-rpo-prawo-i-praktyka>

zadośćuczynienie za doznaną krzywdę – 90% respondentów nie zdecydowało się na zgłoszenie sprawy policji czy prokuraturze. Jedna trzecia osób w sytuacji bycia ofiarą dyskryminacji nie podjęła żadnych działań, natomiast pozostali badani deklaruwali, że porozmawiali na ten temat z kimś bliskim (46%), skonsultowali się z psychologiem lub prawnikiem (19%), zwrócili się do mediów (8%) lub do organizacji pozarządowych (5%). Bardzo niska była również wiedza badanych na temat praw, jakie im przysługują w sytuacji nierównego traktowania - tylko jedna trzecia wiedziała, że ma prawo do odszkodowania od pracodawcy, a jedna czwarta, że takie odszkodowanie przysługuje również od usługodawcy. Jeszcze mniej osób (15%) miało świadomość, że to pracodawca lub usługodawca ma obowiązek udowodnienia w sądzie, że do dyskryminacji nie doszło.

W badaniu zapytano również o to, czy zdaniem respondentów pewne przykładowe sytuacje są dyskryminacją. Okazało się, że jedna czwarta badanych uważała, że dyskryminacją nie jest zwyzywanie osoby ciemnoskórej w tramwaju, odmowa obsługi Ukraińców w restauracji czy wyproszenie z kawiarni osoby niewidomej z psem asystującym.

Ponad dwie trzecie respondentów (70%) było zdania, że w polskich szkołach powinna być prowadzona edukacja antydyskryminacyjna i jest to w związku z tym jedna z wiodących rekomendacji w raporcie. Zdaniem RPO należy prowadzić systemowe działania zwiększające wiedzę społeczeństwa na temat zjawiska dyskryminacji i obowiązujących rozwiązań antydyskryminacyjnych oraz rozszerzyć edukację o prawach człowieka, w tym na temat zasady równego traktowania i ochrony przed dyskryminacją, w ramach realizacji podstawy programowej na każdym etapie kształcenia obowiązkowego.

Choć badania te dotyczą próby ogólnopolskiej i można przypuszczać, że świadomość społeczna dotycząca dyskryminacji jest w większych miastach nieco wyższa niż w populacji ogólnej, jednak nie ma przesłanek wskazujących, że mieszkańcy Bydgoszczy odróżnialiby się znacząco od średniej ogólnopolskiej w tym zakresie. Stąd warto wziąć pod uwagę wyniki tych badań w kształtowaniu przyszłych działań równościowych.

2.2. Przeciwdziałanie przestępczości motywowanej nienawiścią

W wielu krajach Europy oraz m.in. w USA przestępstwa motywowane nienawiścią, czyli tzw. *hate crimes* są rozpoznawane jako osobna grupa przestępstw zagrożonych wyższymi karami z uwagi na to, że atak na osobę będącą przedstawicielem konkretnej grupy mniejszościowej

dotyka i zastrasza całą grupę. Przykładowo, pobicie osoby nieheteroseksualnej, którego motywem było to, że ktoś jest gejem, przekłada się na zagrożenie całej społeczności osób LGBT.

W Polsce nie wyodrębnia się przestępstw motywowanych nienawiścią jako osobnej grupy przestępstw, a organy ścigania nie są zobowiązane do uwzględniania uprzedzeniowej motywacji sprawcy. W związku z tym skala tych przestępstw jest obecnie właściwie niemożliwa do zmierzenia. Jak podaje Rzecznik Praw Obywatelskich: „Przestępstwa związane z orientacją seksualną i tożsamością płciową, płcią, wiekiem lub niepełnosprawnością pokrzywdzonego w zdecydowanej większości przypadków nie są rejestrowane jako przestępstwa z nienawiści.” Mimo trwających od ponad 15 lat prób zmiany kodeksu karnego, aby uwzględnić w nim przestępstwa motywowane nienawiścią z uwagi na wyżej wymienione przesłanki, do tej pory nie przyjęto takich zmian. W przypadku przestępstw motywowanych pochodzeniem etnicznym lub narodowością istnieje odrębny przepis kodeksu karnego pozwalający na zakwalifikowanie rasistowskiej motywacji sprawcy. Jednak, jak wynika z badań RPO i biura ODIHR/OBWE, jedynie 5% przestępstw tego typu jest zgłaszana policji. Ofiary tych przestępstw z uwagi na lęk przed powtórny atakiem rezygnują z publicznego używania języka ukraińskiego, muzułmanie unikają ubiorów kojarzących się z ich religią, a migranci i migrantki z Afryki Subsaharyjskiej próbują ukrywać kolor skóry⁴.

Podobnie jest w przypadku przemocy wymierzonej w osoby LGBT, również 95% osób nie zgłasza ich policji⁵.

Co więcej, nawet jeśli sprawa zostanie zgłoszona, większość postępowań jest umarzana ze względu na brak rozpoznania przestępstwa. Rzecznik Praw Obywatelskich dokonał analizy ponad 300 spraw umorzonych przez prokuraturę, w których możliwe było postawienie zarzutów używania mowy nienawiści. W wyniku analizy zostały sformułowane wnioski wskazujące na to, że zachowania wymierzone w niektóre grupy spotykają się z pobłażliwością organów ścigania. W szczególności są to grupy takie jak uchodźcy, wyznawcy islamu, niektóre mniejszości narodowe lub etniczne (np. Ukraińcy), osoby LGBT i coraz

⁴ Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich i Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE (ODIHR), *Badanie charakteru i skali niezgłaszanych przestępstw z nienawiści wobec członków wybranych społeczności w Polsce. Raport z badania*, 2018, dostęp 22.05.21: <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Badanie%20charakteru%20i%20skali%20niezg%C5%82aszanych%20przest%C4%99stw%20z%20nienawi%C5%9Bci.pdf>

⁵ Świder, M., Winiewski, M. (red.), *Sytuacja społeczna osób LGBT w Polsce. Raport za lata 2015-2016*, Kampania Przeciw Homofobii, 2017. Dostęp, 22.05.21: <https://kph.org.pl/wp-content/uploads/2015/04/Sytuacja-spoeczna-oso%C5%81b-LGBT-w-Polsce-raport-za-lata-2015-2016.pdf>

część politycy i polityczki oraz działacze i działaczki organizacji społeczeństwa obywatelskiego. W analizie pokazano 30 przykładowych spraw, co do których istnieją wątpliwości związane z ich umorzeniem. Wśród nich znalazła się też sprawa z Bydgoszczy z 2015 roku, kiedy obywatel Ukrainy nie został wpuszczony do lokalu gastronomicznego wyłącznie z powodu przynależności narodowej. Jak czytamy w analizie RPO: „6 lipca 2015 r. Prokurator Rejonowy dla Bydgoszczy-Południe umorzył dochodzenie w sprawie publicznego znieważenia obywatela Ukrainy, które polegać miało na niewpuszczeniu do lokalu wyłącznie z powodu jego przynależności narodowej. Prokurator ustalił, że właściciel lokalu rzeczywiście wydał pracownikom ochrony polecenie, aby nie wpuszczali do pubu osób pochodzenia ukraińskiego. Polecenie to właściciel uzasadniał bezpieczeństwem klientów: w jego opinii Ukraińcy, poprzez swoje agresywne zachowania, stanowić mieli dla pozostałych klientów zagrożenie. W zachowaniu kierownictwa i personelu lokalu prokurator nie dopatrywał się znamion czynu zabronionego, opisanego w art. 257 Kk. Odmowa wpuszczenia pokrzywdzonego do pubu nie wynikała z zamiaru publicznego znieważenia z powodu narodowości, a jedynie z obawy przed agresywnym zachowaniem obywateli Ukrainy. (XI.518.29.2015).⁶”

W przytoczonym uzasadnieniu wątpliwości RPO dotyczyły uznania przez prokuratora usprawiedliwień oskarżonego związanych z uprzedzeniem wobec Ukraińców jako nacji z jakiś powodów szczególnie agresywnej. Stosowanie tego typu uogólnień opartych na stereotypach („Ukraińcy są agresywni”, „kobiety są łatwe”, „geje molestują dzieci”) jest typowym przykładem uprzedzenia wobec danej grupy społecznej, które nie ma nic wspólnego z faktami, a jedynie jest wyrazem powszechnego w danej społeczności niechętnego nastawienia społecznego do danej grupy. W badaniach dotyczących uprzedzeń zwraca się uwagę, że już dzieci w przedszkolu posługują się słowami takimi jak „pedał” czy „ciapaty”, nie mając świadomości ich znaczenia, a jednocześnie wyrażając w ten sposób niechętny stosunek do danej grupy społecznej i budując swoje nastawienie do tej grupy. Innymi słowy, uprzedzenie nie wyrasta z doświadczenia, a jest przejętą niechętną emocją i podbudowującym ją negatywnym przekonaniem na czyjs temat. Stąd tak wiele postulatów,

⁶ Rzecznik Praw Obywatelskich, *30 przykładów spraw „mowy nienawiści”, w których działania prokuratury budzą wątpliwości*, 23.01.2019. Dostęp 22.05.21: <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/30-przykladow-mowy-nienawisci-w-ktorych-dzialania-prokuratury-budza-watpliwosci-RPO>

aby prowadzić już w szkołach edukację antydyskryminacyjną, która będzie rozbrajała mity i stereotypy dotyczące ludzi mieszkających wokół nas.

Zdaniem RPO w przeciwdziałaniu przestępstw motywowanych nienawiścią kluczowe jest zaangażowanie władz miast i samorządu terytorialnego. Mają one wpływ na oświatę na swoim terenie i mogą skutecznie wspierać szkoły w prowadzeniu tego typu edukacji⁷.

Warto również przypomnieć, że 27 czerwca 2018 roku prezydenci Białegostoku, Gdańska, Poznania i Warszawy podpisali apel wzywający do prowadzenia polityki „zerowej tolerancji” dla uprzedzeń, ksenofobii i antysemityzmu. Sygnatariusze (w tym zmarły tragicznie Paweł Adamowicz), wyrazili sprzeciw wobec wszelkich zachowań motywowanych uprzedzeniami, a także zadeklarowali chęć podnoszenia świadomości społecznej i edukacji młodego pokolenia⁸.

3. Potrzeby i problemy grup narażonych na dyskryminację w Bydgoszczy

Podstawą identyfikacji potrzeb i problemów grup narażonych na dyskryminację w Bydgoszczy było badanie jakościowe obejmujące pogłębione wywiady grupowe (fokusy) i indywidualne z ekspertami i ekspertkami w tym zakresie – przedstawicielami i przedstawicielkami środowisk narażonych na dyskryminację oraz Bydgoskiej Rady ds. Równego Traktowania, Urzędu Miasta, Rady Miasta, instytucji miejskich, policji, biznesu, sektora edukacji (szkoły, uczelnie wyższe) związków wyznaniowych i organizacji pozarządowych. Grupy eksperckie zostały wyodrębnione ze względu na specjalizację w problemach określonej grupy narażonej na dyskryminację i wykluczenie (przełance) 1. płeć; 2. pochodzenie etniczne, narodowość; 3. religia, wyznanie, światopogląd; 4. stan zdrowia, niepełnosprawność; 5. wiek; 6. orientacja seksualna i tożsamość płciowa, i w tej kolejności zostaną omówione.

⁷ Rzecznik Praw Obywatelskich, *Uwagi RPO do projektu Krajowego Programu Działań na Rzecz Równego Traktowania na lata 2021-2030*, 03.12.2020. Dostęp 22.05.21: <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/rpo-o-projekcie-programu-dzialan-na-rzecz-rownego-traktowania-2021-2030>

⁸ Rzecznik Praw Obywatelskich, *Jak walczyć z mową nienawiści. 20 rekomendacji RPO dla premiera*, 21.02.2019. Dostęp 22.05.21: <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/jak-walczyz-z-mowa-nienawisci-20-rekomendacji-rpo-dla-premiera>

3.1. Płeć

Wywiad grupowy pogłębiony odbył się w dniu 15.03.21 i wzięło w nim udział 9 osób, 7 kobiet i 2 mężczyzn. Osoby uczestniczące reprezentowały UM, BRRT oraz organizacje pozarządowe zajmujące się wsparciem kobiet i przeciwdziałaniem dyskryminacji ze względu na płeć.

Na początku osoby uczestniczące wskazały na szereg zmian w sytuacji kobiet szczególnie w biznesie, jakie miały miejsce w ostatnich 30 latach. Kiedyś ten sektor był całkowicie zdominowany przez mężczyzn, obecnie jest coraz więcej kobiet, które kierują firmami lub zasiadają w radach nadzorczych. Jedną z inicjatyw wspierających kobiety w biznesie jest m.in. regionalny Kongres Kobiet, inną organizowana od 2016 rokrocznie konferencja Charmsy Biznesu wspierająca przedsiębiorczynie z Kujaw i Pomorza.

Podkreślono jednak, że „kobiety muszą się 10 razy bardziej starać i przebijać” w porównaniu z mężczyznami, aby osiągnąć kierownicze stanowiska. Ich tradycyjną rolą jest bowiem stanie za mężczyzną i dopiero jeśli mężczyzna dopuści kobietę do głosu to dopiero poprzez niego ma wpływ na decyzję. „Nie wierzę, że będzie równość, może w raj” – podsumowała jedna z uczestniczek.

Wszyscy zgodzili się, że podstawą równego traktowania są równe płace, czyli taka sama pensja za takie same obowiązki, ale z uwagi na praktyczne trudności z wyegzekwowaniem tej zasady, najlepsze byłoby zastosowanie ogólnych regulacji.

Inną perspektywę wniosła osoba reprezentująca Miejskie Centrum Kultury, wskazując, że miasto angażuje się w przeciwdziałanie wykluczeniom poprzez kulturę. Wydano m.in. książkę „Bydgoszcz jest kobietą” autorstwa Małgorzaty Grosman, opowieść o dwudziestoleciu międzywojennym, która pokazuje, jaki wpływ miały kobiety na losy miasta. Książka w zamyśle była swoistą odpowiedzią na zorganizowany przez miasto w 2020 roku plebiscyt na stulecie powrotu Bydgoszczy do Polski, w którym wyłoniono 25 osobistości, które zdaniem mieszkańców i kapituły swoją postawą i działalnością budowały dobre imię miasta – w tym gronie nie znalazła się ani jedna kobieta. („Sto lat Bydgoszczy podzieliliśmy na 5 dwudziestoletnich okresów. Każdy z nich miał swoich bohaterów, w naszym plebiscycie to mieszkańcy zgłaszali swoje kandydatury, a ostatecznego rozstrzygnięcia dokonała kapituła

– wybierając po pięciu bydgoszczan z każdego dwudziestolecia.⁹” – z opisu konkursu na stronie internetowej miasta). „To dramatyczna odpowiedź, kto się liczy w historii” – podsumowała jedna z uczestniczek.

Podawano również inne przykłady uwzględniania perspektywy kobiet w przestrzeni publicznej Bydgoszczy – z okazji 100-lecia odzyskania niepodległości na Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego zorganizowano konferencję „Kobiety niepodległości” na temat działalności patriotycznej kobiet na ziemiach polskich w latach 1795-1922.

Wskazano jednak również, że na 3 tysiące nazw ulic jest zaledwie kilka patronek-kobiet. Na mapie livecity obejmującej 1456 bydgoskich ulic można policzyć, że jest 355 patronów-mężczyzn (w tym 30 księży lub świętych) i 20 patronek-kobiet.

Próby odzyskiwania miejsca kobiet w przestrzeni publicznej podejmowała w Bydgoszczy wcześniej Demokratyczna Unia Kobiet, która co roku organizowała konferencję związaną z Dniem Kobiet (8 marca). W 2019 Galeria Miejska zorganizowała wystawę Anny Baumgart „Rewolucja to nie kolacja” o feministycznym wydźwięku. Z okazji 100-lecia odzyskania niepodległości Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego przygotowało grę turystyczną „Bydgoskie Kobiety” – jednak większość osób uczestniczących w fokusie nie słyszało o tej inicjatywie, co podsumowano, że gra, którą można wciąż pobrać ze stron organizatora jest zbyt mało promowana.

Dyskusja pokazała, że działania te, choć bardzo potrzebne, są pojedynczymi, punktowymi lub jednorazowymi działaniami pojawiającymi się okazjnie, brak jest natomiast systemowej polityki i idących za nią działań nakierowanych na równość kobiet i mężczyzn.

Zastanowiono się również nad udziałem kobiet w polityce, wskazano, że nawet na bydgoskiej konferencji partii lewicowej opowiadającej się za równością nie było ani jednej kobiety. Skonkludowano, że kobiet w polityce jest za mało, co ma różne przyczyny, także związane z wewnątrzpartyjną walką polityczną. Postulowano, że trzeba prowadzić działania wzmacniające kompetencje kobiet w tej dziedzinie wspierać je oraz pracować nad zmianą postaw społecznych. Wciąż powszechne w społeczeństwie jest przekonanie, że kobiety powinny zajmować się domem i wychowaniem dzieci, a praca, w tym szczególnie działalność polityczna, odbiera im czas na te czynności. Podawano konkretne przykłady. Wskazywano, że od mężczyzn się tego nie wymaga, nie zadaje się im pytań, jak godzą obowiązki domowe z

⁹ Oficjalny Serwis Bydgoszczy, *Wybraliśmy Bydgoszczan stulecia*, Dostęp 22.05.21: <https://www.bydgoszcz.pl/aktualnosci/tresc/wybralismy-bydgoszczan-stulecia/>

pracą i nie strofuje się ich, podważając ich kompetencje. Zwrócono uwagę, że model partnerski podziału obowiązków domowych zdarza się rzadko, uniemożliwiając kobietom wejście do sfery publicznej.

Postulowano, aby kobiety były zapraszane lub pełniły ważne funkcje w różnych gremiach z uwagi na swoje doświadczenie i kompetencje, a nie dlatego „że tak wypada” albo „bo będzie to źle wyglądało, jak ich nie będzie”. Potrzebna jest edukacja zarówno mężczyzn, jak i kobiet, które w toku socjalizacji uczą się umniejszać swoją rolę i nie zabierać głosu. Z drugiej strony jedna z uczestniczek wskazała, że kobiety, które chcą zrezygnować z pracy i zająć się dziećmi powinny mieć też tę wolność wyboru i nie powinny być oceniane za swoją decyzję.

Jedna z uczestniczek wskazała również na nieprzychylny język Kościoła dotyczący działań na rzecz równości kobiet. „Gdy brałam udział w strajku kobiet, w mojej rodzinnej parafii odprawiano msze za mnie. O tym języku za mało się mówi. Należy go piętnować”.

Kolejna z uczestniczek podkreśliła, że nie wszystkie Kościoły mają tak negatywny stosunek do równości kobiet i mężczyzn jak Kościół katolicki i należy pamiętać o tym, że w Bydgoszczy są także inne konfesje podchodzące inaczej do tego zagadnienia. Inna uczestniczka wskazała, że ważne jest, aby nie piętnować całej wspólnoty osób wierzących za to, jak zachowują się hierarchowie.

Poruszono kwestię przemocy seksualnej wobec kobiet, której skala jest obecnie ujawniana opinii publicznej. Podano przykład, że zagrożone są już nastoletnie dziewczynki, bo do molestowania dochodzi m.in. w sporcie młodzieżowym. Zwrócono także uwagę na problemy związane ze zdrowiem reprodukcyjnym, brak edukacji seksualnej i antydyskryminacyjnej w szkołach, a także brak edukacji rodziców w tym zakresie. Młodzi ludzie pozbawieni tej edukacji nie są przygotowani do odpowiedzialnego wejścia w życie seksualne i partnerskie w związkach. Podkreślono, że udaje się, że nie ma problemu lub też że problemy są w fasadowy sposób rozwiązywane przez napominania Kościoła katolickiego. W efekcie odpowiedzialność za nieprzygotowanie w tej sferze spada na kobietę (lub nastolatkę), która ma ograniczony dostęp do antykoncepcji (w tym "dzień po"), obecnie praktycznie niemożliwy dostęp do procedury przerywania ciąży i która w momencie opuszczenia jej przez partnera zostaje sama, często bez praktycznej możliwości wyegzekwowania alimentów. Co więcej kultura kształtowana przez obecną politykę historyczną i naukę Kościoła katolickiego sprawia, że kobiety tym bardziej socjalizowane są

do roli "grzecznej dziewczynki", która ma potakiwać zdaniu mężczyzn i w ważnych kwestiach nie wyrażać swojego zdania.

Obszary naruszeń zasady równego traktowania

Wskazano następujące obszary, gdzie występuje największa nierówność ze względu na płeć:

1. Nierówności zarobkowe – kobiety na tych samych stanowiskach wciąż zarabiają mniej niż mężczyźni;
2. Przemoc domowa – eliminacji przemocy domowej nie sprzyja polityka partii rządzącej, która postuluje wypowiedzenie konwencji stambulskiej, gdzie zapisana jest ochrona kobiet przed przemocą. Podczas pandemii wzrosła ilość przypadków przemocy domowej (wobec kobiet i dzieci).
3. Zdrowie reprodukcyjne – wciąż zaostrzane jest prawo do przerywania ciąży przy jednoczesnym ograniczaniu dostępu do edukacji seksualnej, co w konsekwencji naraża życie i zdrowie kobiet;
4. Molestowanie seksualne - akcja *Me too* ujawniła skalę przemocy seksualnej wobec kobiet. Sprawcom sprzyjają stereotypy i uprzedzenia, kultura milczenia i brak edukacji seksualnej.
5. Utrwalanie negatywnych postaw wobec kobiet przez system edukacji – ze szkół usuwane są wszelkie elementy edukacji antydyskryminacyjnej, a tradycyjne przekonania dotyczące płci są utrwalane przez stereotypy i uprzedzenia obecne w postawach nauczycieli i nauczycielek, w podręcznikach i w programie szkolnym.
6. Świadomość społeczna – istniejące w kulturze tradycyjnej przekonania dotyczące ról kobiet i mężczyzn uniemożliwiają obu płciom zaangażowanie się w poszczególne sfery życia społecznego. Kobiety mają ograniczone możliwości funkcjonowania na równi z mężczyznami w sferze publicznej i zawodowej, a mężczyźni utrudnione podjęcie obowiązków partnerskich i rodzicielskich.
7. Brak kobiet w przestrzeni i pamięci historyczno-kulturowa – brak istnienia w świadomości społecznej kobiet – brak w nazwach ulic, w pamięci o najsympatyczniejszych postaciach w historii miasta, niewidoczność ich wkładu w wydarzenia historyczne, kulturę. Kształtowanie wizerunku kobiet jedynie jako 'piastunek ogniska domowego'.
8. Lekceważenie kobiet w sferze publicznej – publiczne wypowiedzi niektórych polityków i przedstawicieli Kościoła poniżające i obrażające kobiety spotykają się z

przyzwoleniem społecznym lub milczeniem większości. W konsekwencji kobiety zabierające głos w debacie publicznej już na wstępie muszą pokonać przeszkody związane z okazywaniem im lekceważenia, zawstydzaniem ich i nie traktowaniem poważnie tego, co mają do powiedzenia.

3.2. Pochodzenie etniczne, narodowość

W zakresie tej tematyki przeprowadzono dwa pogłębione wywiady grupowe oraz jeden wywiad indywidualny. Pierwszy wywiad grupowy pogłębiony odbył się w dniu 16.03.21 i wzięło w nim udział 5 osób. Osoby uczestniczące reprezentowały UM, BRRT, bydgoskie uczelnie wyższe, w tym WSG, które przyjmuje więcej studentów zagranicznych niż polskich oraz Fundację Emic zajmującą się wsparciem migrantów i przeciwdziałaniem dyskryminacji ze względu na narodowość i pochodzenie etniczne. W związku z tym, że w fokusie nie wzięło udziału nikt z osób należących do grupy migrantów, przeprowadzono drugi wywiad grupowy pogłębiony w dniu 09.04.21, w którym wzięło udział 5 osób – 3 z nich (2 kobiety i 1 mężczyzna) byli przedstawicielami migrantów i migrantek z Ukrainy, jedna z osób była dyrektorką szkoły, a ostatnia reprezentantem PUP w Bydgoszczy. Aby zwiększyć reprezentację środowiska migranckiego przeprowadzono jeszcze jeden wywiad już indywidualny, który odbył się w języku angielskim z uwagi na to, że przedstawiciel środowiska migrantów nie mówił w języku polskim.

Należy podkreślić, że istnieje opracowanie omawiające szczegółowo dane statystyczne dotyczące sytuacji migrantów i migrantek w Bydgoszczy „Integracja cudzoziemców w Bydgoszczy – stan wyjściowy i rekomendacje” autorstwa Piotra Olecha z Fundacji EMIC obejmujące swoim zakresem dane do 2019 roku włącznie. Dane liczbowe nie zostały więc tutaj przytoczone – ich szczegółowe omówienie znajduje się we wspomnianym raporcie. Natomiast wnioski i rekomendacje z tej publikacji zostały wzięte pod uwagę w rozdziale dotyczącym kierunków działań polityk równego traktowania, jednak ich integracja będzie miała miejsce na następnych etapach prac nad polityką równościową Bydgoszczy. Niniejsze badanie jakościowe jest komplementarne w stosunku do raportu „Integracja cudzoziemców w Bydgoszczy – stan wyjściowy i rekomendacje” i poszerza go m.in. o większą perspektywę migrantów i migrantek.

Podczas pierwszego wywiadu pogłębionego widoczna była przede wszystkim perspektywa zewnętrzna, Bydgoszczan wspierających migrantów i migrantki. Podano informację, że w Bydgoszczy w ciągu ostatnich 10 lat przybywa z rok na rok coraz więcej cudzoziemców. Także polityka Komisji Europejskiej na następne lata przewiduje wsparcie 110 tys. osób z krajów afrykańskich chcących studiować w UE. W WSG obecnie studiuje 1000 studentów i studentek z 3 kontynentów.

Przedstawiciele uczelni wyższych zwrócili uwagę na różnice kulturowe pomiędzy studentami z zagranicy a Polakami, które mogą prowadzić do sytuacji trudnych komunikacyjnie. Podano przykład kontroli biletów, znany był proceder specjalnego wyłapywania przez kontrolerów zagranicznych studentów, którzy nie wiedzieli, że bilety należy kasować w pojeździe i wypisywanie im mandatów. W jednym z przypadków kontroler udał się z 17-letnią studentką do akademika, po to, aby odebrać od niej pieniądze za mandat. Obecnie kontrolą biletów zajmuje się już inny podmiot.

Podkreślono też, że problemy komunikacyjne często wynikają z braku znajomości przez Polaków języków obcych, w tym szczególnie angielskiego. „Późno zaczęliśmy się uczyć, od pewnego rocznika nie pogadasz na ulicy czy w sklepie”. Zwrócono też uwagę, że osoby z Afryki są narażone na częstsze komentarze dotyczące koloru ich skóry czy niskiej kultury ich kraju, jak również dotykane. Z kolei migranci ze Wschodu spotykają się z pogardą i poniżeniem.

Dalsza dyskusja dotyczyła wyzwań związanych z integracją migrantów – między sobą oraz z Polską: czy w ogóle jest potrzebna, w jakim stopniu, jak powinna wyglądać, kto może i w jakim zakresie ją wspierać. Z jednej strony są osoby, które przyjeżdżają na krótko do pracy zarobkowej lub na studia i nie czują potrzeby nawiązywania bliższych więzi z naszym krajem. Część z nich biegle włada językiem angielskim i francuskim, jak studenci z Rwandy czy Kamerunu, i nie ma potrzeby uczenia się języka polskiego. Z drugiej są osoby, które osiadają na dłużej bądź na stałe i mają potrzebę większej integracji zarówno z Polakami, jak i z osobami ze swojego kręgu kulturowego. Padł argument, że nie ma organizacji pozarządowej zajmującej się integracją migrantów między sobą np. największej diaspory osób z Ukrainy, choć z drugiej strony wskazano, że żaden obcokrajowiec bez pomocy prawnika nie poradzi sobie z formalnym założeniem stowarzyszenia lub fundacji. Powstają natomiast grupy nieformalne, jedna z osób zauważyła potrzebę integracji żon cudzoziemców. Wskazano, że w

mieście brakuje miejsca skupiającego mniejszości narodowe. Powstało więc pytanie, czy migranci są w stanie w Bydgoszczy otrzymać wsparcie w tym zakresie i od kogo oraz jaka powinna być rola Urzędu Miasta, także w przyznawaniu dotacji czy stypendiów.

Jedna z osób podkreśliła, że myślenie o różnicach kulturowych należy zastąpić myśleniem o potrzebach życiowych, które najczęściej są podobne. „Łączą nas takie same sprawy, mamy tylko różne strategie ich osiągnięcia”.

Jako przykład dobrej praktyki wskazano, że na WSG zostało założone Welcome Center, które nie jest prowadzone przez Polaka/Polkę. Obecnie prowadzi je student z Zambii. Studentom zagranicznym wydawana jest książeczka, gdzie znajdują się informacje na temat spraw praktycznych związanych z pobytem w Polsce, w tym m.in. na temat policji, straży miejskiej, ciszy nocnej, niedzieli handlowych. Inną dobrą praktyką był przygotowany przez Fundację EMIC zbiór zasad integracji dla dzieci z doświadczeniem migracji, także odwróconej, czyli takiej kiedy polskie dziecko wraca do kraju po pobycie za granicą.

Zdaniem wszystkich osób uczestniczących główne problemy, jakie napotykają obcokrajowcy to załatwianie spraw urzędowych, z jednej strony pobytowych, które leżą w gestii Urzędu Wojewódzkiego, a z drugiej meldunkowych lub innych, które leżą w gestii Urzędu Miasta.

Pierwszym i podstawowym wyzwaniem jest więc odpowiednie przygotowanie instytucji do kontaktu z obcokrajowcami. Urzędnicy powinni znać jeden język obcy, umieć stosować parafrazy po to, aby ułatwić klientowi zrozumienie urzędowego języka i załatwienie sprawy. Podstawowe dokumenty powinny być przetłumaczone na język ukraiński, angielski lub rosyjski. Przede wszystkim jednak ważna jest życzliwa postawa.

Drugim wyzwaniem jest przeciwdziałanie wykorzystywaniu słabości komunikacyjnych. Tego typu wykorzystywanie czy wręcz przemoc ma miejsce szczególnie na rynku pracy, ale także przy wynajmie mieszkań, wspomnianej już kontroli biletów czy w restauracjach.

Jeśli chodzi o rynek pracy wskazano zagrożenie, jakie niesie ze sobą pandemia – zmniejszanie się ilości miejsc pracy może przełożyć się na niechęć do pracujących w Polsce migrantów i migrantek – poprzez postrzeganie jako „zajmowanie miejsc pracy”. Z drugiej strony w dalszej perspektywie ilość osób w wieku produkcyjnym w Polsce będzie spadać.

Wskazano, że Urząd Miasta jest niewystarczająco przygotowany do kontaktu z cudzoziemcami. Rozmyty jest podział odpowiedzialności, urzędnicy nie są językowo przygotowani, brakuje polityki w tym zakresie, a jest coraz więcej potrzeb i klientów.

Należałoby też zdefiniować zestaw kompetencji urzędnika tak, aby można go było nazwać przyjaznym.

Kolejnym wyzwaniem jest stosunek mieszkańców do obcokrajowców. Potrzebna jest edukacja, szczególnie w szkołach. Przywołano dobrą praktykę jaką jest realizowany od 2017 roku przez miasto program Szkoła Otwarta i Tolerancyjna, w którym mogły brać udział bydgoskie placówki oświatowe. „Ważny program, choć sama tolerancja to za mało” – podsumowała jedna z osób.

Powstało też pytanie o potrzeby cudzoziemców – tak, aby móc je na bieżąco monitorować oraz o korzystanie z doświadczeń innych miast. Ważne wydaje się utrzymanie połączeń komunikacyjnych z krajami, z których przybywa najwięcej migrantów. Wskazano też, że ważne byłoby utworzenie koalicji wszystkich podmiotów, które mogą współpracować na rzecz cudzoziemców i wspólne wypracowanie polityki integracji migrantów i migrantek, np. na wzór Gdańskiego Modelu Integracji Imigrantów. Wśród małych, ale przynoszących efekty działań, podawano przykłady np. zapraszanie na imprezy miejskie artystów z Ukrainy, filmy z ukraińskimi napisami, wsparcie dla projektów promujących międzykulturowość.

Drugi wywiad grupowy wprowadził perspektywę Ukraińców i Ukrainek, którzy mieszkają w Bydgoszcy. Osoby tej narodowości są największą grupą wśród migrantów osiedlających się w mieście.

Wywiad rozpoczął się od przedstawienia sytuacji jednej ze szkół przyjmującej dzieci migrantów. Dyrektorka placówki powiedziała, że w tym roku szkolnym przyjęto o wiele więcej dzieci z Ukrainy niż zwykle, obecnie jest 26 uczniów z tego kraju oraz 5 uczniów z innych krajów Europy Wschodniej na 460 dzieci. Dzieci z zagranicy najchętniej umieszcza się w klasie, w której jest już jedna osoba z doświadczeniem migracji oraz w której nauczyciel/nauczycielka zna język rosyjski lub ukraiński. Praktyką jest spotkanie rodziców ucznia/uczennicy z wychowawcą oraz w miarę możliwości wyznaczenia ucznia/uczennicy, który będzie wspierał nowe dziecko w szkole. Poziom znajomości języka polskiego jest zróżnicowany. Z Urzędu Miasta można uzyskać wsparcie na dodatkowe 2 godziny języka polskiego i 3 godziny zajęć dydaktyczno-wyrównawczych przez kolejnych 12 miesięcy. Szkoła pracuje także z rodzicami, otrzymują oni m.in. słowniczek podstawowych zwrotów w języku ukraińskim, rosyjskim i angielskim oraz informację w postaci komiksowej. Ważnym działaniem pomagającym im w integracji jest sport. Dzieci migrantów najczęściej również nie

uczęszczają na religię. Obecnie przez wprowadzenie obowiązku zdalnego nauczania występują większe problemy komunikacyjne i aklimatyzacyjne u dzieci migranckich.

Osoba reprezentująca migrantki z Ukrainy opowiedziała o swoich doświadczeniach z systemem szkolnym – kiedy przyjechała do Polski, jej syn był wówczas jedynym dzieckiem z innego kraju w swojej szkole i otrzymał bardzo duże wsparcie. Respondentka jest członkinią dużej wspólnoty ukraińskiej, gdzie osoby dzielą się swoimi doświadczeniami, m.in. tym, że w niektórych szkołach występuje prześladowanie dzieci ukraińskich. Osoby z doświadczeniem migracji wypowiadały się o Bydgoszczy jako mieście przyjaznym, w którym mogli się odnaleźć i żyć lepiej niż w swoim ojczystym kraju. Co roku sytuacja się poprawia, większość mieszkańców zachowuje się neutralnie, a część jest nastawiona pozytywnie. Jakkolwiek zdarzają się nieprzyjemne uwagi – najczęściej wieczorem na ulicy, gdy słyhać ukraińską mowę – że są w Polsce, więc powinni mówić po polsku.

Przywołany został także problem kontroli biletów, jedna z uczestniczek wspominała kontakt z kontrolerami jako traumatyczny. Wskazano również, że jest też kłopot z wynajmem mieszkań - pojawiają się ogłoszenia, że „nie wynajmuję mieszkań obcokrajowcom.”

WSG zostało ocenione jako uczelnia bardzo przyjazna studentom z zagranicy, zapewniająca wsparcie, w tym wsparcie w rozwoju osobistym, talentów, hobby, tak aby robić to, co się lubi i czuć się bezpiecznie. WSG jest uczelnią, która przygotowała specjalny program dla studentów z Ukrainy po to, aby ich zachęcić do przyjazdu do Bydgoszczy. W mieście działa też Konsul Honorowy Ukrainy, blisko związany z tą uczelnią.

Największym problemem wciąż pozostają jednak urzędy, szczególnie Urząd Wojewódzki zajmujący się kwestiami pobytu. „Urzednicy nie biorą pod uwagę, że dla nas ważny jest każdy dzień, bo kończy się nam wiza i czeka nas deportacja.” Wyznaczane są odległe terminy, czasem dłuższe niż stanowi prawo, migranci są proszeni o dołączanie coraz to nowych dokumentów. Powszechną praktyką jest proszenie o dokumenty, które zostały już złożone, czasem dokumenty się gubią. Urzednicy w UW są nieprzyjaźnie nastawieni, nie ma informacji, w którym gabinecie można coś załatwić. „Kaźda osoba mówi co innego, wymaga czego innego, załatwia sprawę po swojemu”. Krokiem w dobrym kierunku jest zatrudnienie na infolinii osób z Ukrainy, ale wciąż jest ich za mało w stosunku do potrzeb.

Obcokrajowcy są generalnie traktowani gorzej, nawet jeśli mówią po polsku, to zdradza ich akcent. Trzeba mieć dużo determinacji i znać polskie prawo, żeby załatwić nawet podstawowe sprawy w urzędach. Urzednicy nie znają żadnych języków obcych. Problemem

jest także zmniejszenie liczby biur meldunkowych obsługujących cudzoziemców z 6 do 2, przy czym nie są to biura, które mają dłuższe godziny pracy (jak to w Zielonych Arkadach). Najprzyjemniej oceniono współpracę z urzędem pracy.

Jeśli chodzi o Powiatowy Urząd Pracy, to praktycznie nie występuje bezpośredni kontakt z cudzoziemcami, jest zaledwie kilka osób zarejestrowanych jako bezrobotni. Natomiast urząd zajmuje się rejestracją oświadczeń o powierzeniu umowy o pracę. W ubiegłym roku zarejestrowano 14 tys. umów o pracę, a był to rok pandemiczny, więc o zmniejszonym popycie na pracowników. W tym roku zarejestrowano już 4300 takich oświadczeń. W zdecydowanej większości oświadczenia składają agencje zatrudnienia, część z nich prowadzona przez obywateli Ukrainy. W PUP rejestracja oświadczeń powinna trwać do 7 dni, ale zdarza się gdy spływa ich dużo, że trwa 28 dni. Natomiast szykowana jest zmiana w Ustawie o rynku pracy i promocji zatrudnienia i wszystkie kwestie związane z pracą, w tym zezwolenia na pracę, mają być przeniesione z Urzędu Wojewódzkiego do PUPów. Ta zmiana powinna przyspieszyć kilkumiesięczne oczekiwanie na decyzje pozostawiające cudzoziemców w stanie zawieszenia (nie mogą podjąć pracy a muszą z czegoś żyć). PUP nie ma również uprawnień kontrolnych pozwalających na sprawdzanie warunków, w jakich zatrudniani są migranci, te ma tylko Państwowa Inspekcja Pracy, która jest przeciążona obowiązkami.

Jeśli chodzi o rynek pracy problemem migrantów/migrantek jest praca poniżej swoich kwalifikacji na najniższych stanowiskach, bez umów o pracę lub z zaniżonymi stawkami, niepłacenie na czas lub w ogóle przez pracodawców, zdecydowanie gorsze warunki pracy niż dla Polaków (dłuższe godziny pracy, nawet 12 godzin lub bez kontroli czasu, całą noc, praca stojąca, nie można odmówić wykonania czegoś bez zaświadczenia lekarskiego, za jego brak kara finansowa), zdarza się molestowanie seksualne kobiet. Trudnością są warunki bytowe: ciasne mieszkania, w hostelu 6-8 osób na dwupoziomowych łózkach, złe warunki sanitarne. Pojawia się stres i frustracja. Na miejscu trzyma troska o rodzinę. W trakcie pandemii w pierwszej kolejności do zwolnienia są pracownicy imigranczy. Zdarza się, że Polacy zatrudniają migrantów z Ukrainy na czarno, nie przestrzegają żadnych warunków, nie wypłacają pieniędzy. Na zezwolenie na podjęcie pracy można czekać wiele miesięcy, w trakcie oczekiwania UW sprawdza, ile pieniędzy znajduje się na koncie i czy na pewno osoba nie pracuje. Jedna z osób dodała, że czeka na kartę stałego pobytu już ponad rok i że urząd ostatni raz kontaktował się 4 miesiące temu, a obecnie nie można się dodzwonić, utrudnieniem jest także, że telefon stacjonarny jest bardzo drogi w taryfach komórkowych.

Wywiad indywidualny z przedstawicielem środowiska migranckiego rozszerzył perspektywę dotyczącą istniejących potrzeb i problemów. Przedstawiciel środowiska migranckiego to osoba aktywnie działająca na rzecz poprawy sytuacji cudzoziemców w Bydgoszczy, ma kontakt z ponad 150 migrantami i migrantkami, przede wszystkim studentami i studentkami. Działania respondenta wynikają z tego, że sam miał duże trudności w odnalezieniu się w Polsce i z doświadczenia wie, na jakie problemy mogą natrafiać migranci, szczególnie z innego kręgu kulturowego niż słowiański.

Główne problemy cudzoziemców to wszelkie sprawy pobytowe i bytowe, w których ich brak znajomości języka, prawa, kultury i obyczajów jest wykorzystywany przeciwko nim. Mimo tego że migranci spotykają się ze także wsparciem i życzliwością, w pamięć zapadają szczególnie przypadki wykorzystywania, oszustwa czy opieszałości oraz trudności w odnalezieniu się w nowej rzeczywistości.

Pierwszym problemem są umowy o pracę lub umowy wynajęcia mieszkania – są one omawiane po angielsku, ale podpisywane po polsku, cudzoziemiec nie jest w stanie ich zrozumieć, a zdarza się, że bardzo odbiegają one od treści, która została uzgodniona ustnie po angielsku. Migranci są też oszukiwani – nie wypłaca im się pieniędzy, nie zwraca depozytów, nie stać ich na opłacenie pomocy prawnika.

Drugą bolączką są sprawy pobytowe leżące w gestii Urzędu Wojewódzkiego, ich opóźnianie, przeciąganie postępowań, nie odbieranie telefonów („Poszedłem tam i dzwoniłem 20 razy na biurko jednej z urzędniczek i widziałem, jak ani razu nie podniosła słuchawki”), nie udzielanie informacji, brak życzliwości, brak kompetencji urzędników, w tym językowych.

Kolejnym problemem jest trudność z ubezpieczeniami – cudzoziemcom często są oferowane przez firmy dodatkowe ubezpieczenia, które nie są im potrzebne, a w oddziałach NFZ czy w ZUS nie pracowały osoby, które mówiły po angielsku. Z uwagi na presję w tej sprawie zostały zatrudnione i sytuacja się poprawiła. Jednak nie rozwiązuje to pozostałych problemów obcokrajowców związanych ze skorzystaniem w Polsce z usług medycznych – niejasne procedury, brak znajomości języka obcego przez personel na każdym szczeblu niejednokrotnie uniemożliwia odbycie wizyty lekarskiej czy zrozumienie zaleceń wypisywanych na recepcie. W trakcie pandemii sytuacja cudzoziemców była jeszcze trudniejsza, ponieważ trudno im było zrozumieć wszystkie procedury, a w momencie choroby nie mieli możliwości komunikacji z personelem medycznym. Wystąpił też przypadek

śmierci studentki z Azji i jej rodzina za granicą potrzebowała pomocy w załatwieniu formalności pogrzebowych.

Przedstawiciel środowiska migranckiego nie był tak entuzjastycznie nastawiony do współpracy uczelni z cudzoziemcami, jak zarysowane to zostało podczas wywiadów grupowych. Wskazywał, że występowało i występuje wiele problemów związanych z brakiem pomocy ze strony uczelni studentom – od braku wystawienia odpowiednich dokumentów, poprzez brak informacji, jakich procedur, gdzie i w jaki sposób cudzoziemcy mają dopełnić, aby móc legalnie przebywać w Polsce, co skutkowało w kilku przypadkach uruchomieniem procedury deportacji. Zauważył, że studenci ukraińscy otrzymują z reguły znacznie większą pomoc ze strony uczelni niż cudzoziemcy z innych krajów (np. bezpłatne kursy języka polskiego, które były skierowane tylko do studentów z Ukrainy), a także że Ukraińcy łatwiej adaptują się w Polsce przez podobieństwo języka i kultury.

Respondent podkreślił, że studenci zagraniczni potrzebują pomocy w znalezieniu pracy, nie umieją napisać cv. Ci z dalszych kręgów kulturowych mają trudność w integracji z polską kulturą – czasem z prozaicznych powodów. Podany został przykład, że Afrykanie nie używają dezodorantu, a w ich kulturze naturalny zapach ciała jest bardzo ważny. Nie wiedzą, że w Polsce jest inny stosunek do higieny i zapachów ciała. Nie traktują też poważnie zaleceń lekarza pierwszego kontaktu, ponieważ w ich kulturze liczy się tylko lekarz specjalista. Tego typu kwestie wymagają edukacji i pomocy praktycznej.

Ostatni temat dotyczył kwestii organizacji zrzeszających migrantów. Polski system działania III sektora jest tak skomplikowany, że praktycznie niemożliwe jest, aby cudzoziemiec był w stanie bez znajomości języka polskiego cokolwiek z niego zrozumieć i dopełnić wszystkich formalności bez zewnętrznej wykwalifikowanej pomocy. Wszystkie organizacje pozarządowe zakładane przez cudzoziemców potrzebują wsparcia na każdym poziomie – począwszy od procedury zakładania, poprzez wymogi sprawozdawcze, pozyskiwanie środków, pozyskiwania lokalu, w tym od miasta itp. Takiego systemu wsparcia w Bydgoszczy nie ma.

Obszary naruszeń zasady równego traktowania

Wskazano następujące obszary, gdzie występuje największa nierówność ze względu na pochodzenie etniczne i narodowość:

1. Narażenie na przemoc – z uwagi na mniejszą sprawność językową i postrzegany niższy status społeczny kobiety migrantki są narażone na wykorzystywanie seksualne, a mężczyźni na przemoc fizyczną, której pretekstem staje się inny język czy inny kolor skóry.
2. Gorsze traktowanie przez pracodawców – z powodu mniejszej sprawności komunikacyjnej, braku znajomości polskiego prawa i mniejszych możliwości ochrony siebie migranci są narażeni na różnego rodzaju wykorzystywanie i oszustwa związane z zatrudnianiem na czarno, nieprzestrzeganiem warunków umowy, niepłaceniem pieniędzy itp.
3. Gorsze traktowanie podczas wynajmu mieszkań i dyskryminacja w dostępie do usług – zdarza się, że ze względu na narodowość odmawia się cudzoziemców wynajmu mieszkania, a także nie zwraca kaucji lub pobiera większe stawki. Zdarza się, że migrantów obsługuje się z niechęcią w sklepach czy restauracjach lub odmawia się im dostępu do usług.
4. Brak dostępnej opieki medycznej – z uwagi na brak znajomości języka polskiego przez migrantów i brak znajomości języków obcych przez personel medyczny każdego szczebla, migranci mają utrudniony dostęp do opieki zdrowotnej począwszy od wyboru ubezpieczenia medycznego, poprzez rejestrację na wizyty lekarskie, odbycie konsultacji medycznych aż po realizację zaleceń lekarskich.
5. Świadomość społeczna – istniejące w społeczeństwie stereotypy i uprzedzenia sprawiają, że tworzy się dystans społeczny wobec osób o innym kolorze skóry, pochodzeniu etnicznym czy narodowości. Osoby te bywają niechętnie widziane jako sąsiedzi, pracownicy czy nowi członkowie rodzin.
6. Sprawy legalizacji pobytu – przedłużające się postępowania, brak informacji, całkowita zależność od decyzji urzędników sprawiają, że migranci żyją w niepewnej i stresującej sytuacji grożącej utratą pracy, środków do życia, mieszkania, a nawet deportacją.
7. Pozostałe sprawy bytowe – leżące w gestii Urzędu Miasta i instytucji miejskich - trudności komunikacyjne (nieznajomość języka obcego przez urzędników), ograniczona liczba urzędów i godzin ich otwarcia, utrudniony dostęp do informacji i brak znajomości procedur, a także kontekstu kulturowego sprawiają, że migrantom

trudno jest załatwić z sukcesem nawet podstawowe sprawy bytowe (meldunek, prawo jazdy). Zwracano również uwagę na brak życzliwości.

8. Mniejsze możliwości ochrony prawnej i samorzecznicze – migranci m.in. z powodów finansowych mają mniejsze możliwości korzystania z pomocy prawnej, a z uwagi na skomplikowane ramy prawne i proceduralne funkcjonowania organizacji pozarządowych w Polsce w praktyce założenie i prowadzenie organizacji pozarządowej przez migrantów jest niemożliwe bez wykwalifikowanej pomocy zewnętrznej.
9. Trudności w odnalezieniu się w nowym miejscu pobytu – obcość nowego miejsca pobytu jakim jest Bydgoszcz dodatkowo wzmocniana jest przez trudności komunikacyjne (brak znajomości języków obcych przez mieszkańców i urzędników, brak informacji w językach obcych), a także na brak działań ułatwiających integrację migrantów między sobą.
10. Brak dostępu do kultury – niewielka ilość wydarzeń w tłumaczeniu na języki obce.

3.3. Religia, wyznanie, światopogląd

Przeprowadzono dwa wywiady grupowe pogłębione. Pierwszy odbył się w dniu 22.03.21 i wzięło w nim udział 7 osób. Osoby uczestniczące reprezentowały UM, BRRT, środowisko prawnicze, organizacje religijne oraz związki wyznaniowe – w spotkaniu wzięło udział ksiądz rzymskokatolicki i pastor Kościoła Zielonoświątkowego. Z uwagi na brak przedstawicieli środowisk bezwyznaniowych zaszła konieczność przeprowadzenia jeszcze jednego wywiadu pogłębionego, który odbył się w dniu 08.04.21. Wzięło w nim udział 7 osób reprezentujących UM, BRRT, uczelnię wyższą, ruch świeckiego rodzicielstwa oraz środowisko bezwyznaniowe.

Podczas pierwszego wywiadu uczestnikami, którzy najczęściej zabierali głos w dyskusji byli ksiądz i pastor. Pastor podkreślił, że jego współpraca z ratuszem i MOPS-em układa się dobrze. Jego zdaniem największe wykluczenie w Polsce obecnie związane jest z biedą, a nie z byciem wyznawcą takiej czy innej religii. Jednak ani on, ani pozostałe osoby uczestniczące nie mieli wielu doświadczeń z osobami bezwyznaniowymi, ani nie wiedzieli, z jakimi problemami mogą się one spotykać na co dzień. Dodał, że w jego pracy na rzecz osób bezdomnych, on i jego organizacja pomagają przede wszystkim katolikom: „Żołądek nie ma wyznania”.

Osoba reprezentująca organizację religijną działającą przy Kościele Zielonoświątkowym dodała, że jej społeczności jest trudniej, ponieważ nie mają takich „struktur, majątków i pieniędzy” jak Kościół rzymskokatolicki.

Duchowny rzymskokatolicki podkreślił, że w jego opinii dyskryminacja między wyznawcami chrześcijaństwa nie istnieje, a w przestrzeni bazyliki spotykają się grekokatolicy i baptyści. On sam prowadzi stowarzyszenie, które wspiera bezdomnych, z których wielu jest niewierzących, niewierzącą młodzież, która poszukuje swojej tożsamości i młode osoby LGBT, które zostały wyrzucone ze swoich domów przez rodziny. „Nie indoktrynujemy, rozdajemy obiady”. „Nie może mieć znaczenia, jaka religia i jakie poglądy. Dobro czynić, zła unikać”. Podkreślił też, że nie obserwuje masowych apostazji, za to wiele osób wróciło do Kościoła, przyjmując bierzmowanie dla dorosłych. „Ludzie potrzebują Pana Boga”. Dodał, że jego kontakty z Urzędem Miasta są bardzo dobre, miasto zwraca się również do jego stowarzyszenia o pomoc w trudnych przypadkach.

Wyjaśnił, że prowadzona przez niego wspólnota młodzieży skupia także osoby z doświadczeniem bycia w sektach wampirystycznych czy satanistycznych. Wspiera też grupę bezdomnej młodzieży LGBT. „Dajemy im jedzenie, prosimy tylko, żeby się nie afiszowali”. Duchowny wyjaśnił, że prośba o ukrywanie swojej orientacji seksualnej wynika z tego, że grupa osób bezdomnych, która też odbiera obiady jest nieprzychylnie nastawiona do osób LGBT.

Przedstawicielka wspólnoty młodzieży zauważyła, że chrześcijaństwo jest wyszydzane, ludzie mają wizję z filmu „Kler”. Podczas strajku kobiet odbyły się również protesty pod bazyliką, podczas których Kościół rzymskokatolicki był wskazywany jako współwinny opresji kobiet w Polsce. Podkreśliła, że nie widzi napięć pomiędzy chrześcijanami, tylko jeśli już to pomiędzy wierzącymi a ateistami.

Większość osób uczestniczących mówiła, że nie doświadczyła ani nie zauważyła żadnych problemów z dyskryminacją ze względu na religię. Jedna z osób odniosła się nawet do tego, że jej zdaniem w edukacji dominują poglądy ateistyczne, ponieważ „w szkołach nikt nie uczy kreacjonizmu, tylko ewolucjonizmu”. Spotkało się to z ostrą ripostą przedstawiciela uczelni wyższej, który podkreślił, że szkoła powinna uczyć tylko poglądów zweryfikowanych naukowo, a do takich należy teoria ewolucji.

Przedstawicielka środowiska prawniczego odniosła się do tego, że problemem jest umieszczenie religii jest w środku lekcji i niektóre dzieci muszą wychodzić wtedy z sali.

Odniósł się do tego duchowny rzymskokatolicki mówiąc, że przychodzą do niego rodzice i mają pretensje, że religia na pierwszej lub ostatniej godzinie, ponieważ wówczas dzieci z niej uciekają. Zaprezentował również wewnętrzne dane statystyczne, z których wynikało, że 70-80% wszystkich uczniów uczęszcza na religie, księdza po kolędzie przyjmuje 50% parafian, a 26% chodzi do kościoła. „Dziś wraca się do tego Kościoła pierwszych wieków, do małych wspólnot” – podsumował.

Drugi wywiad grupowy przebiegał w zupełnie innej atmosferze. Uczestnicy z grupy osób bezwyznaniowych wyraźnie sygnalizowali, że czują się dyskryminowani, pomijani i lekceważeni, a dominacja religii rzymskokatolickiej w każdym przejawie życia jest ogromna. W szczególności niewralgicznym miejscem styku tych dwóch światopoglądów jest szkoła, gdzie w każdej sali wiszą krzyże, lekcje religii organizowane są w środku dnia, a podczas rekolekcji dzieciom bezwyznaniowym nie zapewnia się edukacji (cała klasa jest zwolniona z zajęć). Dodatkowym problemem jest manifestacja poglądów religijnych w postaci organizacji w wielu placówkach mszy na rozpoczęcie roku szkolnego, święcenia tornistrów, udziału wszystkich uczniów bez pytania rodziców o zgodę w uroczystościach religijnych (np. związanych z pielgrzymowaniem świętych obrazów) czy wystawiania jasełek jako obowiązkowych zajęć dla całej klasy.

Pojawiło się więcej zastrzeżeń dotyczących organizacji lekcji religii niż organizacja zajęć w środku dnia. Problemem jest norma pobierania oświadczeń na etapie zapisu do klasy zerowej czy też szkoły podstawowej, że dziecko będzie uczęszczało na zajęcia z religii. Zgodnie z przepisami to rodzice powinni złożyć deklaracje, że chcą, żeby taki przedmiot został utworzony. Nawet w przypadku braku zwrotu takiego oświadczenia, rodzic jest dopytywany, czy na pewno jego dziecko nie będzie chodzić na religię. Katecheza jest przedmiotem nadobowiązkowym i jednocześnie jest traktowana jak przedmiot obowiązkowy. Podobnych praktyk nie ma np. w przypadku dodatkowego angielskiego czy dodatkowych zajęć sportowych. Co więcej, w dzienniku elektronicznym wszystkie dzieci są domyślnie zapisane na lekcje religii, więc jest zaznaczana im nieobecność podczas zajęć i rodzic musi podjąć interwencję, żeby tę nieobecność usunąć – czasem wielokrotnie. W przypadku nauczania zdalnego, nauczyciel religii jest często dodawany jako nauczyciel pracujący z całą grupą dzieci, nie jest tworzony specjalny zespół na platformie do edukacji zdalnej, tylko wszystkie dzieci otrzymują zadania tak, jakby na ten przedmiot uczęszczały, np. jaka modlitwa jest przewidziana na dany dzień.

Największą jednak trudnością jest brak wpływu na treść katechezy, której przekazywane treści niejednokrotnie budzą poważne zastrzeżenia rodziców (np. przedstawianie w negatywnym świetle osób niechodzących na religię jako grzesznych bezbożników). Uczniom nie tłumaczy się, dlaczego ktoś nie chodzi na religię lub tłumaczy się używając pojęcia grzechu. Problemem jest także to, że to dziecko bezwyznaniowe musi opuścić salę, a cała klasa zostaje. Normą powinno być przechodzenie klasy do salki katechetycznej. Inną kwestią jest brak organizacji lekcji etyki lub umieszczanie jej w planie w późnych godzinach popołudniowych, kiedy dziecko musi na nie długo czekać. Wątpliwości na temat neutralności światopoglądowej zajęć edukacyjnych budzi również fakt nauczania przez katechetów innych przedmiotów, podano przykład prowadzenia przez katechetkę również takich zajęć jak plastyka czy technika.

Jedna z osób przywołała też przykład z przeszłości, kiedy zapisała swojego syna do przedszkola publicznego i bez zapytania jej o zgodę automatycznie został on zapisany na zajęcia z religii. Kiedy odmówiła udziału dziecka w zajęciach, personel przedszkola okazywał swoje zaniepokojenie, że pozbawia syna możliwości uczęszczania na katechezę. Dyrektorka powiedziała, że jest to pierwszy taki przypadek w jej przedszkolu odkąd w nim pracuje. Na pytanie o lekcje etyki odpowiedziała, że tak małym dzieciom się ich nie robi. Na kolejnych szczeblach edukacji również konieczne było dopominanie się o lekcje etyki, co z różnym skutkiem szkoły realizowały. Nie udało się jednak w przypadku córki uniknąć negatywnych komentarzy katechetki, która mówiła pozostałym dzieciom, że niewierzących czeka piekło.

Inny uczestnik podał swój przykład, że kiedy mając 18 lat, wypisał się z lekcji religii, jego wychowawca straszył go ustawą z lat 70. mówiącą, że uczeń nie może sam się wypisać z żadnych lekcji. Część pozostałych nauczycieli również negatywnie komentowała jego decyzję.

Kolejna osoba powiedziała, że jej wychowywane w duchu świeckim dziecko już w przedszkolu grało w jasełkach Matkę Boską, bo byłoby z większą szkodą wykluczać ją z grupy rówieśników, a przedszkole nie zaproponowało innego tematu przedstawienia. W szkole zaobserwowała, że jeśli ktoś nie chodził na religię od początku, to klasa była do tego przyzwyczajona, ale jeśli rezygnował później, padały niechętne sformułowania pod adresem tej osoby.

Inna uczestniczka podała przykład, że w przedszkolu, gdzie poszło jej nieochrzczone dziecko, były nawet modlitwy przed posiłkami, o czym dyrekcja nie poinformowała wcześniej rodziców. Zgodziła się, żeby córka chodziła i na religię, i na etykę i sama wybrała. W III klasie

córka zrezygnowała z religii. Trudnością okazał się okres komunijny, w którym dzieci mówią o prezentach, a te, które prezentów nie dostają, czują, że coś je omija. Rozważano więc możliwość organizacji alternatywnych świeckich uroczystości np. nawiązujących do słowiańskich tradycji postrzyżyn i zaplecin.

Jeden z uczestników reprezentujący uczelnię wyższą zaprezentował najnowsze naukowe trendy socjologiczne, które pokazują silną korelację pomiędzy wzrostem PKB a spadkiem udziału w zinstytucjonalizowanej religijności. W najnowszych badaniach z USA ponad połowa Amerykanów określiła się jako osoby niereligijne. Jego zdaniem tradycyjna kultura będzie napotykać na silny opór. Potrzeby metafizyczne się nie zmieniają, ale będą realizowane w sposób zindywidualizowany, pozaformalny. Konieczne jest szersze ustawowe rozwiązanie rozdziału Kościoła od państwa na wzór francuski.

Wspomniano również problem pedofilii i chronienie duchownych wykorzystujących seksualnie dzieci przez hierarchię kościelną przed odpowiedzialnością. Wskazano, że samorząd powinien chronić dzieci w takich sytuacjach. Postulowano również zachowanie neutralności światopoglądowej przez Urząd Miasta w Bydgoszczy – poprzez zdjęcie krzyży w urzędzie i ograniczenie zapraszania dostojników kościelnych jako gości honorowych na uroczystości miejskie. Na koniec poruszono też kwestie tego, czy miasto ma wpływ na zatrudnienie zamiast kapelanów psychologów w szpitalach.

Obszary naruszeń zasady równego traktowania

Wskazano następujące obszary, gdzie występuje największa nierówność ze względu na religię, wyznanie, światopogląd:

1. Lekcje religii w szkole lub przedszkolu – zobowiązanie przez państwo szkół do organizacji katechezy i związane z tym problemy: pobieranie niezgodnych z przepisami oświadczeń przez szkoły, brak lekcji etyki lub umieszczanie ich w planie dnia w godzinach utrudniających udział w nich, domyślne zapisywanie wszystkich dzieci w dzienniku elektronicznym na katechezę, ocena z religii wliczana do średniej.
2. Brak neutralności religijnej szkoły lub przedszkola – organizacja w wielu placówkach mszy na rozpoczęcie roku szkolnego i tzw. święcenia tornistrów, udział wszystkich uczniów bez pytania rodziców o zgodę w uroczystościach religijnych (np. związanych z pielgrzymowaniem świętych obrazów), wystawianie jasełek jako obowiązkowych zajęć dla całej klasy/grupy, eksponowanie krzyży we wszystkich salach i na

korytarzach placówek edukacyjnych, organizacja przez szkoły Dni Papieskich z konkursami wiedzy o Janie Pawle itp. Praktyki te utrudniają lub wręcz uniemożliwiają wychowanie dziecka w sposób świecki.

3. Niezapewnienie przez Urząd Miasta neutralności religijnej – poprzez wiszące w urzędzie krzyże, organizację w urzędzie jasełek i zapraszanie na nie hierarchów kościelnych, a także zapraszanie na wiele uroczystości miejskich jedynie dostojników Kościoła rzymskokatolickiego jako gości honorowych.
4. Sytuacja społeczna dzieci bezwyznaniowych lub z mniejszości religijnych – poprzez sam fakt prowadzenie katechezy w szkole, sytuacja dzieci nieuczęszczających na lekcje religii wymaga definicji. O ile sytuację dzieci innych wyznań łatwiej jest wytłumaczyć, także dzięki istnieniu dialogu międzyreligijnego, o tyle sytuacja dzieci niewierzących wymaga skonfrontowania światopoglądu ateistycznego ze światopoglądem religii rzymsko-katolickiej. Zdarza się, że tłumaczenie nie jest podejmowane przez szkołę (wówczas zależy od tego, jak wytłumaczą tę sytuację rodzice) lub jest to tłumaczenie przedstawiające bezwyznaniowość w negatywnym świetle jako "grzech", "odstępstwo".
5. Treści katechezy i ograniczony wpływ na nią przez społeczność szkoły – zdarza się, że podczas lekcji religii przedstawiane są poglądy i twierdzenia naruszające godność innych uczniów/uczennic czy nauczycieli/nauczycielek – np. potępienie osób biorących udział w strajku kobiet, osób LGBT, dzieci rodziców rozwiedzionych, muzułmanów itp.
6. Świadomość społeczna – istnienie w świadomości społecznej stereotypów i uprzedzeń w stosunku do osób bezwyznaniowych lub religii mniejszościowych, brak wiedzy czym jest nierówne traktowanie ze względu na wyznanie lub jego brak, przekonanie części osób należących do grupy dominującej (rzymskokatolickiej), że równe traktowanie osób bezwyznaniowych zagraża ich religii i w związku z tym subiektywne poczucie zagrożenia i opór związany z dostrzeżeniem potrzeb i problemów osób bezwyznaniowych.
7. Brak faktycznego rozdziału Kościoła/religii od państwa – wpływ hierarchów Kościoła rzymskokatolickiego na kształtowanie prawodawstwa i praktyk życia codziennego wymierzonych m.in. w osoby bezwyznaniowe, osoby broniące praw kobiet, osoby LGBT (nacisk na usunięcie edukacji antydyskryminacyjnej ze szkół, postulaty

zwiększania obecności religii rzymskokatolickiej w szkołach – religia jako przedmiot obowiązkowy, religia na maturze; zaostanie prawa dotyczącego przerywania ciąży dotyczącego wszystkie obywatelki i obywatele kraju, popieranie tworzenia stref wolnych od LGBT, nawoływanie do nienawiści wobec osób LGBT, popieranie postulatu delegalizacji rozwodów dla wszystkich obywaterek i obywateli kraju).

Warto podkreślić, że nie jest naruszeniem zasady równego traktowania w stosunku do dziecka i jego rodzica wyznania rzymskokatolickiego umieszczenie religii na pierwszej lub ostatniej godzinie lekcyjnej i wysuwanie takiego argumentu jest przykładem niedostrzegania przez grupę dominującą problemów i potrzeb grup mniejszościowych. Z kontekstu użytego argumentu można przypuszczać, że w tym przypadku grupa dominująca oczekiwałaby „dostosowania się” dzieci i rodziców z grup mniejszościowych religijnie lub bezwyznaniowych do oczekiwań grupy większościowej bez wzięcia pod uwagę prawa rodzica do wychowania dziecka zgodnie ze swoim światopoglądem/wyznaniem oraz sytuacji społecznej takiego dziecka.

3.4. Stan zdrowia, niepełnosprawność

Wywiad grupowy pogłębiony odbył się w dniu 23.03.21 i wzięło w nim udział 9 osób, które reprezentowały środowisko osób z niepełnosprawnościami, Radę Miasta, UM, BRRT, zakład aktywności zawodowej oraz organizacje pozarządowe zajmujące się wsparciem osób z niepełnosprawnościami. Warto także podkreślić, że wiodącym dokumentem dotyczącym tej tematyki jest Samorządowy Program Działań na Rzecz Osób z Niepełnosprawnością na lata 2020-2023 przyjęty w grudniu 2019 przez Radę Miasta Bydgoszczy. Omawia on szczegółowo przepisy oraz dane statystyczne związane ze zjawiskiem niepełnosprawności, których nie będziemy tutaj przywoływać, z uwagi na to, że znajdują się w Programie. Natomiast wnioski i rekomendacje z Programu zostały wzięte pod uwagę w rozdziale dotyczącym kierunków działań polityk równego traktowania, jednak ich integracja będzie miała miejsce na następnym etapie prac nad polityką równościową Bydgoszczy.

Jeśli chodzi o tę przesłankę obejmuje ona wszystkie przypadki nierównego traktowania związane ze stanem zdrowia, w tym również chorobę przewlekłą czy inne choroby lub zaburzenia (np. neurologiczne/psychiczne), które nie są lub nie zostały

orzeczone jako niepełnosprawność, ale mogą być przyczyną nierównego traktowania ze względu na stan zdrowia. Dla uproszczenia dokumentu używane jest pojęcie „osoby z niepełnosprawnościami/niepełnosprawnością”, ale obejmuje ono również wszystkie inne przypadki chorób lub zaburzeń związane z przesłanką „stan zdrowia”.

Podczas wywiadu osobom uczestniczącym stosunkowo łatwo przychodziło podawanie tego, co powinno być zmienione systemowo na poziomie ustawowym i centralnym, jednak trudniej tego, w jaki sposób miasto mogłoby wesprzeć osoby z niepełnosprawnością.

Na początku zwrócono uwagę na trudności związane z systemem orzekania, który wymusza kilkukrotne orzekanie o stopniu niepełnosprawności, co przy niektórych chorobach nie ma uzasadnienia, a zmusza rodzica dziecka z niepełnosprawnością do dużego wysiłku. Podobnie jak inne sprawy, które wymagają składania bardzo dużej ilości dokumentów, np. wózek inwalidzki jest dofinansowany z trzech źródeł, a receptę na pieluchy trzeba odnawiać co 3 miesiące. Czasem, żeby załatwić prostą sprawę trzeba kilkakrotnie udać się do urzędu wraz z zaświadczeniami uzyskanymi z innych urzędów. Nie bierze się pod uwagę, że opiekunowie są mało mobilni i przeciążeni pracą. Wiele osób rezygnuje ze świadczeń, bo nie mają czasu na załatwienie spraw urzędowych. Uzyskanie czegoś z systemu wsparcia to zdaniem jednej z respondentek „droga przez mękę”. Zmiany na poziomie ustawowym są konieczne, żeby system był naprawdę "systemem wsparcia" i żeby samorząd mógł dystrybuować środki według potrzeb.

Podkreślono, że system uniemożliwia też opiekunom podejmowanie pracy, a powinni mieć taką możliwość. „Matka, której rodzi się chore dziecko ma obecnie perspektywę, że do końca życia będzie siedziała w domu” – bo przy tak nikłej pomocy państwa jest skazana na podjęcie wyłącznej opieki. Opiekun powinien móc mieć wybór, czy pójdzie do pracy.

Drugim tematem była dostępność przestrzeni publicznej, prywatnej i usługowej. Zostały poruszone kwestie praktyczne będące jedną z największych bolączek życia codziennego osób z niepełnosprawnościami i ich opiekunów. Podkreślono, że autobusy miejskie nie trzymają się rozkładu jazdy i nie można przewidzieć, kiedy jeżdżą pojazdy niskopodłogowe. Brak jest mieszkań wspomaganych dla ludzi z niepełnosprawnościami, którzy nie są na tyle samodzielni, aby mieszkać sami. Dużą trudnością są liczne bariery architektoniczne, szczególnie brak możliwości przejścia przez Rondo Jagiellonów – przede wszystkim dla osób z niepełnosprawnością ruchową, ale też dla rodziców małych dzieci z

wózkami. Istniejące tam podjazdy na podziemnych przejściach dla pieszych są zbyt strome, brak jest wind lub przejść naziemnych. Dla osób z niepełnosprawnością ruchową nie jest także dostępna kładka nad ulicą Wojska Polskiego. Choć nowe inwestycje obowiązkowo muszą już być infrastrukturalnie dostosowane do potrzeb osób z niepełnosprawnościami, zdarza się, że schodofazy są wypożyczone tylko na otwarcie jakiegoś nowego miejsca usług prywatnych, a następnie po kontroli dostępności oddawane. Jedna z osób wspomniała, że obecnie trwa dostosowanie dostępności instytucji kultury dla osób z niepełnosprawnością ruchową.

Podano przykład dobrej praktyki, że osoby na wózkach powinny móc audytować miejsca aranżowane pod ich potrzeby, ponieważ inaczej mimo dobrych chęci, miejsca wciąż nie są dla nich dostępne, np. usadzenie ich w pierwszym rzędzie w teatrze uniemożliwia im oglądanie sztuki, bo siedzą zbyt nisko. Podkreślono, że brakuje dostosowania oferty kulturalnej do potrzeb osób z innymi niepełnosprawnościami – filmów z audiodeskrypcją lub tłumaczonych na język migowy. Wciąż nie wszystkie placówki służby zdrowia, np. przychodnie, są dostosowane do potrzeb dzieci czy osób dorosłych z niepełnosprawnością ruchową.

Podkreślono, że osoby na wózku powinny móc czuć się pewnie i swobodnie w przestrzeni miejskiej. Powinny być dla nich dostosowane ławeczki i stoły w miejscach publicznych (z jednej strony stołu nie ma ławki, żeby osoba na wózku mogła podjechać), a także zapewnione toalety. Podano przykład, że na Starówce lokale nie są wyposażone w takie toalety, a stoliki nie są dostosowane do wysokości wózków. Zaproponowano, aby miasto weszło w sojusz z restauratorami, np. poprzez rabat w czynszu i w ten sposób wpłynęło na dostępność najbardziej reprezentatywnej części miasta. Także place zabaw powinny być odpowiednio przygotowane dla dzieci z niepełnosprawnością.

Podkreślono także, że nie ma dostosowanego basenu, gdzie osoby z niepełnosprawnością ruchową mogą się przebrać, bo niektóre potrzebują miejsca leżącego, podobnie jak w pełni dostosowanego gabinetu ginekologicznego. Postulowano dostęp do zajęć rehabilitacyjno-sportowych dla osób z niepełnosprawnościami finansowanych przez miasto. Jedna z osób zwróciła uwagę, że istniejące trudności z organizacją lekcji WF dla dzieci z niepełnosprawnością, mogłyby być rozwiązane poprzez zajęcia międzyszkolne we współpracy z wyposażoną w odpowiednią infrastrukturę uczelnię. Miasto powinno być jednostką koordynującą.

Zwrócono uwagę, że przy Prezydencie Bydgoszczy powstała Powiatowa Społeczna Rada ds. Osób Niepełnosprawnych i działania podejmowane przez miasto powinny być z nią konsultowane. Co roku jest też organizowana specjalna sesja rady miasta dla osób z niepełnosprawnościami. Jest możliwość składania interpelacji, a następnie wysłuchania sprawozdania z ich wykonania. Obecnie siedziby Urzędu Miasta są tylko częściowo dostosowane do potrzeb osób z niepełnosprawnościami – nie wszystkie budynki mają windy czy podjazdy dla wózków. Jedna z osób zaproponowała, że dla osób głuchych być może warto pomyśleć o testowaniu nowych rozwiązań – zamiast dyżuru tłumacza polskiego języka migowego, połączenie w urzędzie z takim tłumaczem przez tablet. Warto też również pod kątem osób niewidomych i słabowidzących zwiększyć cyfryzację usług. Na uniwersytecie trwają prace nad wprowadzeniem aplikacji mobilnej Giermek, żeby studenci z niepełnosprawnością mogli samodzielnie i swobodnie poruszać się po budynkach uniwersyteckich.

Zasugerowano, że Miasto powinno być przykładem inkluzyjności i równego traktowania na wszystkich poziomach. Powinno więc m.in. zatrudniać więcej osób z niepełnosprawnością i zwiększyć swoją otwartość na te osoby.

Kolejnym tematem była świadomość społeczna i zmiana postaw w stosunku do osób z niepełnosprawnościami, w tym zmiana przekonań, że są to osoby nieszczęśliwe. Ważne byłoby pokazywanie życia codziennego, pracy terapeutów, przełamywanie stereotypów i uprzedzeń. Jedna z osób wskazała, że jeśli chodzi o kontakt z osobami z niepełnosprawnością, to „nawet ludzie po studiach medycznych nie wiedzą, jak im pomóc oraz pozwalają sobie na nieprzyjemne komentarze”.

Osoby uczestniczące zgadzały się, że Domy Pomocy Społecznej, tzw. DPS-y kojarzą się opinii publicznej bardzo źle. Wskazano, że tego typu jednostki prowadzone przez MOPS powinny zostać „odczarowane”. Rodzice boją się korzystać z usług miejskich przy MOPS, właśnie przez złą sławę tych placówek, choć należy pamiętać, że jest w nich tylko 60 miejsc, co też nie zaspokoi wszystkich potrzeb. Zasugerowano, że na poziomie miasta powinna być tworzona baza miejsc przyjaznych dla osób z niepełnosprawnościami i ich opiekunów. Szczególnie istotne są miejsca, w tym ośrodki wsparcia i rehabilitacji, dla osób po 25 roku życia, dla których nie ma obecnie praktycznie żadnej oferty. Brakuje miejsc opieki wytchnieniowej, gdzie można było zostawić osobę z niepełnosprawnością na jakąś część dnia

lub całą dobę, żeby załatwić sprawy, zrobić zakupy, poddać leczeniu szpitalnemu lub odpocząć. Taki Środowiskowy Dom Samopomocy działa w Toruniu.

Podobny problem z negatywnymi skojarzeniami z MOPS istnieje także w przypadku klubów seniora, w niektórych dzielnicach działają one tylko przy MOPS-ie. Jedna z osób, gdy proponowała spotkanie takim w klubie seniora, spotkała się z reakcjami: „O nie, tylko nie tam!”, „Co ja powiem sąsiadce, będą mówić, że jestem biedna”.

Inną potrzebą jest przystępny poradnik dla rodzica, którego dziecko traci sprawność, jak przejść całą tę drogę, prezentujący również świadectwa rodziców. W placówkach często opiekunowie są odsyłani, trudno im załatwić sprawy, nie mają dostatecznej wiedzy.

Jedna z osób podkreśliła, że ważne jest wsparcie przez miasto działalności Małgorzaty Bronki, która chce zorganizować w szpitalach osobne pokoje do trudnych porodów dla kobiet rodzących ciężko chore dzieci, tak aby mogły w spokoju przeżyć swoją żałobę i nie leżały na wspólnej sali z pacjentkami w diametralnie innej sytuacji.

Została przybliżona działalność Zakładu Aktywności Zawodowej, zatrudniającego 49 osób zakładu poligraficznego. Pandemia utrudniła dodatkowo pracę ZAZ-u, bo spadło zapotrzebowanie na druk. Firmy się kurczą, zwalniają pracowników z niepełnosprawnością. Natomiast działalność Warsztatów Terapii Zajęciowej nie została oceniona pozytywnie. Część osób uczestniczących uważała, że są to instytucje skostniałe – w Bydgoszczy jest ich 7. Niestety, są one położone w trudnodostępnych miejscach, np. w kamienicy, na piętrze, gdzie trudno trafić lub tam, gdzie nie można blisko zaparkować. Przepisy nie pozwalają Warsztatom Terapii Zajęciowej zarabiać, więc nie mogą sprzedawać tego, co wytworzą. Warsztaty Terapii Zajęciowej z założenia miały przygotowywać ludzi do zawodu, pójścia w świat, ale tak się nie dzieje, osoby przebywają tam latami. Pracownicy WZJ zarabiają bardzo mało. „Jeśli mogą się wystawić na jarmarku, to jest problem z obsadą, bo nie ma komu pracować w weekend”.

Podkreślono także ogromny potencjał miasta – to w Bydgoszczy powstał najstarszy ośrodek dla dzieci niewidomych i kształcenia osób ociemniałych, jest siedziba Polskiego Związku Głuchych, są organizacje samopomocowe i aktywnej rehabilitacji.

Pod koniec poruszono jeszcze raz kwestię projektowania uniwersalnego, zastanawiając się, czy jest możliwe jedno rozwiązanie dla wszystkich osób z niepełnosprawnościami. Podano przykład, że z jednej strony osobom niewidomym pomaga, gdy w komunikacji

miejskiej odczytywane są nazwy przystanków, z drugiej strony dla osób z autyzmem jest to trudne. Trudno jest dostosować wszystko dla wszystkich.

Postulowano także długofalowe, wieloletnie wsparcie dla organizacji pozarządowych działających w tej sferze, które mogłyby w ten sposób lepiej planować działania i lepiej je dostosowywać do potrzeb swoich beneficjentów.

Podczas drugiego wywiadu poświęconego kierunkom polityk miejskich w obszarze równości dodano jeszcze następujące uwagi do części diagnozy potrzeb i problemów:

Zwrócono uwagę, że występują trudności w szpitalach – uniemożliwia się opiekunowi sprawowanie opieki w nocy, matki są wypraszane. W przypadku dzieci uczęszczających do ośrodków wsparcia szybciej i skuteczniej przebiegną wizyty lekarskie, jeśli lekarz rehabilitant będzie odwiedzał dzieci przebywające w ośrodku niż gdy te wszystkie dzieci będą indywidualnie konsultować się w placówkach. Będzie to także duże ułatwienie dla ich opiekunów.

Podkreślono, że choć istnieje przy Prezydencie Społeczna Rada ds. Osób Niepełnosprawnych jest to jednak tylko ciało doradcze, brak jest natomiast w strukturze urzędu Pełnomocnika ds. Osób Niepełnosprawnych, który mógłby w praktyczny sposób rozwiązać problemy zgłaszane przez środowiska osób z niepełnosprawnościami. Ważne jest jednak, aby była to funkcja pozwalająca na rzeczywiste artykułowanie interesów osób z niepełnosprawnościami wobec Prezydenta. Pełnomocnik powinien także posiadać budżet na swoje działania, żeby nie była to funkcja fasadowa.

Zgłoszono również, że Powiatowy Zespół ds. Orzekania o Niepełnosprawności mieści się obecnie w miejscu, do którego dojazd jest bardzo utrudniony, a budynek jest nieprzystosowany – nie ma w nim windy, a na pierwszym piętrze mieści się sekretariat i odbywają się terapie dla rodziców dzieci z niepełnosprawnością. Problemem jest także likwidacja przez miasto Rejonowego Ośrodka Pomocy Społecznej przy Żwirki i Wigury, z uwagi na to, że nowa siedziba ma utrudniony dojazd. Postulowano w związku z tym utworzenie w obrębie rynku na Błoniu Biura Podawczego. Podkreślono, że lepszym rozwiązaniem były biura rejonowe ROPS-ów, a nie ich centralizacja.

Ponownie poruszono temat dostępności – z uwagi na wciąż istniejący problem z dostępnością infrastruktury czy wydarzeń dla osób z niepełnosprawnością, projekty finansowane z budżetu obywatelskiego powinny być zobowiązane taką dostępność zapewniać. Komunikacja miejska, przejścia dla pieszych, długość świateł, przystanki, kładki

itp. powinny być już na etapie planowania dostosowane do potrzeb różnych grup społecznych, w tym osób z niepełnosprawnościami, seniorów, rodziców z dziećmi. Miasto powinno mieć wiedzę o potrzebach tych grup i konsultować z ich przedstawicielami planowane zmiany. Wciąż brakuje tramwajów niskopodłogowych i mało dostępna jest usługa zamówienia transportu osób z niepełnosprawnościami. Na imprezach organizowanych przez miasto nie ma tłumacza polskiego języka migowego. Informacje dla mieszkańców powinny być obligatoryjnie tłumaczone na polski język migowy i dostępne dla osób niewidomych. Brak jest też gabinetu ginekologicznego dla niepełnosprawnych dziewczynek i kobiet, takiego który by był przystosowany dla osoby niepełnosprawnej ruchowo (z podnośnikiem, który by przeniósł pacjentkę z wózka na fotel ginekologiczny). Wysłano postulat przeszkolenia urzędników z kontaktu z osobami z niepełnosprawnościami i seniorami – tak, aby byli w stanie zrozumieć perspektywę drugiej osoby. Bardzo skuteczne są szkolenia z wykorzystaniem tzw. symulatora odczuć osób starszych, kiedy z jaskrą lub zaćmą trzeba wypełnić urzędowe druki. Warto rozważyć utworzenie miejskiej wypożyczalni sprzętu zwiększającego dostępność: lup elektrycznych, dyktafonów, oprogramowania udźwiękowiającego, schodołazów itp.

Wskazano również, że nie ma żadnej klasy sportowej dla dzieci z niepełnosprawnościami, a przecież sport ma funkcję rehabilitacyjną i integracyjną. Postulowano, aby miejskie i szkolne stołówki zapewniały posiłki dla osób o różnych dietach, w tym dla diabetyków, osób na diecie bezmlecznej lub bezglutenowej. Z uwagi m.in. na skutki pandemii powinna zostać powiększona oferta bezpłatnej pomocy psychologicznej i psychiatrycznej, szczególnie dla dzieci i młodzieży. Ważna jest także możliwość konsultacji z seksuologiem specjalizującym się w doświadczeniach osób z niepełnosprawnościami. Na koniec dodano, że ważny program MOPS osobistego asystenta osoby z niepełnosprawnościami ma kilkumiesięczne opóźnienie w realizacji.

Obszary naruszeń zasady równego traktowania oraz obszary niwelowania barier spowodowanych niepełnosprawnością

Wskazano następujące obszary, gdzie występuje największa nierówność ze względu na stan zdrowia, niepełnosprawność:

1. Trudności w skorzystaniu z systemu wsparcia – z uwagi na obciążenie biurokacją i niejasne procedury, im większy stopień niepełnosprawności osoby zależnej, tym

mniejsza mobilność i większe zmęczenie opiekunów, a więc mniejsze zasoby, aby móc skorzystać z systemu wsparcia.

2. Systemowe ograniczenia w możliwości podjęcia pracy przez opiekuna osoby z niepełnosprawnością – opiekunowie członków rodziny nie mogą wykonywać żadnej pracy, jeśli pobierają któreś ze świadczeń opiekuńczych – świadczenie pielęgnacyjne, zasiłek dla opiekuna lub specjalny zasiłek opiekuńczy.
3. Dostępność przestrzeni miejskiej dla osób z niepełnosprawnością ruchową – konieczne jest dostosowanie budynków Urzędu Miasta i instytucji miejskich, przebudowa infrastruktury miejskiej w newralgicznych punktach, jak np. Rondo Jagiellonów, pełna dostępność choć jednej przebieralni na basenie i jednego gabinetu ginekologicznego, jazda niskopodłogowych autobusów miejskich zgodnie z rozkładem, większa kontrola dostępności nowych punktów usługowych po ich otwarciu, wprowadzenie praktyki audytu przez osoby jeżdżące na wózkach nowych inwestycji. Dostosowanie miejsc wypoczynku, Starówki, placówek służby zdrowia itp.
4. Dostępność rehabilitacji i zajęć sportowych – wciąż są trudności w skorzystaniu z zajęć sportowych i rehabilitacyjnych, nie wszystkie dzieci mają dostęp do dostosowanych dla nich lekcji WF czy placów zabaw, nie wszystkie obiekty sportowe są dostosowane, korzystanie z infrastruktury wiąże się często z wysokimi kosztami.
5. Dostępność oferty kulturalnej – niewielka ilość filmów z audiodeskrypcją czy wydarzeń tłumaczonych na polski język migowy.
6. Dostępność miejsc opieki wytchnieniowej – opiekunowie osób z niepełnosprawnością, które wymagają pełnej opieki, nie mają dostatecznego wsparcia i zdarza się, że nie mają z kim zostawić osoby, którą się opiekują, co uniemożliwia im załatwienie najprostszych spraw codziennych, a także odpoczynek.
7. Świadomość społeczna – mała otwartość na osoby z niepełnosprawnościami, stereotypy i uprzedzenia utrudniające kontakt.
8. Trudne porody w szpitalach – z uwagi na wykluczenie dostępu do przerywania ciąży w przypadku ciężkiego uszkodzenia płodu, kobiety zostały zmuszone do rodzenia dzieci z zaawansowaną niepełnosprawnością, martwych lub nie mających szans na przeżycie. W trakcie pobytu w szpitalu przebywają na tych samych salach co matki dzieci zdrowych, stąd doraźne rozwiązanie osobnego pokoju umożliwiające matce godne przeżycie żałoby.

9. Brak mieszkań wspomaganych dla osób z niepełnosprawnościami, które mogłyby przy tego typu wsparciu bardziej samodzielnie funkcjonować
10. Wsparcie organizacji pozarządowych działających na rzecz osób z niepełnosprawnościami – dotacje na działania doraźne nie pozwalają rozwinąć kompleksowego, długofalowego systemu wsparcia odpowiadającego na potrzeby beneficjentów

3.5. Orientacja seksualna i tożsamość płciowa

Wywiad grupowy pogłębiony odbył się w dniu 30.03.21 i wzięło w nim udział 7 osób. Osoby uczestniczące reprezentowały środowisko osób LGBT+, BRRT, środowisko psychologiczne, uczelnie wyższe oraz organizacje pozarządowe działające na rzecz równości osób LGBT+.

Wśród uczestników panowała zgodność, że osoby LGBT+ w Bydgoszczy nie czują się bezpiecznie. Ataków takich jak pobicia, agresja słowna, niszczenie mienia (podano przykład rozbitego telefonu i zniszczonego roweru) czy groźby i zastraszanie osobiście doświadczyła część osób uczestniczących w wywiadzie. Podkreślono, że strach o swoje zdrowie i życie jest tak silny, że wymusza kontrolę zachowania, tego jak się wygląda i co się mówi. Negatywnych reakcji można doświadczyć nawet z powodu noszenia tęczowej torby czy przypinki. „Nie poszedłbym z chłopakiem pod rękę ze strachu o swoje życie” – podsumował jeden z uczestników. Inna osoba przywołała przykład chłopaka, który po ataku na niego wpadł w depresję. Jeden z uczestników, któremu grożono, zgłosił sprawę na policję, ale stosunek policjanta ocenił jako bardzo niechętny jemu i sprawie „Musiałem błagać, żeby przyjęto zgłoszenie”. Po dwóch latach sprawa skończyła się wygraną w sądzie.

Uczestnicy podkreślili, że udało się przeprowadzić Marsz Równości, choć w dużym stresie, ponieważ w Bydgoszczy aktywnie działa ONR, organizacja stawiająca sobie za cel ataki na osoby LGBT+. „Stawialiśmy na bezpieczeństwo, były petardy, jajka, ale nie było Białegostoku” (Białystok oznacza nawiązanie do Marszu Równości w tym mieście, którego uczestnicy byli fizycznie atakowani przez środowiska prawicowo-narodowe). W Bydgoszczy zabezpieczenie zgromadzenia przez policję zostało ocenione jako bardzo słabe – w porównaniu z zabezpieczeniem zgromadzeń tego typu w innych miastach, np. Warszawie czy Gdańsku. Policja w kluczowym momencie, czyli tuż po rozwiązaniu marszu, przestała zabezpieczać uczestników, choć praktyka wskazuje, że podczas rozchodzenia się, gdy

uczestnicy są rozproszeni, dochodzi do największej liczby ataków. Dopuściła też zbyt blisko kontrmanifestantów. „Musieliśmy uciekać. Potem do klubu, w którym miało odbyć się after party, wchodziliśmy od tyłu, aby uniknąć konfrontacji”.

W mieście trudno jest też znaleźć miejsca, które zgodziłyby się na organizację dyskusji czy innego rodzaju spotkań o tematyce LGBT+. Między innymi spotkano się odmową przez dyrekcję jednego z teatrów, natomiast Miejskie Centrum Kultury zostało odebrane jako wspierające – MCK współorganizowało festiwale filmów LGBT. Jako nieprzychylnie oceniono także powtarzające się ataki radnych PiS, m.in. na festiwal kulturalny.

Jeśli chodzi o stosunek władz miasta do osób LGBT+ uznano go za ambiwalentny – z jednej strony miasto chce być otwarte i wspierające, czego dowodem jest m.in. zgoda na ubranie Przechodzącego przez rzekę w tęczęwą koszulkę, z drugiej brakuje podejmowania stanowczych działań sprzeciwiających się dyskryminacji osób LGBT+. Jeśli chodzi o BRRT, to rada podjęła w ostatnim czasie dwie interwencje dotyczące dyskryminacji osób LGBT+, choć są obawy, czy wszyscy jej członkowie nieoficjalnie podzielają te stanowiska. Zdaniem części osób BRRT nie powinna być radą społeczną, opartą wyłącznie na wolontariacie, bez budżetu, zdolną jedynie do wydania oświadczeń. Aby sprawnie działała, konieczne jest przynajmniej jedno stanowisko (np. Pełnomocnika ds. Równości) za wynagrodzeniem w strukturze urzędu i odpowiednio wdrażana polityka miejska. W chwili obecnej miasto nie podejmuje odpowiednich działań, aby zapobiegać przemocy wymierzonej w osoby nieheteroseksualne i transpłciowe i zapewnić bezpieczeństwo mieszkańcom i mieszkankom LGBT+.

W związku z trudną sytuacją społeczną osób LGBT+ poruszono też kwestię dostępności do pomocy psychologicznej, a w przypadku osób transpłciowych dodatkowo do diagnostyki seksuologicznej. W Bydgoszczy jest zaledwie kilku specjalistów w tej dziedzinie. Potwierdziła to osoba reprezentująca środowisko psychologiczne – praktycznie nie ma w mieście seksuologów, którzy posiadaliby kompetencje i kwalifikacje do diagnostyki osób transpłciowych. Nieliczni są także odpowiednio przygotowani psychologowie. Same osoby LGBT mają często negatywne doświadczenia z pomocą psychologiczną, kiedy zamiast wsparcia słyszą, że ich stan jest „fanaberią”, „modą”, czyli spotykają się z tzw. mikrounieważnieniami swojej tożsamości i doświadczeń. Respondentka przywołała również historie swoich klientek – nieheteroseksualnych kobiet 40+, które zostały zaatakowane przez grupę nastolatków, dlatego że trzymały się za ręce, a w innym przypadku podobnej parze sąsiedzi wypisywali obraźliwe uwagi na drzwiach.

W kwestii stosunku do osób transpłciowych, zwrócono uwagę, że mają one kłopot na uczelniach w związku ze zwracaniem się do nich przez wykładowców ich imieniem niezgodnym z płcią odczuwaną. Pod tym względem lepiej jest w firmach, ale są to zachodnie firmy, które funkcjonują zgodnie z wypracowanymi poza granicami Polski standardami. Niewiele jest też przyjaznym osobom LGBT+ szkół średnich, np. dopuszczających pary jednopłciowe podczas studniówki.

W związku z wnioskiem, że bydgoskie uczelnie wyższe bardzo słabo przygotowują absolwentów do podejmowania tematyki LGBT+ w kształconym zawodzie lub też wykładowcy wprost dopuszczają się uwag pełnych uprzedzeń wobec osób LGBT+, uczestnicy postulowali edukację nauczycieli, pedagogów szkolnych i psychologów w tej kwestii. Rolą miasta byłoby zapewnienie tego typu programów edukacyjnych oraz włączenie do istniejących (takich jak Szkoła otwarta i tolerancyjna) tych treści oraz pomocy psychologicznej dla osób LGBT+ w Bydgoszczy. Warto by było także, aby uruchamiany gabinet ginekologiczny 24-godzinny był przystosowany do przyjmowania osób transpłciowych, ponieważ w chwili obecnej mogą one zgłaszać się do prywatnego gabinetu, gdzie jedna wizyta kosztuje 400 złotych.

W Bydgoszczy zaobserwowano też problem bezdomności młodych ludzi LGBT+, którzy zostali odrzuceni przez swoje rodziny. Są oni wspierani przez organizację katolicką przy bazylice, ale warto byłoby też przygotować mieszkanie interwencyjne w strukturach miejskich w takich przypadkach. Zwrócono uwagę na homofobię wśród bezdomnych, którzy nie chcą spać z taką osobą w jednym pomieszczeniu oraz negatywne uwagi ze strony starszych parafian. Inną kwestią wymagającą podjęcia działań jest nieakceptujący stosunek rodziców do młodych osób LGBT+ na tyle negatywny, że musiały one opuścić swój dom rodzinny.

Postulowano także, aby miasto przygotowało budżet w grantach miejskich na wspieranie równego traktowania i praw człowieka, gdzie mogłyby aplikować również organizacje LGBT+.

Obszary naruszeń zasady równego traktowania

Wskazano następujące obszary, gdzie występuje największa nierówność ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową:

1. Przemoc fizyczna i psychiczna, niszczenie mienia – osoby LGBT+ zwłaszcza w ostatnich latach są grupą szczególnie narażoną na przemoc motywowaną uprzedzeniami. Zaatakowana może zostać także każda osoba wspierająca osoby nieheteroseksualne i transpłciowe i okazująca to np. poprzez noszenie tęczęwej torby lub przypinki. Konsekwencją przemocy jest depresja, stres post traumatyczny, samotność, próby samobójcze.
2. Nieprofesjonalna reakcja policji – zdarza się, że policja nie reaguje na zgłoszenia dotyczące ataków na osoby LGBT+, a funkcjonariusze wyśmiewają powody zgłoszenia. Również zabezpieczenie marszu równości wymaga lepszego przygotowania.
3. Świadomość społeczna – w społeczeństwie istnieje wiele stereotypów i uprzedzeń wobec osób LGBT+ w ostatnim czasie szczególnie upowszechnianych przez partię rządzącą i przedstawicieli Kościoła katolickiego. Negatywne uprzedzenia wzmagają przemoc i agresję, zwiększają dystans społeczny, zagrażają bezpieczeństwu i dobrostanowi wszystkich osób LGBT+, ale w szczególności młodzieży. W Bydgoszczy aktywnie działają też skrajnie prawicowe środowiska stawiające sobie za cel ataki na osoby LGBT+.
4. Edukacja – eliminacja z podstawy programowej edukacji antydyskryminacyjnej, prezentowanie niechętniej postawy wobec osób LGBT+ przez katechetów podczas lekcji religii, brak wsparcia dla młodych osób odkrywających swoją orientację i tożsamość płciową w szkołach. Istniejący program Szkoła Otwarta i Tolerancyjna powinien położyć nacisk szczególnie na tę tematykę.
5. Brak wsparcia psychologicznego i seksuologicznego – zbyt mała liczba specjalistów i specjalistek przygotowanych do wsparcia osób LGBT+, a w przypadku osób transpłciowych do diagnozy seksuologicznej.
6. Bezdomność młodych osób wyrzuconych z domu przez rodziny z uwagi na ich orientację seksualną lub tożsamość płciową – dostosowanie systemu wsparcia do osób LGBT+, działania mające na celu powstrzymanie takich sytuacji.
7. Brak przygotowania kadr urzędników i specjalistów do kontaktu z osobami LGBT+ (w tym parami osób tej samej płci wychowującymi wspólnie dzieci) – z uwagi na pomijanie tej tematyki w programach studiów i kształceniu podyplomowym. Dotyczy

to w szczególności takich sektorów jak edukacja, pomoc prawna, pomoc społeczna i służba zdrowia.

8. Trudności z organizacją wydarzeń o tematyce LGBT+ z uwagi na niechęć instytucji, w tym miejskich, do udostępniania swojej przestrzeni.
9. Brak dotacji dla organizacji pozarządowych na działania w obszarze równości i praw człowieka.

3.6. Wiek

Wywiad grupowy pogłębiony odbył się w dniu 29.03.21 i wzięło w nim udział 7 osób. Osoby uczestniczące reprezentowały środowisko seniorów i senierek, UM, BRRT, Radę Miasta, Miejskie Centrum Kultury, uczelnie wyższe oraz organizacje działające na rzecz seniorów.

Osoby uczestniczące pracujące na rzecz seniorów i senierek podzieliły się obserwacją, że choć co czwarty mieszkaniec/mieszkanica Bydgoszczy jest w wieku poprodukcyjnym, to jednak wśród nich jest bardzo mało osób aktywnych społecznie. Sytuację zaostrzyła jeszcze pandemia i związana z nią przymusowa izolacja, która szczególnie u osób starszych powoduje depresję. Stąd duża potrzeba dotarcia do seniorów i ich aktywizacji. Wskazano, że rady osiedli mogą być dobrym kanałem kontaktu z osobami starszymi, ponieważ pracuje w nich dużo osób w tym wieku. Innym kanałem są proboszczowie i ogłoszenia duszpasterskie.

W mieście działa 14 klubów seniora, są prowadzone przez stowarzyszenia, miasto, MOPS, spółdzielnie mieszkaniowe, ale są też osiedla, na których nie ma żadnego. Podkreślono, że kluby seniora pełnią bardzo ważną rolę w aktywizacji osób starszych i że to w Bydgoszczy powstały pierwsze kluby seniora i tu były organizowane pierwsze konwencje senioralne.

Zwrócono uwagę na problem starzenia się społeczeństwa i tego, że w najbliższych latach zwiększy się ilość osób w wieku poprodukcyjnym, w związku z tym miasto musi być na przygotowane na zmieniające się z tego względu potrzeby jego mieszkańców i mieszkank. Jedną z osób odniosła się również do tego, że Komisja Europejska aktywnie przygotowuje się na tę sytuację i w tym roku ogłosiła Zieloną Księgę, która ma zapoczątkować debatę na temat wyzwań i szans, jakie niosą ze sobą zmiany demograficzne. W dokumencie przyjęto podejście uwzględniające cykl życiowy, które odzwierciedla uniwersalny wpływ starzenia się społeczeństwa na wszystkie pokolenia i etapy życia. Podkreślono w nim, jak ważna jest

równowaga między rozwiązaniami dla systemów opieki społecznej a wzmocnieniem solidarności międzypokoleniowej.

Jeśli chodzi o problem dyskryminacji osób starszych jest ona przede wszystkim zauważana w służbie zdrowia – utrudniony lub niemożliwy dla osób w pewnym wieku dostęp do diagnostyki i leczenia. Brak systemu opieki geriatrycznej, niewielu lekarzy specjalistów i mała liczba łóżek w szpitalach. Słaby dostęp do rehabilitacji i protetyki. Innym problemem są ulotki do leków – pisane zbyt małą czcionką i niezrozumiałym językiem.

Zwrócono uwagę na wypychanie seniorów z rynku pracy – część z nich czuje się zmuszana do przejścia na emeryturę, a chciałaby pozostać aktywna zawodowo. Z drugiej strony, jak podał przedstawiciel uczelni, powinno się stawiać na polityki promujące zatrudnienie seniorów poprzez ich powrót z emerytury. Średnia lat zdrowego życia, bez poważnych dysfunkcji, wynosi obecnie 72-73 lata. Prognozy demograficzne mówią, że w Polsce będzie 36% osób w wieku 65+, a więc najwięcej w Unii Europejskiej.

Ważną kwestią okazał się stosunek społeczeństwa do seniorów/seniorek – zdarza się, że są oni lekceważeni, a ich potrzeby psychosomatyczne są zaniebywane. Podano przykład, że w szpitalu personel zwraca się do nich per „babcia”, „dziadek”, pobłażliwie i protekcjonalnie. Innym problemem jest też przemoc wobec seniorów/seniorek ze strony bliskich, w rodzinach: agresja słowna, poszturchywanie, a czasem bicie. Był też incydent, kiedy starszy pan nie został wpuszczony do klubu.

W społeczeństwie występują też stereotypowe przekonania, że osoby starsze to osoby chore, niedołążne, powolne. Starość jest traktowana jako choroba, a przecież to naturalny proces. Ważne byłoby podjęcie działań na rzecz kontaktu międzypokoleniowego.

Innym problemem są także bariery architektoniczne – nierówne krawężniki, zbyt szybko zmieniająca się sygnalizacja świetlna, brak ławeczek do odpoczynku, brak poręczy przy schodach, przejścia dla pieszych umieszczone zbyt daleko od przystanków (np. na Nowym Fordonie). Ważne jest też ustalenie rozkładów jazdy, żeby łączyły konkretne placówki, z których korzystają seniorzy. Dużym problemem jest brak wind w blokach w starym budownictwie i zdarza się, że seniorzy są uwięzieni na czwartym piętrze, a trudno im zamienić mieszkanie. Z drugiej strony nieunikniona cyfryzacja usług sprawia, że seniorzy czują się wykluczani. Podano przykład trudności w głosowaniu elektronicznym w budżecie obywatelskim oraz w dostępie do internetowego konta pacjenta z informacjami o szczepieniach.

Podkreślono, że kluby seniora organizują kursy obsługi sprzętu komputerowego, ale problemem jest szybkie zapominanie i konieczna jest ciągła asysta. Seniorzy są też nieufni, boją się zrobienia błędu, ściągnięcia wirusa, tego że zostaną okradzeni. Dobrym pomysłem byłoby stworzenie miejskiej wypożyczalni potrzebnego seniorom sprzętu, np. tabletów.

Zwrócono uwagę, że osoby starsze nie rozumieją pism urzędowych i potrzebują, aby ktoś w urzędzie im je objaśnił i wytłumaczył, jak załatwić jakąś sprawę. Potrzebny jest więc punkt informacyjny, w którym pracownik krok po kroku pomoże osobie starszej przejść przez wszystkie procedury.

Z uwagi na potrzeby związane z utrzymaniem formy fizycznej i rehabilitacją ważne byłoby wsparcie finansowe miasta, np. poprzez zniżki na basenach, karnety wstępu na obiekty sportowe prowadzone przez miasto, organizację przez miasto warsztatów zwiększających sprawność fizyczną i psychiczną. Emerytury są niskie (1600 netto średnio) i trudno z nich jeszcze opłacać zajęcia dodatkowe. „Senior zdrowy to senior aktywny”. Także same Kluby seniora mają trudności finansowe, ze składek nie da się wszystkiego opłacić, a koszty utrzymania są duże.

Jeśli chodzi o aktywizację seniorów, Bydgoszcz dysponuje ważnym zasobem – Wyższa Szkoła Gospodarki posiada największą ilość Uniwersytetów Trzeciego Wieku w Polsce funkcjonujących w różnych miastach w ramach uczelni – 55 uniwersytetów od Piły do Ełku.

Jedna z osób zgłosiła postulat utworzenia papierowego i jednocześnie internetowego magazynu dla seniorów na wzór warszawskiego magazynu „Pokolenie” informującego o tym, co się dzieje w mieście. Miałyby on zawierać więcej informacji niż obecny Bydgoski Informator Kulturalny, który ma tylko jedną stronę dedykowaną osobom starszym.

Osoby uczestniczące doceniły działania miasta w postaci wprowadzenia Bydgoskiej Karty Seniora oraz programu „Złota rączka” (darmowe drobne naprawy dla seniorów, ponosi się tylko koszt części). Wskazano jednak, że choć dużo się dzieje, to jednak utrudniony jest dostęp do informacji i wielu seniorów/seniorek nie wie o działaniach do nich skierowanych. Postulowano działania integracyjne, które pozwolą osobom starszym wyjść z domu. Taką inicjatywą byłoby stworzenie miejsc dla seniorów w różnych częściach Bydgoszczy, np. miejsc w parkach przystosowanych do spotkań na świeżym powietrzu, gdzie będą mogli oni pograć w brydża, wypić kawę (nawet swoją z termosu). Innym pomysłem jest utworzenie domów sąsiedzkich, gdzie działałyby kawiarenki sąsiedzkie.

Respondentki reprezentujące środowisko senioralne podzieliły się także swoimi obserwacjami dotyczącymi różnic pomiędzy mężczyznami i kobietami. Okazało się, że kluby seniora przyciągają przede wszystkim kobiety. „Przez 6 lat był tylko jeden pan, a jest nas 30 kobiet”. Mężczyźni 60+ z kolei preferują spotkania w ramach aktywności fizycznej – nordic walking, rower, wycieczki, praca na działce. Inną różnicą jest to, że kobiety 60+ częściej zajmują się wnukami.

Zwrócono również uwagę, że jednym z najtrudniejszych wyzwań związanych ze starzeniem się jest utrzymanie zdrowia fizycznego i psychicznego, w tym przeciwdziałanie samotności. Innym problemem jest brak wsparcia dla osoby starszej wychodzącej ze szpitala i wymagającej rehabilitacji. System jest tak skonstruowany, że o wszystko trzeba samemu zadbać, złożyć wniosek, nie ma wyjścia naprzeciw potrzebom osób w takiej sytuacji. Z kolei odciążeniem systemu rehabilitacji mogły by być cykliczne grupy ćwiczeniowe dla seniorów i wsparcie psychologiczne.

Cenną inicjatywą miasta jest projekt utworzenia Bydgoskiego Centrum Seniora, centrum aktywizującego osoby starsze i ułatwiającego im załatwienie spraw urzędowych. Ważne jest, aby pracujący tam urzędnicy byli przeszkoleni z obsługi seniorów – np. poprzez szkolenia z użyciem symulatora odczuć osób starszych.

Obszary naruszeń zasady równego traktowania oraz obszary niwelowania barier spowodowanych wiekiem

Wskazano następujące obszary, gdzie występuje największa nierówność ze względu na wiek:

1. Utrudniony lub niemożliwy dostęp do diagnostyki i leczenia po przekroczeniu pewnego wieku, mała liczba lekarzy geriatrów, trudny dostęp do rehabilitacji.
2. Duże poczucie samotności, depresyjność i związana z nią niechęć do aktywności po przymusowej izolacji w czasie pandemii.
3. Mniejsze kompetencje cyfrowe utrudniające dostęp do informacji w formie elektronicznej czy do innych usług i projektów miejskich wymagających np. złożenia dokumentów przez internet czy elektronicznego głosowania w budżecie obywatelskim.
4. Ograniczona dostępność infrastruktury miejskiej – nierówne krawężniki, zbyt szybko zmieniająca się sygnalizacja świetlna, brak ławeczek do odpoczynku, brak poręczy przy schodach, przejścia dla pieszych umieszczone zbyt daleko od przystanków itp.

5. Brak wind w starym budownictwie na osiedlach zamieszkałych przez dużą liczbę seniorów/seniorek.
6. Świadomość społeczna – istniejące w społeczeństwie stereotypy i uprzedzenia związane z postrzeganiem osób starszych jako nieszczęśliwych, niedołączonych, trudnych w kontakcie oraz lekceważący stosunek do nich i ich potrzeb psychosomatycznych skutkujący pobłażliwym i protekcyjnym traktowaniem, agresją słowną, a nawet przemocą, szczególnie w rodzinach lub domach opieki.
7. Wypychanie z rynku pracy, wypychanie w kobiet w biedę – przymusowe przejście na emeryturę, niemożność znalezienia zatrudnienia po osiągnięciu pewnego wieku, gorsza sytuacja materialna kobiet uwarunkowana ich niższym wiekiem emerytalnym.
8. Utrudniona możliwość korzystania z biur obsługi mieszkańców – poczucie zagubienia w procedurach, niezrozumienie pism urzędowych, zbyt mały druk druków urzędowych, trudność z uzyskaniem informacji, jak rozwiązać jakąś konkretną sprawę.
9. Utrudniony dostęp do zajęć sportowych i rehabilitacyjnych, z jednej strony z uwagi na ich koszt, który jest zbyt wysoki w stosunku do średniej emerytury, z drugiej ze względu na niewielką ofertę zajęć sportowych dla osób starszych

4. Analiza dokumentów strategicznych w kontekście równego traktowania i przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu

4.1. Strategia rozwoju Bydgoszczy

Kształtowanie polityk miejskich w Bydgoszczy odbywa się na bazie dokumentu strategicznego *Bydgoszcz 2030. Strategia rozwoju*. Wizję miasta zapisano w nim następująco: „Bydgoszcz w 2030 roku będzie miastem, w którym każda mieszkanka i każdy mieszkaniec znajdzie odpowiednie warunki rozwoju, to miasto zapewniające bydgoszczankom i bydgoszczanom najlepsze rozwiązania na każdym etapie życia – dobre miejsce do życia.” W uszczegółowieniu wizji wyjaśniono, że sformułowanie „mieszkanka i mieszkańcy” oznacza „stosowanie przy realizacji strategii zasady równości wszystkich obywateli, niezależnie od wieku, płci, niepełnosprawności, pochodzenia, religii, światopoglądu czy orientacji

seksualnej”. Jest to bardzo jasne wyznaczenie kierunku rozwoju społecznego miasta w zakresie równości.

Bydgoszcz, co również zapisano w wizji, chce być miastem otwartym na różnorodność, w którym będą żyli ludzie otwarci na innych i ciekawi świata. Ma ambicję bycia ośrodkiem ponadlokalnym i metropolitalnym wyznaczającym trendy i standardy, tętniącym życiem miastem akademickim, miastem budowanym w oparciu o kapitał ludzki i społeczny jego mieszkańców, ale także miastem połączonym mocnymi sieciami współpracy z Europą i światem.

Taka wizja wyznacza odpowiednie wartości, cele i kierunki działań, wśród których jednym z filarów jest sprawiedliwość społeczna, odpowiedzialność i troska o dobrostan wszystkich mieszkańców i mieszkanki, co przekłada się na tworzenie przestrzeni społecznej, w której obowiązuje zasada równego traktowania, niedyskryminacji i poszanowania praw człowieka.

Działania na rzecz wyznaczenia kierunków działań polityk miejskich w zakresie równego traktowania wynikają wprost ze strategii rozwoju Bydgoszczy do 2030 roku. W obszarze II *Aktywni, otwarci i kompetentni obywatele* w celu 2. *Otwarci i zaangażowani mieszkańcy* została zapisana propozycja programu wdrożeniowego pn. *Bydgoski Program Działań na rzecz Równego Traktowania*.

Cel drugi obejmuje dwa cele szczegółowe: *Silne i aktywne organizacje społeczne* oraz *Otwartość społeczności bydgoskiej na osoby z różnych kręgów kulturowych i społecznych*. Każdy z celów strategicznych zawiera również informacje o tym, jak miasto szacuje swój wpływ na jego osiągnięcie. W przypadku wyżej wymienionego celu miasto ocenia swój wpływ jako „średni”, czyli przypisuje sobie ok. 50% wpływu. Należałoby się zastanowić, co wpływa na taką ocenę i jak miasto poprzez swoje działania może zwiększyć swój wpływ w tym zakresie.

W strategii zapisano następującą wizję osiągnięcia tych celów w roku 2030: „Bydgoszczanie to społeczeństwo ludzi otwartych i zaangażowanych, gotowych do współpracy, co odzwierciedla aktywność organizacji społecznych, obejmujących swymi działaniami różnorodne sfery życia. Mieszkańcy są dumni ze swojego miasta, z silną tożsamością osadzoną w dziedzictwie kulturowym Bydgoszczy, bez kompleksów, ale też bez uprzedzeń. Lokalną społeczność cechuje również tolerancja i empatia – gotowość do

integracji osób z różnych kręgów kulturowych, co wzbogaca miasto. Pozwala to na rozwój silnej kosmopolitycznej metropolii zintegrowanej ze swoim obszarem funkcjonalnym.”

Wśród wskaźników osiągnięcia celu znajdują się: liczba zarejestrowanych organizacji pozarządowych, liczba osób, które przekazały 1% na organizacje pożytku publicznego, liczba cudzoziemców zarejestrowanych na pobyt stały lub czasowy – we wszystkich tych przypadkach oczekiwana jest tendencja wzrostowa. Ostatnim wskaźnikiem jest liczba postępowań w zakresie przestępstw „popętnionych na tle nienawiści, homofobii oraz rasizmu z art. 119, 256 i 257 kodeksu karnego”, oczekiwana wartość docelowa w roku 2030 to zero. Wskaźnik ten, choć wydaje się twardy, nie jest jednak tak diagnostyczny, jak tego by oczekiwano. Szczegółowo problematykę przestępstw motywowanych nienawiścią omówiono wcześniej, tutaj warto jedynie podkreślić, że wskazane paragrafy kodeksu karnego nie uwzględniają homofobii – nie odnosi się do niej żaden paragraf kk, w związku z tym przestępstwa te w świetle statystyk policyjnych nie istnieją. Drugą kwestią jest brak zgłaszania przestępstw tego typu przez ich ofiary, szacuje się, że jedynie 5% pokrzywdzonych zgłasza sprawy organom ścigania. W związku z tym należałoby się zastanowić nad wskaźnikami precyzyjniej oddającymi osiągnięcie postawione w strategii celu otwartości Bydgoszczan na osoby z różnych kręgów kulturowych i społecznych. Być może mogłoby to być cykliczne badanie postaw wobec różnych grup mniejszościowych.

Jeśli natomiast chodzi o wyznaczone w strategii w ramach celu drugiego sześć kierunków działań, pięć odnosi się do celu szczegółowego *Silne i aktywne organizacje pozarządowe*, a tylko jeden do celu szczegółowego *Otwartość społeczności bydgoskiej na osoby z różnych kręgów kulturowych i społecznych*. Kierunek ten zapisano jako *Realizację projektów służących integracji obcokrajowców oraz osób z różnych kręgów kulturowych i społecznych*, co wymaga uszczegółowienia, a być może także redefinicji. Integracja jest bowiem tylko jednym z działań, które można podejmować po to, aby kształtować otwartą na drugiego człowieka społeczność.

Osiągnięcie celów związanych z równym traktowaniem jest złożone. Z jednej strony opiera się na przeciwdziałaniu dyskryminacji, zdefiniowanej w aktach prawnych, z drugiej obejmuje także różnego rodzaju działania mające na celu wyrównanie – pozycji, statusu, szans – grup narażonych na wykluczenie. Takimi formami działań są np. parytety lub systemy kwotowe na listach wyborczych, dodatkowe punkty przy przyjęciu do szkół czy różnego rodzaju niwelowanie barier i ułatwienia dostępu do dóbr i usług. Grupami, które w

szczególny sposób wymagają dużych nakładów na niwelowanie barier i ułatwienia dostępu są osoby z niepełnosprawnością i osoby starsze. Stąd działania mające na celu zaspokojenie potrzeb tych grup znajdują się także w innych miejscach strategii, szczególnie w obszarze III *Przyjazne warunki życia*.

Wyznaczono tutaj trzy cele główne. Pierwszy to *Aktywny i zdrowy styl życia* wraz z celami szczegółowymi: *Zintegrowana opieka zdrowotna; Bogata oferta sportowo-rekreacyjna sprzyjająca aktywności mieszkańców oraz Szeroki udział mieszkańców w życiu kulturalnym miasta*. Drugi: *Przyjazne warunki zamieszkania* wraz z celami szczegółowymi: *Wysoki poziom bezpieczeństwa mieszkańców; Dobry standard budynków mieszkalnych oraz Przyjazne dla wszystkich mieszkańców rozwiązania funkcjonalne infrastruktury publicznej*. Trzeci: *Miasto wrażliwe społecznie* wraz z celami szczegółowymi: *Wsparcie dla osób potrzebujących i zagrożonych wykluczeniem społecznym oraz Wspieranie aktywizacji zawodowej*.

Sformułowano następującą wizję osiągnięcia tych celów w roku 2030: „Bydgoszcz 2030 roku to miasto o przystosowanych do potrzeb mieszkańców zasobach opieki zdrowotnej oraz wysokiej jakości usług, zarządzania i organizacji świadczeń zdrowotnych w odniesieniu do promocji, profilaktyki, diagnostyki, leczenia i rehabilitacji. W przestrzeniach miasta dostępna jest bogata oraz różnorodna oferta w zakresie kultury, sportu, rekreacji i wypoczynku, dostosowana do potrzeb różnych grup społecznych i wiekowych. Rozwinięta infrastruktura usług społecznych umożliwia prowadzenie różnorodnych aktywności służących rozwojowi mieszkańców. Bydgoszcz jest miastem zatopionym w zieleni. Atutem naszego miasta jest dostępność urządzonych terenów zielonych w pobliżu miejsca zamieszkania. Bydgoszczanie czują się bezpiecznie niezależnie od miejsca, w którym mieszkają, pracują, uczą się, czy wypoczywają. Są bezpieczni także w trakcie przemieszczania się po mieście. Mieszkańcy mogą korzystać z różnorodnej oferty mieszkaniowej, dostosowanej do ich potrzeb oraz możliwości finansowych. Bydgoską wspólnotę cechuje wysoka spójność społeczna. Jest społecznością ludzi wspierających się nawzajem, ludzi solidarnych, podejmujących działania przeciw wykluczeniu społecznemu. Dobrze działa instytucjonalne i społeczne wsparcie osób potrzebujących pomocy i ich opiekunów, przeciwdziałające ich wyłączeniu z aktywności zawodowej i pozazawodowej.”

Analiza wskaźników pokazuje, że cele dotyczące aktywnego i zdrowego życia mierzone są liczbą wszystkich mieszkańców Bydgoszczy bez wyodrębnienia udziału osób z

niepełnosprawnościami lub seniorów. Brak dostępności opieki zdrowotnej, oferty sportowo-rekreacyjnej i kulturalnej jest jednym z głównych problemów tych grup, co potwierdziły badania opisane we wcześniejszej części. Odzwierciedlenie tych potrzeb znalazło się tylko w jednym z 19 kierunków działań – *Tworzenie warunków dla wszechstronnej aktywności seniorów* – nie podlegającym jednak pomiarowi.

Wskaźniki mierzące osiągnięcie kolejnego celu – *Przyjaznych warunków zamieszkania* – także odnoszą się tylko do ogólnej liczby przestępstw czy mieszkań, a nie uwzględniają bezpieczeństwa osób należących do grup narażonych na wykluczenie np. kobiet czy osób LGBT+, które byłoby mierzone także innymi wskaźnikami niż liczba postępowań. Kwestia mieszkań także nie odnosi się do problematyki dostępności i jednego z głównych problemów miasta w tej kwestii związanego z brakiem wind w starym budownictwie – aż 60% Bydgoszczan powyżej 60 roku życia zamieszkują 3-5 kondygnacyjne budynki bez windy. Szczegółowa analiza tej kwestii zawarta jest w raporcie *Ocena stanu przygotowania infrastruktury społecznej województwa kujawsko-pomorskiego dla potrzeb wszystkich pokoleń ze szczególnym uwzględnieniem usług kierowanych do osób starszych. Etap II*.

Wśród wskaźników nie ma też pomiaru dostępności infrastruktury miejskiej, a przecież jednym z określonych w strategii wyzwań rozwojowych, którym miasto chce sprostować w najbliższych latach jest poprawa dostępności dóbr i usług w mieście dla osób z ograniczeniami. Do potrzeb osób z niepełnosprawnościami odnosi się jeden z 11 kierunków działań: *Dostosowywanie zasobów mieszkaniowych i infrastruktury do potrzeb osób z ograniczeniami w mobilności i percepcji*, który nie podlega pomiarowi.

Jeśli chodzi o wskaźniki odnoszące się do celu *Miasto wrażliwe społecznie*, to dotyczą one do funkcjonowania środowiskowej pomocy społecznej, w tym domów pomocy społecznej, a więc w dużej mierze odnoszą się do potrzeb osób z niepełnosprawnościami i seniorów.

Natomiast wskaźniki związane z liczbą miejsc zapewniających opiekę nad dziećmi do szóstego roku życia odnoszą się do sytuacji kobiet, na które zwykle zostaje scedowana opieka nad osobami zależnymi, co utrudnia im m.in. równy dostęp do rynku pracy. Wśród kierunków działań zapisanych pod tym celem większość bezpośrednio odnosi się do potrzeb grup narażonych na wykluczenie, jak tworzenie zasobu mieszkań chronionych, usamodzielnienia i treningowych; działalność tzw. asysty rodzinnej, przeciwdziałanie zjawiskom przemocy w rodzinie; budowa, modernizacja i rozbudowa infrastruktury

placówek pomocy społecznej; zwiększenie liczby miejsc w placówkach wsparcia dziennego, środowiskowych domach samopomocy, domach pobytu dziennego; rozwój systemu zintegrowanych usług dla seniorów; działania na rzecz rozwoju współpracy środowisk senioralnych; realizacja działań z zakresu rehabilitacji społecznej i zawodowej oraz integracji osób niepełnosprawnych; zwiększenie liczby punktów udzielających wsparcia osobom z zaburzeniami i chorobami psychicznymi oraz stworzenie miejsc integracji i samopomocy osiedlowej. Warto jednak zwrócić uwagę, że większość z nich nie jest mierzona za pomocą zawartych w strategii wskaźników. Z tego powodu, aby monitorować realizację wyznaczonych kierunków działań odpowiednie wskaźniki powinny znaleźć się w szczegółowych programach wdrożeniowych.

Oprócz tych dwóch głównych obszarów do potrzeb osób z niepełnosprawnościami i seniorów odnosi się jeszcze jeden z kierunków działań obszaru IV (*Zrównoważone gospodarowanie zasobami środowiska*) mówiący o wdrażaniu zasad projektowania uniwersalnego – dostosowanego do potrzeb osób w każdym wieku oraz dwa kierunki obszaru V (*Zrównoważony i spójny system transportowy*) jeden odnoszący się do zakupu nowoczesnego taboru autobusowego i tramwajowego (zero- i niskoemisyjne, dostosowane do potrzeb osób z niepełnosprawnościami) i drugi do rozwoju usług świadczonych drogą elektroniczną.

4.2. Strategia rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego

Bydgoszcz jest, obok Torunia, jedną z dwóch stolic województwa kujawsko-pomorskiego i największym miastem regionu. Jako takie zajmuje także naczelne miejsce w dokumencie strategicznym *Strategia przyspieszenie 2030 plus województwa kujawsko-pomorskiego*.

W strategii podkreślona jest waga rozwoju miast, które są stolicami województw. Bydgoszcz jest postrzegana jako odpowiedzialna za realizację „działalności wyspecjalizowanych”, których odbiorcami są wszyscy mieszkańcy województwa, a więc stopień rozwoju tych działalności kształtuje jakość życia całego regionu. Wymienione zostały m.in. takie rodzaje działalności jak: szkolnictwo wyższe, instytucje kultury wysokiej, wysokospecjalistyczna opieka medyczna, pełnienie funkcji węzła komunikacyjnego zapewniającego dostępność międzyregionalną i międzynarodową. Bydgoszcz jest też wiodącym ośrodkiem gospodarczym regionu z największą ilością przedsiębiorstw i

najważniejszym ośrodkiem sportu. Jako stolica województwa ma też silne związki z zagranicą i dużą wymianę międzynarodową. Warto do tej charakterystyki dodać również największy w regionie rozwój trzeciego sektora organizacji pozarządowych, w tym szczególnie tych działających w sferze praw człowieka, przeciwdziałania dyskryminacji i wykluczeniu.

Wszystkie te parametry wskazują, że Bydgoszcz jest miastem, które powinno być modelowym przykładem rozwiązań promujących równość dla całego województwa. Także w kontekście postulowanej szerszej współpracy zagranicznej z krajami europejskimi wskazane jest bycie miastem zapewniającym równe traktowanie jego mieszkańcom i mieszkańcom, co jest standardem w krajach Europy Zachodniej. Tym bardziej, że strategia województwa wyraźnie wskazuje, że najważniejszym celem jest zapewnienie jak najwyższej możliwej jakości życia jego mieszkańców, która jest definiowana jako „zapewnienie warunków typowych dla regionu funkcjonującego w strukturach wysokorozwiniętego państwa europejskiego, stanowiącego integralną część Unii Europejskiej”. Misję województwa oddaje sformułowanie „Człowiek w centrum uwagi”. Stąd też być może warto, aby Bydgoszcz aktywnie przeciwstawiła się dyskryminacji osób nieheteroseksualnych, dążąc do usunięcia strefy wolnych od LGBT w województwie kujawsko-pomorskim – taka strefa została uchwalona w Rypinie.

Jednym z wyzwań rozwojowych, które zidentyfikowano w strategii, jest dostosowanie kierunków rozwoju województwa do transformacji demograficznej i konsekwencji starzenia społeczeństwa. Województwo kujawsko-pomorskie od kilkunastu lat notuje zmiany, przede wszystkim zwiększającą się ilość osób starszych, a malejącą młodych. W latach 2010-2018 liczba ludności w wieku poprodukcyjnym wzrosła o 30% (z 335 tys. do 436,5 tys.). Prognoza demograficzna przewiduje, że w 2030 roku liczba osób w wieku poprodukcyjnym wyniesie 520 tys. osób. Z uwagi na rosnącą długość życia – w województwie wynosiła ona 74 lata dla mężczyzn i 81 lat dla kobiet, zwiększy się także liczba osób po 80 roku życia. W latach 2010-2018 wzrosła ona o jedną czwartą (z 66 tys. do 83 tys.). Zgodnie z prognozą można spodziewać się, że w roku 2030 liczba 80-latków wyniesie 114 tys., przy czym zakłada się szczególnie szybki wzrost od 2026 roku, kiedy wiek ten zaczną osiągać roczniki powojennego wyżu demograficznego. Bydgoszcz jest miastem z najwyższą liczbą osób w wieku poprodukcyjnym w województwie – obecnie jest to jedna czwarta jego mieszkańców, a w 2030 roku może to być nawet jedna trzecia. „W kontekście starzenia się społeczeństwa kluczowe znaczenie mają: usługi publiczne (zwłaszcza aspekty związane ze zdrowym i

aktywnym starzeniem się – ochrona zdrowia i instytucjonalne przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu oraz usługi opiekuńcze, w tym usługi opiekuńcze oferowane w ramach systemu pomocy społecznej), transport publiczny i dostępność przestrzeni publicznych oraz dostosowanie przestrzeni i budynków do potrzeb osób starszych.”

Innym wyzwaniem opisanym w części diagnostycznej strategii jest wzrastająca liczba cudzoziemców na terenie województwa (w 2017 r. stanowili oni ok. 10% osób pracujących w regionie, ponad 90% z nich pochodziło z Ukrainy), która jest pożądana w związku z problemami z rekrutacją pracowników na regionalnym rynku pracy, ale która także wymaga odpowiedniego przygotowania urzędów i instytucji, a także mieszkańców i mieszanek. Kolejnym wyzwaniem jest niski poziom dostępności niektórych kategorii usług, instytucji i placówek dedykowanych osobom z niepełnosprawnościami, co wskazuje na potrzebę dalszego rozwoju i wspierania dedykowanych placówek.

Strategia postuluje, aby w związku z rosnącą liczbą osób starszych oraz zapewnieniem osobom z niepełnosprawnościami możliwości rozwoju społecznego i zawodowego bezwzględnie kierować się zasadą dostosowania infrastruktury społecznej do potrzeb tych grup. Podkreślono, że budynki mieszkaniowe powinny być wyposażone w windy. Rozwijana powinna być działalność m.in. taka jak edukacja na wszystkich poziomach, placówki wsparcia całodobowego, specjalistyczne poradnie, zapewnienie wsparcia wytchnieniowego, dostosowanie przestrzeni publicznych oraz usługi społeczne, zwłaszcza opiekuńcze oraz rozwój działalności mających na celu przeciwdziałanie wykluczeniom i wzmocnienie aktywności społecznej.

Szczególny nacisk w strategii kładziony jest na działania rozwijające kompleksowy system wsparcia seniorów. Szczególne znaczenie będzie miała tutaj aktywizacja społeczna osób starszych, strukturyzująca czas wolny, wpływająca korzystnie na ich zdrowie fizyczne i psychiczne i przeciwdziałająca wykluczeniu społecznemu seniorów i senierek. Strategia ostrzega, że skala potrzeb wkrótce przerośnie dotychczasowe możliwości systemu pomocy społecznej, jeśli nie zostaną podjęte zdecydowane działania obejmujące m.in. tworzenie nowych domów pobytu, szkolenie kadr, ale też rozwijanie wszelkich nowych form aktywizacji osób starszych.

Strategia zakłada wzrost potrzeb w zakresie integracji społecznej cudzoziemców, co wymaga jednak przygotowania instytucji publicznych administracji (obsługi mieszkańców, kultury, urzędów pracy, edukacji, bezpieczeństwa oraz pomocy społecznej) do kontaktu z

cudzoziemcami. Z uwagi na to, że migranci potrzebują systemowego wsparcia z zakresu integracji społecznej, zarówno na poziomie wojewódzkim, jak miasta Bydgoszczy tworzone są dokumenty operacyjne uwzględniające szczególne potrzeby migrantów i migrantek.

Nacisk położony jest także na włączanie osób z niepełnosprawnościami w życie społeczno-zawodowe. Podkreśla się, że wsparcie powinno być włączające i aktywizujące, a nie wyręczające i ubezwłasnowolniające. Ważne jest także zwiększenie kadr specjalistów i specjalistek pracujących z dziećmi i młodzieżą niepełnosprawną intelektualnie oraz osobami z chorobą psychiczną czy z osobami neuronietypowymi (z diagnozą spektrum autyzmu) oraz tworzenie centrów wsparcia zdrowia psychicznego.

Poniżej prezentujemy wybrane kierunki działań strategicznych powiązane z równym traktowaniem i przeciwdziałaniem dyskryminacji osób z grup narażonych na wykluczenie.

Kierunek	Charakterystyka kierunku
1. Skuteczna edukacja	
1101. Upowszechnienie wychowania przedszkolnego	Kierunek dotyczy działań promocyjnych i organizacyjnych mających na celu zwiększenie udziału dzieci uczęszczających do placówek edukacji przedszkolnej. Zalicza się tu zarówno działania mające na celu kształtowanie świadomości rodziców, jak i działania zmierzające do poprawy dostępności, takie jak działania na rzecz tworzenia przedszkoli, rozbudowywania ich struktur lub tworzenia oddziałów przedszkolnych przy szkołach.
1103. Wyrównywanie szans edukacyjnych dzieci i młodzieży	Kierunek dotyczy wszelkiego rodzaju działań o charakterze edukacyjnym, promocyjnym lub organizacyjnym, ukierunkowanych na wyrównywanie szans edukacyjnych dzieci i młodzieży. Dotyczy także programów stypendialnych mających na celu wyrównywanie szans edukacyjnych.

<p>1105. Wsparcie skutecznego kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami</p>	<p>Kierunek dotyczy wszelkiego rodzaju działań o charakterze edukacyjnym lub organizacyjnym, ukierunkowanych na efektywne kształcenie uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, w tym we współpracy z pracodawcami. W stosunku do osób z niepełnosprawnościami, powiązany jest kierunek „2205. Wsparcie rozwoju społecznego i aktywności zawodowej osób wykluczonych i zagrożonych wykluczeniem społecznym, w tym osób z niepełnosprawnościami” – kwalifikacja interwencji do danego kierunku, wg specyfiki danego zagadnienia.</p>
<p>1109. Promocja idei uczenia się przez całe życie</p>	<p>Kierunek dotyczy działań promocyjnych w stosunku do idei uczenia się przez całe życie. Dotyczy wszelkich form samokształcenia i rozwoju, zarówno osobistego jak i zawodowego.</p>
<p>1110. Rozwój kompetencji uczniów w zakresie funkcjonowania we współczesnym społeczeństwie</p>	<p>Kierunek dotyczy działań promocyjnych i edukacyjnych w zakresie świadomości ekonomicznej i przedsiębiorczości, edukacji o charakterze prawnym, podstaw funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego.</p>
<p>1304. Wzmocnienie kompetencji interkulturowych i międzynarodowych młodzieży</p>	<p>Kierunek dotyczy działań o charakterze szkoleniowym, mających na celu poprawę kompetencji w zakresie znajomości różnic kulturowych oraz nauki języków, w kontekście budowania otwartości, tolerancji oraz zdolności do odnoszenia sukcesów na zagranicznych rynkach pracy i wśród zagranicznych odbiorców oferty województwa. Kierunek obejmuje ogół działań związanych z wzmocnieniem internacjonalizacji młodzieży szkolnej i studenckiej oraz uczących się</p>

	osób dorosłych. Kierunek dotyczy także implementowania idei „edukacji europejskiej”.
1305. Poprawa bezpieczeństwa dzieci, młodzieży i słuchaczy	Kierunek dotyczy działań o charakterze organizacyjnym i szkoleniowym, związanych z poprawą bezpieczeństwa na terenie placówek edukacyjnych. Dotyczy szkoleń dla pracowników szkół, szkoleń dla uczniów, a także rozwoju fizycznej ochrony. Kierunek dotyczy także działań inwestycyjnych o niewielkiej skali związanych z montażem urządzeń stanowiących fizyczne zabezpieczenie przed dostępem do placówek edukacyjnych osób niepożądanych oraz służących wykrywaniu materiałów i narzędzi niebezpiecznych, a także montażu systemów monitorowania i rozpoznawania oraz zakupu niezbędnego sprzętu i oprogramowania.
306. Rozwój profesjonalnego wsparcia psychologiczno-pedagogicznego	Kierunek dotyczy działań o charakterze organizacyjnym mających na celu zapewnienie uczniom i nauczycielom wsparcia psychologiczno-pedagogicznego i psychologicznego.
1405. Promocja szkół wyższych z terenu województwa w kraju i poza granicami kraju	Kierunek dotyczy działań promocyjnych regionalnych szkół wyższych poza województwem kujawsko-pomorskim, w tym poza granicami kraju, w celu pozyskania studentów. Dotyczy także wsparcia udziału UMK jako partnera stowarzyszonego w europejskiej sieci uniwersytetów YUFE (Young Universities for the Future of Europe).

<p>2. Zdrowe, aktywne i zamożne społeczeństwo</p>	
<p>2101. Rozwój aspiracji społecznych</p>	<p>Kierunek dotyczy działań edukacyjnych (edukacja nieformalna) i promocyjnych mających na celu rozbudzenie aspiracji społecznych, zwłaszcza wśród dzieci i młodzieży. Dotyczy przede wszystkim działań polegających na animacji społecznej, pokazywaniu dobrych wzorców, wyrabianiu przekonania o roli i potrzebie kształcenia i rozwoju osobistego.</p>
<p>2102. Rozwój społeczeństwa obywatelskiego</p>	<p>Kierunek dotyczy ogółu działań mających na celu kształtowanie społeczeństwa obywatelskiego i wzrostu aktywności społeczeństwa, przejawiających się w większej aktywności na rzecz rozwoju lokalnego oraz wysokim poziomem integracji społecznej (więzi społecznych). Obejmuje także kształtowanie lokalnych liderów. Rozwój wolontariatu jest przedmiotem odrębnego kierunku.</p>
<p>2103. Aktywizacja seniorów oraz integracja międzypokoleniowa</p>	<p>Kierunek dotyczy ogółu działań mających na celu przeciwdziałanie wykluczeniom i włączeniu społecznemu seniorów oraz działań na rzecz integracji międzypokoleniowej.</p>
<p>2104. Rozwój idei solidaryzmu międzypokoleniowego</p>	<p>Kierunek dotyczy ogółu działań o charakterze edukacyjnym i promocyjnym, mających na celu kształtowanie postaw solidaryzmu międzypokoleniowego, przejawiającego się w sferze publicznej w poświęcaniu niewspółmiernie wysokich nakładów i zaangażowania na rozwiązywanie problemów i zaspokajanie potrzeb wybranych grup</p>

	społecznych.
2105. Integracja społeczna cudzoziemców	Kierunek dotyczy ogółu działań mających na celu nabycie przez cudzoziemców zamieszkujących na terenie województwa, umiejętności niezbędnych dla integracji kulturowej. Dotyczy działań szkoleniowych i edukacyjnych wykraczających poza działania administracji rządowej wobec imigrantów i ma na celu przyspieszenie procesu integracji.
2201. Rozwój struktur instytucjonalnych oraz potencjału nieinstytucjonalnego w zakresie działalności opiekuńczych, adekwatnie do zwiększających się potrzeb	Kierunek dotyczy działań o charakterze organizacyjnym, mających na celu dostosowanie i rozwój struktur instytucjonalnych (także tworzenie nowych podmiotów) i nieinstytucjonalnych oraz działalności opiekuńczych adekwatnie do zwiększających się potrzeb wynikających z prognoz demograficznych. Kierunek dotyczy także szkoleń dla opiekunów nieformalnych (osób zajmujących się osobami starszymi w ramach gospodarstw - 159 - domowych) w celu nabycia umiejętności opieki nad osobami starszymi w warunkach domowych. Zapewnienie bazy lokalowej dla instytucji pomocy społecznej znajduje się w obszarze kierunku „4111. Rozwój infrastruktury dla pomocy społecznej”
2202. Dopasowanie liczby osób pracujących w obszarze pomocy społecznej i integracji, w tym w obszarze działalności opiekuńczych oraz kwalifikacji tych osób do rzeczywistych potrzeb społecznych	Kierunek dotyczy działań o charakterze organizacyjnym, związanych ze zwiększaniem liczebności i kwalifikacji kadr instytucji pomocy i integracji społecznej, w tym w obszarze działalności opiekuńczych. Ponadto niezbędna jest realizacja działań na rzecz: rozwoju kształcenia zawodowego ww. zakresie, wsparcia szkoleniowego (specjalizacje,

	<p>kursy, superwizje, inne), przeciwdziałania wypaleniu zawodowemu oraz podnoszenia kompetencji opiekuńczych opiekunów formalnych i nieformalnych. Niezbędna jest wykwalifikowana kadra, stąd jako realizacja niniejszego kierunku mogą być także wskazywane działania na rzecz rozwoju kształcenia zawodowego w tym zakresie (zwłaszcza kierunki zamawiane) – jeśli było ono realizowane na wniosek podmiotów pomocy społecznej. Kierunek dotyczy także rozwoju streetworkingu kierowanego do dzieci i młodzieży. Pozyskanie personelu dla pomocy społecznej jest także przedmiotem kierunków „3708. Pozyskanie poza granicami kraju kadr dla gospodarki oraz usług publicznych realizowanych na terenie województwa oraz ich adaptacja do rynku pracy województwa” oraz „3709. Pozyskanie spoza terenu województwa (na terenie Polski) kadr dla gospodarki oraz usług publicznych realizowanych na terenie województwa”.</p>
<p>2203. Rozwój działalności badawczej w zakresie identyfikacji i analizy regionalnych problemów w obszarze szeroko rozumianej pomocy i integracji społeczne</p>	<p>Kierunek dotyczy działań organizacyjnych w zakresie prowadzenia badań i analiz w obszarze szeroko rozumianej pomocy i integracji społecznej, w tym w ramach działalności Obserwatorium Pomocy i Integracji Społecznej. Uwzględnia również wszelkie działania na rzecz upowszechniania wyników przeprowadzonych badań i analiz, w efekcie prowadzących do podniesienia jakości i efektywności funkcjonowania instytucji działających ww. obszarze</p>

<p>2204. Poszukiwanie i upowszechnianie niestandardowych form pomocy w obszarze pomocy społecznej i integracji</p>	<p>Kierunek dotyczy rozwoju i upowszechniania rozwiązań IT w obszarze pomocy społecznej i integracji, poprawiających bezpieczeństwo i komfort życia osób potrzebujących wsparcia w codziennym funkcjonowaniu. Kierunek obejmuje także zakup niezbędnego sprzętu i oprogramowania oraz finansowanie działań badawczo-rozwojowych i wdrożeń w tym zakresie</p>
<p>2205. Wsparcie rozwoju społecznego i aktywności zawodowej osób wykluczonych i zagrożonych wykluczeniem społecznym, w tym osób z niepełnosprawnościami</p>	<p>Kierunek dotyczy ogółu działań mających na celu umożliwienie jak najpełniejszego uczestnictwa w procesach rozwoju społecznego oraz umożliwienie realizacji aspiracji zawodowych osób z niepełnosprawnościami, przewlekle chorych i niesamodzielnych. Przedmiotem kierunku są działania o charakterze organizacyjnym, związanym z wprowadzaniem odpowiednich rozwiązań, zapewnieniem niezbędnych kadr, promocją aktywności, budowaniem postaw solidarności wśród pozostałych grup społecznych. Kierunek nie obejmuje natomiast działań o charakterze inwestycyjnym, związanych z dostosowaniem bazy usług publicznych dla potrzeb osób z ograniczoną dostępnością – znajdują się one w obszarze kierunku „4115. Dostosowanie bazy infrastrukturalnej usług publicznych wszelkiego rodzaju oraz przestrzeni publicznych, a także budynków mieszkalnych do potrzeb osób z niepełnosprawnościami, niesamodzielnych i starszych”. Działania aktywizacyjne dla osób starszych są przedmiotem kierunku „2103. Aktywizacja seniorów oraz integracja międzypokoleniowa”.</p>

<p>2211. Rozwój współpracy podmiotów działających na rzecz włączenia społecznego</p>	<p>Kierunek dotyczy podejmowania działań organizacyjnych, edukacyjnych i promocyjnych na rzecz wzmacniania mechanizmów współpracy różnych podmiotów istotnych z punktu widzenia strategicznego podejścia do przeciwdziałania ubóstwu i wykluczeniu społecznemu, w tym upowszechniania wdrażania modelu kooperacji pomiędzy instytucjami pomocy i integracji społecznej a podmiotami innych polityk sektorowych w obszarze regionu.</p>
<p>2302. Działania organizacyjne na rzecz poprawy dostępności do leczenia ogólnego i specjalistycznego</p>	<p>Kierunek dotyczy ogółu działań o charakterze organizacyjnym mających na celu poprawę dostępności do leczenia ogólnego i specjalistycznego, poza działaniami inwestycyjnymi polegającymi na tworzeniu bazy lokalowej dla placówek ochrony zdrowia, które znajdują się w obszarze celu operacyjnego „41. Infrastruktura rozwoju społecznego”. Dotyczy także działań mających na celu zmiany organizacyjne i własnościowe w sieci szpitali (zwłaszcza wielospecjalistycznych), tworzenie nowych gabinetów specjalistycznych, zapewnianie dostępności do lekarzy specjalistów w ramach przychodni ogólnych w określone dni tygodnia, a także organizację dowozów pacjentów do przychodni specjalistycznych poza miejscem (miejscowością) ich zamieszkania oraz na terenie miejscowości zamieszkania.</p>
<p>2303. Rozwój profilaktyki zdrowotnej i promocji zdrowia</p>	<p>Kierunek dotyczy ogółu działań o charakterze organizacyjnym, edukacyjnym, promocyjnym polegających na kształtowaniu właściwych postaw i</p>

	zachowań w zakresie zdrowego trybu życia. Kierunek dotyczy także wykonywania badań diagnostycznych w ramach profilaktyki oraz współpracy z samorządami lokalnymi na rzecz upowszechniania wiedzy o zachowaniach prozdrowotnych
3. Konkurencyjna gospodarka	
3702. Wsparcie rozwiązań i promocja zachowań mających na celu wydłużanie aktywności zawodowej ludności starszej	Kierunek dotyczy ogółu działań organizacyjnych, szkoleniowych i promocyjnych, których celem jest zwiększenie poziomu aktywności zawodowej ludności starszej, w tym pozostawanie oraz powrót na rynek pracy pomimo osiągnięcia wieku emerytalnego. Obejmuje także działania promocyjne dedykowane do osób będących już w wieku emerytalnym/pobierających świadczenia ale również do osób w wieku produkcyjnym (zwłaszcza produkcyjnym niemobilnym) promujące dłuższe pozostawanie na rynku pracy w przyszłości.
3703. Wsparcie aktywności zawodowej, poprzez upowszechnianie opieki nad dziećmi do lat trzech	Kierunek dotyczy ogółu działań organizacyjnych i promocyjnych, których celem jest stwarzanie warunków dla powrotu do aktywności zawodowej rodziców po urodzeniu dziecka, poprzez stwarzanie warunków dla rozwoju działalności opiekuńczych dla dzieci do lat trzech. Wyjątek: Działania mające na celu tworzenie bazy lokalowej dla rozwoju działalności opiekuńczych dla dzieci do lat 3, są przedmiotem kierunku „4101. Rozwój infrastruktury opieki nad dziećmi do lat 3”.

<p>3708. Pozyskanie poza granicami kraju kadr dla gospodarki oraz usług publicznych realizowanych na terenie województwa oraz ich adaptacja do rynku pracy województwa</p>	<p>Kierunek dotyczy ogółu działań organizacyjnych, szkoleniowych i promocyjnych mających na celu pozyskiwanie z zagranicy pracowników dla gospodarki oraz dla usług publicznych świadczonych na terenie województwa oraz ich adaptację do rynku pracy województwa. Działania należy różnicować w zależności od oczekiwanego okresu świadczenia pracy na terenie województwa oraz specyfiki wykonywanej działalności. Kierunek obejmuje działalności organizacyjne związane ze: współpracą ze szkołami zawodowymi i wyższymi kształcącymi kadry w danej dziedzinie, współpracą z urzędami pracy poza granicami kraju, szkoleniami mającymi na celu adaptację do polskiego stylu życia, podstawy nauki języka, podstawy obowiązującego prawa, w tym prawa pracy, współpracę i wsparcie jest w zakresie adaptacji obcokrajowców zamieszkujących lub wykonujących pracę na ich terenie do warunków lokalnych, współpracę i wsparcie pracodawców zatrudniających pracowników z zagranicy. Wyjątek: Pozyskanie kadr dla prowadzenia działalności jest także przedmiotem kierunków dotyczących funkcjonowania: pomocy społecznej, ochrony zdrowia oraz działalności naukowo-badawczej. Demarkację należy przeprowadzać w sposób następujący: pozyskanie konkretnych pracowników inspirowane przez ww instytucje jest przedmiotem powyżej wskazanych kierunków, natomiast ogół pozostałych działalności związanych z promowaniem zatrudniania się na terenie województwa oraz</p>
--	---

	<p>działania podejmowane w celu doprowadzenia do imigracji do województwa wykwalifikowanych pracowników (także w ww dziedzinach), jest przedmiotem niniejszego kierunku.</p>
<p>4. Dostępna przestrzeń i czyste środowisko</p>	
<p>4101. Rozwój infrastruktury opieki nad dziećmi do lat 3</p>	<p>Kierunek dotyczy działań inwestycyjnych mających na celu stworzenie lub poprawę warunków lokalowych dla prowadzenia działań opieki nad dziećmi do lat trzech. Obejmuje zarówno działania polegające na budowie nowych obiektów, modernizacji, przebudowie i rozbudowie istniejących, jak i adaptacji obiektów o innym przeznaczeniu. Obejmuje zarówno działania polegające na tworzeniu obiektów samodzielnych, dedykowanych do tego celu, jak i tworzeniu bazy lokalowej dla realizacji tego typu usług przy obiektach/instytucjach prowadzących zasadniczo działalność innego rodzaju. Obejmuje także działania dotyczące realizacji niezbędnej infrastruktury towarzyszącej oraz działania polegające na zakupie i montażu niezbędnego wyposażenia.</p>

<p>4102. Rozwój infrastruktury edukacji przedszkolnej</p>	<p>Kierunek dotyczy działań inwestycyjnych mających na celu stworzenie lub poprawę warunków lokalowych dla prowadzenia edukacji przedszkolnej. Obejmuje zarówno działania polegające na budowie nowych obiektów, modernizacji, przebudowie i rozbudowie istniejących, jak i adaptacji obiektów o innym przeznaczeniu. Obejmuje zarówno działania polegające na tworzeniu obiektów samodzielnych, dedykowanych do tego celu, jak i tworzeniu bazy lokalowej dla realizacji tego typu usług przy obiektach/instytucjach prowadzących zasadniczo działalność innego rodzaju. Obejmuje także działania dotyczące realizacji niezbędnej infrastruktury towarzyszącej oraz działania polegające na zakupie i montażu niezbędnego wyposażenia.</p>
<p>4106. Rozwój infrastruktury dla aktywności, integracji i włączenia społecznego</p>	<p>Kierunek dotyczy działań inwestycyjnych mających na celu stworzenie lub poprawę warunków lokalowych dla prowadzenia działań z zakresu stymulowania rozwoju społecznego na poziomie lokalnym, animacji i integracji społecznej, w tym także jako miejsca aktywizacji i włączenia społecznego seniorów oraz jako baza lokalowa dla funkcjonowania lokalnych organizacji sektora pozarządowego. Obejmuje zarówno działania polegające na budowie nowych obiektów, modernizacji, przebudowie i rozbudowie istniejących, jak i adaptacji obiektów o innym przeznaczeniu. Obejmuje zarówno działania polegające na tworzeniu obiektów samodzielnych, dedykowanych do tego celu, jak i tworzeniu bazy lokalowej dla realizacji tego typu usług przy obiektach/instytucjach prowadzących</p>

	<p>zasadniczo działalność innego rodzaju. Obejmuje także działania dotyczące realizacji niezbędnej infrastruktury towarzyszącej oraz działania polegające na zakupie i montażu niezbędnego wyposażenia. Kierunek dotyczy w szczególności istniejących oraz tworzonych świetlic wiejskich, a przy ich braku lub braku zasadności tworzenia, w uzasadnionych przypadkach może dotyczyć innych obiektów publicznej infrastruktury społecznej (np. szkół, bibliotek) pełniących taką rolę.</p>
<p>4108. Rozwój infrastruktury opiekuńczej (miejsca opieki całodobowej i dziennej dla osób niesamodzielných, mieszkania chronione)</p>	<p>Kierunek dotyczy działań inwestycyjnych mających na celu stworzenie lub poprawę warunków lokalowych dla prowadzenia działalności z zakresu całodobowej i dziennej opieki dla osób starszych i/lub niesamodzielných, a także dotyczy mieszkań chronionych i hospicjów. Obejmuje zarówno działania polegające na budowie nowych obiektów, modernizacji, przebudowie i rozbudowie istniejących, jak i adaptacji obiektów o innym przeznaczeniu. Obejmuje zarówno działania polegające na tworzeniu obiektów samodzielnych, dedykowanych do tego celu, jak i tworzeniu bazy lokalowej dla realizacji tego typu usług przy obiektach/instytucjach prowadzących zasadniczo działalność innego - 186 - rodzaju. Obejmuje także działania dotyczące realizacji niezbędnej infrastruktury towarzyszącej oraz działania polegające na zakupie i montażu niezbędnego wyposażenia. Kierunek dotyczy także realizacji bazy wytchnieniowej dla opiekunów osób niesamodzielných.</p>

<p>4109. Poprawa dostępności do wypożyczalni sprzętu medycznego i rehabilitacyjnego</p>	<p>Kierunek dotyczy działań inwestycyjnych mających na celu stworzenie lub poprawę warunków lokalowych dla prowadzenia działalności polegającej na udostępnianiu sprzętu medycznego i rehabilitacyjnego.</p>
<p>4110. Rozwój infrastruktury sportu, rekreacji i aktywnego spędzania wolnego czasu</p>	<p>Kierunek dotyczy działań inwestycyjnych mających na celu stworzenie lub poprawę warunków dla prowadzenia działalności sportowej, rekreacji i aktywnego spędzania wolnego czasu. Obejmuje zarówno działania polegające na budowie nowego zagospodarowania, w tym obiektów, modernizacji, przebudowie i rozbudowie istniejącego, jak i adaptacji obiektów o innym przeznaczeniu. Obejmuje zarówno działania polegające na tworzeniu zagospodarowania samodzielnego, dedykowanego do tego celu, jak i tworzeniu bazy dla realizacji tego typu aktywności przy obiektach/instytucjach prowadzących zasadniczo działalność innego rodzaju. Obejmuje także działania dotyczące realizacji niezbędnej infrastruktury towarzyszącej. Kierunek dotyczy wszelkiego rodzaju obiektów służących aktywnemu spędzaniu wolnego czasu, w tym także placów zabaw dla dzieci. Kierunek dotyczy także realizacji hal widowiskowych i widowiskowo-sportowych. W ramach kierunku mieści się także rozwój infrastruktury sportowej wielodyscyplinowej.</p>
<p>4111. Rozwój infrastruktury dla pomocy społecznej</p>	<p>Kierunek dotyczy działań inwestycyjnych mających na celu stworzenie lub poprawę warunków lokalowych dla prowadzenia działalności z zakresu pomocy społecznej. Obejmuje zarówno działania polegające na budowie nowych obiektów,</p>

	<p>modernizacji, przebudowie i rozbudowie istniejących, jak i adaptacji obiektów o innym przeznaczeniu. Obejmuje zarówno działania polegające na tworzeniu obiektów samodzielnych, dedykowanych do tego celu, jak i tworzeniu bazy lokalowej dla realizacji tego typu usług przy obiektach/instytucjach prowadzących zasadniczo działalność innego rodzaju. Obejmuje także działania dotyczące realizacji niezbędnej infrastruktury towarzyszącej oraz działania polegające na zakupie i montażu niezbędnego wyposażenia.</p>
<p>4112. Zapewnienie komfortu i bezpieczeństwa zamieszkania seniorów</p>	<p>Kierunek dotyczy działań inwestycyjnych mających na celu dostosowanie lokali mieszkalnych osób starszych do specyficznych potrzeb tej grupy, zwłaszcza w zakresie poprawy dostępności i bezpieczeństwa użytkowania. Kierunek dotyczy także dostosowania części wspólnych budynków mieszkalnych przede wszystkim poprzez montaż wind, a także wyposażenie w urządzenia służące aktywności fizycznej.</p>
<p>4113. Rozwój przestrzeni publicznych</p>	<p>Kierunek dotyczy działań inwestycyjnych mających na celu stworzenie lub poprawę stanu przestrzeni służących celom publicznym w zakresie spędzania wolnego czasu oraz integracji społecznej. Infrastruktura służąca aktywności fizycznej w ramach przestrzeni publicznych jest przedmiotem kierunku „4110. Rozwój infrastruktury sportu, rekreacji i aktywnego spędzania wolnego czasu”.</p>

<p>4115. Dostosowanie bazy infrastrukturalnej usług publicznych wszelkiego rodzaju oraz przestrzeni publicznych, a także budynków mieszkalnych do potrzeb osób z niepełnosprawnościami, niesamodzielnymi i starszych</p>	<p>Kierunek dotyczy działań związanych z dostosowaniem bazy infrastrukturalnej usług publicznych wszelkich rodzajów oraz przestrzeni publicznych do potrzeb osób z niepełnosprawnościami, niesamodzielnymi i starszych. Dotyczy prac projektowych oraz budowlanych. W przypadku braku możliwości dostosowania konkretnego obiektu, za zgodną z kierunkiem należy uznać realizację nowego obiektu o takim samym przeznaczeniu. Kierunek dotyczy także dostosowania budynków publicznych przede wszystkim poprzez montaż wind</p>
<p>5. Spójne i bezpieczne województwo</p>	
<p>5104. Rozwój transportu publicznego na żądanie</p>	<p>Kierunek dotyczy działań mających na celu uruchamianie bezpłatnych połączeń „na żądanie” (transport samochodowy). W pierwszej kolejności dotyczy osób w podeszłym wieku oraz osób z ograniczeniami ruchu ze względu na stan zdrowia lub niepełnosprawność, zamieszkujących obszary pozbawione innego rodzaju transportu.</p>
<p>5201. Rozwój kompetencji cyfrowych mieszkańców</p>	<p>Kierunek dotyczy ogółu działań mających na celu rozwój i podnoszenie kompetencji cyfrowych wszystkich grup pokoleniowych, realizowanych zarówno w ramach edukacji formalnej, jak i nieformalnej.</p>
<p>5202. Rozwój usług publicznych świadczonych elektronicznie</p>	<p>Kierunek dotyczy ogółu działań mających na celu rozwój usług sfery publicznej świadczonych w formie elektronicznej (e-usługi). Są to przede wszystkim działania o charakterze organizacyjnym</p>

	<p>oraz niezbędne działania inwestycyjne a także komponent promocyjno-edukacyjny dla mieszkańców. Wyjątek: Kierunek dotyczy usług świadczonych przez sferę publiczną. Usługi komercyjne są przedmiotem kierunku „5203. Rozwój e-commerce”.</p>
<p>5401. Rozwój sektora pozarządowego i jego aktywny udział w prowadzeniu polityki rozwoju województwa</p>	<p>Kierunek dotyczy działań mających na celu wzmocnienie sektora pozarządowego jako animatora rozwoju społeczeństwa obywatelskiego i partnera dla realizacji zadań własnych samorządów lokalnych i samorządu regionalnego. W szczególności dotyczy aktywnego zaangażowanie organizacji sektora pozarządowego w realizację zadań związanych ze stymulowaniem rozwoju społecznego, poprzez powierzanie im prowadzenia zadań.</p>
<p>5409. Zwiększenie partycypacji społecznej w procesach rozwoju lokalnego i regionalnego</p>	<p>Kierunek dotyczy działań edukacyjnych i promocyjnych, mających na celu rozwój społeczeństwa obywatelskiego i wzrost zaangażowania mieszkańców w procesy rozwoju lokalnego i regionalnego. Kierunek dotyczy także wsparcia podmiotów sektora pozarządowego jako reprezentacji mieszkańców w konsultacji projektów dokumentów określających kierunki procesów rozwojowych.</p>
<p>5410. Promocja społecznej odpowiedzialności biznesu</p>	<p>Kierunek dotyczy działań edukacyjnych i promocyjnych w zakresie społecznej odpowiedzialności biznesu, czyli uwzględnianiu w funkcjonowaniu podmiotów gospodarczych kwestii interesów społecznych i środowiskowych oraz relacji z innymi interesariuszami na danym obszarze.</p>

5411. Promocja idei i wartości europejskich	Kierunek dotyczy działań edukacyjnych i promocyjnych w zakresie upowszechniania wartości leżących u podstaw funkcjonowania Wspólnoty Europejskiej, wyrażonych w art. 2 Traktatu o Unii Europejskiej, tj. „Unia opiera się na wartościach poszanowania godności osoby ludzkiej, wolności, demokracji, równości, państwa prawa, jak również poszanowania praw człowieka, w tym praw osób należących do mniejszości. Wartości te są wspólne Państwom Członkowskim w społeczeństwie opartym na pluralizmie, niedyskryminacji, tolerancji, sprawiedliwości, solidarności oraz na równości kobiet i mężczyzn.”
---	--

4.3. Działania na rzecz równego traktowania i przeciwdziałania wykluczeniu w Bydgoszczy na przestrzeni ostatnich 3 lat

Analizie poddano Raporty o stanie miasta za rok 2018 i 2019. Raport za rok 2020 nie był w chwili pisania raportu ukończony. Analiza wskazuje, że miasto podejmuje działania z zakresu równego traktowania, przeciwdziałania dyskryminacji i niwelowania barier związanych z przynależnością do określonej grupy społecznej. Są to jednak działania rozproszone. Brakuje spójnej polityki miejskiej z zakresu równego traktowania.

Dotychczasowe działania były ukierunkowane przede wszystkim na przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu i obejmowały swoim zakresem przede wszystkim grupę osób z niepełnosprawnością i seniorów/seniorek. Sporadycznie pojawiały się informacje na temat realizacji zadań na rzecz osób o innym pochodzeniu etnicznym czy narodowości – dotyczyły przede wszystkim udziału miasta w ministerialnym *Programie integracji społeczności romskiej w Polsce za lata 2014-2020* oraz dotacji dla organizacji pozarządowych na wsparcie cudzoziemców na rynku pracy. Działania na rzecz Romów obejmowały jedynie remonty mieszkań (nakład środków to 20 400 w 2018 roku). Jedynym działaniem odnoszącym się do wyrównywania statusu kobiet i mężczyzn były dotacje na usługi opiekuńcze dzieci do lat 6 –

jak wskazuje analiza w strategii województwa kujawsko-pomorskiego w Bydgoszczy niski procent dzieci jest objętych opieką żłobkową i wychowaniem przedszkolnym. W pierwszym przypadku z powodu niewielkiej ilości miejsc, w drugiej z powodu małego zainteresowania rodziców. Natomiast jeśli chodzi o ochronę kobiet przed przemocą realizowano program nauki samoobrony dla kobiet. Zapewniano także wsparcie w postaci działalności hostelu i wsparcia psychologicznego.

Działaniem bezpośrednio odnoszącym się do kwestii równego traktowania był Bydgoski Projekt Miejski Szkoła Otwarta i Tolerancyjna. Jego celem jest podjęcie przez szkoły działań na rzecz „tolerancji i otwartości na ludzi, bez względu na pochodzenie, rasę, wygląd, poglądy, wyznanie oraz status społeczny i materialny”. W 2018 roku w projekcie uczestniczyło 75 szkół i ok. 800 uczniów i uczennic, w 2019 roku były to 63 szkoły i ok. 700 uczniów (aktywnych uczestników) oraz ok. 10 000 biernych uczestników.

W 2019 roku powołano działającą społecznie Bydgoską Radę ds. Równego Traktowania, której zadaniem jest m.in. „monitorowanie i analizowanie zjawisk dyskryminacji, edukowanie i promowanie idei i postaw równego traktowania, a także opiniowanie projektów uchwał i programów przyjmowanych przez Radę Miasta Bydgoszczy”. Rada zajmuje się wszelkimi przejawami dyskryminacji, a w szczególności ze względu na: płeć, wiek, niepełnosprawność, religię i wyznanie, orientację seksualną oraz narodowość, rasę i pochodzenie etniczne. Do zadań Rady należy: doradzanie i występowanie do Prezydenta Miasta Bydgoszczy w zakresie inicjatyw zmierzających do realizacji zasady równego traktowania; inicjowanie współpracy samorządu, przedsiębiorstw, organizacji pozarządowych oraz innych podmiotów w zakresie upowszechniania zasady równego traktowania; monitorowanie, obserwowanie i analizowanie zjawisk dyskryminacji oraz formułowanie rekomendacji/zaleceń; edukowanie oraz promowanie idei równego traktowania oraz dobrych praktyk poprzez organizowanie konferencji, szkoleń, warsztatów, konkursów i innych wydarzeń; opiniowanie projektów uchwał, programów oraz innych dokumentów przyjmowanych przez Radę Miasta Bydgoszczy pod kątem realizacji idei równego traktowania.

Do tej pory BRRT w 2020 roku zaangażowała się w obchody Międzynarodowego Dnia Tolerancji, wydała też trzy stanowiska – związane z podpisaniem Karty Różnorodności i przeciwdziałaniem dyskryminacji ze względu na orientację seksualną. Rada zainicjowała

także prace nad politykami równego traktowania w Bydgoszczy, czego pierwszym etapem jest niniejszy raport.

Bardzo ważnym krokiem było podpisanie Karty Różnorodności przez Prezydenta Bydgoszczy 18 stycznia 2021 roku. Urząd Miasta Bydgoszczy jej asygnatą zobowiązał się do aktywnego przeciwdziałania dyskryminacji ze względu na wszystkie przesłanki, do wdrażania zasad zarządzania różnorodnością i polityki równego traktowania oraz ich promowania i upowszechniania wśród wszystkich interesariuszy. W kwietniu 2021 roku został powołany w Urzędzie Miasta międzywydziałowy zespół ds. wdrożenia postanowień Karty.

Jeśli chodzi o działania na rzecz osób z niepełnosprawnością było ich dużo i zmierzały do zwiększenia dostępu osób z niepełnosprawnościami do dóbr i usług, opieki, rehabilitacji, kształcenia oraz informacji. Realizowano programy profilaktyki zdrowotnej, zwiększono dostęp do informacji dla osób niewidzących i głuchych, realizowano działania na rzecz osób z chorobą psychiczną, umożliwiano edukację dzieciom z niepełnosprawnością poprzez prowadzenie placówek odpowiadających na ich potrzeby, zwiększono dostępność oferty kulturalnej i sportowej, usuwano bariery architektoniczne, urbanistyczne i sportowe (m.in. poprzez zakup tramwajów niskopodłogowych, obniżanie krawężników przy przejściach dla pieszych oraz udźwiękowienie sygnalizacji świetlnej), dotowano zakup sprzętu specjalistycznego i rehabilitację oraz prowadzono działania na rzecz aktywizacji zawodowej. Dokonano także modernizacji domów pomocy społecznej i ośrodków wsparcia.

W przypadku działań na rzecz seniorów od 2016 roku realizowany jest program Bydgoska Karta Seniora 60+ oferujący seniorom zniżki na wybrane usługi oraz produkty w następujących obszarach: zdrowie, usługi, edukacja oraz turystyka. Do końca 2019 roku wydano łącznie 1289 kart. Przyznawano dotacje dla organizacji pozarządowych na działania na rzecz seniorów. Wprowadzono i promowano program „koperta życia”, czyli akcję umieszczania na drzwiach lodówki specjalnie przygotowanych opakowań zawierających najważniejsze informacje o stanie zdrowia, przewlekłych chorobach, przyjmowanych lekach, uczuleniach, danych osobowych oraz kontaktach do bliskich. Działał również program Złota rączka dla Seniora 65+ oferujący darmowe drobne naprawy. Wspierano działalność uniwersytetów trzeciego wieku i klubów seniora. W 2019 roku powołano Bydgoskie Biuro Seniora w strukturach Urzędzie Miasta. Jego celem jest „diagnozowanie potrzeb w zakresie miejskiej polityki senioralnej, realizacja programów i przedsięwzięć aktywizujących osoby

starsze, współpraca i wspieranie lokalnych organizacji zrzeszających seniorów i działających na ich rzecz”.

W okresie ostatnich trzech lat Bydgoszcz konsekwentnie podejmuje działania z zakresu równości i przeciwdziałania dyskryminacji. Systemowe wsparcie jest kierowane do osób z niepełnosprawnościami oraz do seniorów/seniorek. Realizowane są zadania z Samorządowego Programu Działań na Rzecz Osób z Niepełnosprawnościami. Działania na rzecz osób starszych koordynuje osadzone w strukturze urzędu Biuro seniora. Choć nie podejmuje się wielu działań na rzecz wsparcia migrantów i migrantek, przygotowywana jest obecnie strategia integracji cudzoziemców, która ma za zadanie to zmienić. W tej sytuacji polityka miejska dotycząca równego traktowania powinna uwzględniać odpowiednie dokumenty strategiczne oraz podejmowane działania i integrować je w jedną całość. Dyskusji powinien zostać poddany jej zakres – o ile część działań na rzecz równego traktowania w oczywisty sposób odnosi się do przeciwdziałania dyskryminacji, o tyle część z nich, także koniecznych, jest działaniami z zakresu niwelowania barier i wyrównywania szans. W obecnym opracowaniu nie różnicuje się tych dwóch zakresów, przyjmując, że działania niwelujące bariery są ściśle powiązane z działaniami na rzecz równego traktowania.

Polityka miejska z zakresu równości powinna także położyć szczególny nacisk na przeciwdziałanie dyskryminacji i odpowiedzenie na potrzeby grup, które w dotychczasowych działaniach pojawiają się rzadko albo wcale – kobiet, osób LGBT+, migrantów i migrantek oraz osób bezwyznaniowych.

5. Kierunki działań w zakresie polityki równego traktowania w Bydgoszczy

5.1. Sprawne i efektywne zarządzanie miastem

1. Uczynienie równego traktowania i przeciwdziałania dyskryminacji jednym z priorytetów polityki miasta.

Jednym z głównych wyzwań związanych ze zmianą sytuacji grup dyskryminowanych i narażonych na wykluczenie społeczne jest wstyd. Wstyd utrudnia nagłaśnianie zjawisk związanych z przemocą i dyskryminacją, szczególnie przemocą seksualną, przemocą domową

czy inną przemocą wobec kobiet, a także wobec osób LGBT+. Jest także barierą dla ofiar w zgłaszaniu przestępstw czy mówieniu o tym, co je spotkało – prócz wyżej wymienionych grup, także osób z niepełnosprawnością, seniorów/seniorek czy migrantów/migrantek. Bardzo ważne jest więc stworzenie przestrzeni, gdzie nie ma miejsca na wstyd w takich sytuacjach. Wymaga to odważnego i głośnego przeciwstawiania się przemocy i dyskryminacji w każdej dziedzinie poprzez nacisk na realizowanie przez polityki miejskie określonych wartości.

2. Stanowcze reagowanie na zdarzenia przemocy motywowanej uprzedzeniami przez władze miasta.

Przeciwdziałanie dyskryminacji wymaga stania na straży zasad i stanowczego reagowania na przemoc motywowaną uprzedzeniami, bez względu na to czy dotyczy ona osoby z niepełnosprawnością, geja, feministki czy muzułmanina. Tylko wtedy, gdy jasny przykład będzie szedł z góry poprzez działania władz miasta, możliwe jest tworzenie kultury otwartości na różnorodność. Publiczne działania sojuszników i sojuszniczek są konieczne, aby osoby z grup mniejszościowych wiedziały, że mają wsparcie.

3. Podejmowanie i promowanie podejmowanych przez miasto inicjatyw na rzecz równego traktowania, m.in. Karty Różnorodności, obejmowanie patronatem imprez równościowych i branie w nich udziału przez władze miasta.

Działania na rzecz równości powinny być wizytówką Bydgoszczy, a jego mieszkańcy i mieszkanki o nich poinformowani. Promocja takich działań ma także znaczenie dla modelowania postaw i zachęcania innych podmiotów do podejmowania podobnych zobowiązań. Udział przedstawicieli władz miasta w inicjatywach takich jak np. Marsz Równości jest wyrazem solidarności z osobami dyskryminowanymi.

4. Przygotowanie kadr wszystkich wydziałów i biur Urzędu Miasta, jednostek, instytucji i spółek miejskich oraz organizacji pozarządowych do wprowadzania polityki równego traktowania.

Dla wprowadzania skutecznej zmiany i realizacji wizji Bydgoszczy jako miasta otwartego na różnorodność bardzo ważne jest, aby działania te zostały przyjęte ze zrozumieniem i otwartością, szczególnie przez pracowników i pracownice, którzy będą je wdrażać.

Szczególnie kadry miejskie powinny stać się sojusznikami polityki równego traktowania. Bardzo ważne jest więc ich uprzednie przygotowanie poprzez m.in. ich udział w przygotowaniu odpowiednich polityk, szkolenia antydyskryminacyjne, udział we wdrażaniu postanowień Karty Różnorodności. Pozwoli to również na wykształcenie postawy życzliwości wobec mieszkanki i mieszkańców Bydgoszczy należących do grup mniejszościowych.

5. Powołanie w strukturze urzędu ciała zajmującego się równym traktowaniem –np. biura pełnomocnika lub centrum na wzór funkcjonującego w Gdańsku GCRT - zajmującego się wszystkimi przesłankami (płeć, pochodzenie etniczne/narodowość, stan zdrowia/niepełnosprawność, religia/wyznanie/światopogląd, orientacja seksualna i tożsamość płciowa, wiek) z wyodrębnionym budżetem i uprawnieniami reagowania na dyskryminację.

Powołanie ciała zajmującego się równym traktowaniem jest niezwykle istotnym elementem systemowych działań na rzecz przeciwdziałania dyskryminacji i wykluczeniu. Odpowiedni urząd w sprawny i skuteczny sposób mógłby koordynować działania w odpowiedzi na zgłaszane potrzeby grup narażonych na dyskryminację m.in. takie jak: zapewnienie bezpłatnej pomocy prawnej i psychologicznej ofiarom przemocy i dyskryminacji, asysta w załatwianiu spraw bytowych dla migrantów/migrantek, posiadanie w strukturze urzędu rzecznika ds. osób LGBT (potrzebnego z uwagi na rozpowszechnioną przemoc wobec osób LGBT+, małe wsparcie społeczne, rozpowszechnianie uprzedzenia, zagrożenie wykluczeniem i marginalizacją społeczną oraz trudny dostęp do pomocy). Takie ciało rozpatrywałoby szereg szczegółowych postulatów zgłoszonych w badaniu, podejmowało odpowiednie działania oraz wdrażało politykę równego traktowania.

6. Powołanie w strukturze urzędu biura Pełnomocnika ds. Osób z Niepełnosprawnościami.

Z uwagi na ilość potrzeb i postulatów osób z niepełnosprawnościami oraz niewystarczającą ich realizację przez Urząd Miasta potrzeba jest systemowych działań w tym zakresie.

7. Opracowanie zasad upamiętniania ważnych dla miasta osób w przestrzeni publicznej, np. poprzez nazwy ulic, tablice pamiątkowe, pomniki; uwzględniających

różnorodność społeczności Bydgoszczan – w szczególności kobiet i innych grup narażonych na dyskryminację.

Działania te mają na celu przywrócenie pamięci o pomijanych i zapominanych osobach a również zasłużonych, które należały do grup mających mniejszy wpływ na kształtowanie pamięci historycznej. Okazję tę warto również wykorzystać do pokazywania trudności związanych z pokonywaniem barier społecznych (np. ograniczoną możliwością udziału w życiu publicznym ze względu na przynależność do określonej grupy). Będzie to miało także wpływ na edukację dzieci i młodzieży, zachęcając ich do realizacji swoich marzeń i aspiracji bez względu na to, z jakiego środowiska pochodzą.

8. Przygotowanie i wdrożenie wytycznych promujących różnorodność w działaniach informacyjnych, promocyjnych i edukacyjnych w instytucjach miejskich, zarówno w warstwie merytorycznej, jak i językowej oraz graficznej.

Realizacja tego kierunku powinna zakładać analizę działań informacyjnych, promocyjnych i edukacyjnych dokumentów i materiałów papierowych, elektronicznych, pisanych i mówionych oraz graficznych (również w działaniach zleczanych podmiotom zewnętrznym) tak aby materiały te oddawały różnorodność mieszkańców i mieszkanek miasta i nie powielały stereotypów dotyczących grup narażonych na dyskryminację.

9. Wprowadzenie klauzul równego traktowania i przeciwdziałania dyskryminacji w zleceniach i umowach na realizację zadań publicznych z organizacjami pozarządowymi i przedsiębiorcami/czyniami oraz umowach dotyczących udostępnienia przestrzeni i budynków, w tym także w przypadku projektów realizowanych z budżetu obywatelskiego.

Miasto powinno stać na straży przestrzegania zasad równego traktowania tam, gdzie ma na to bezpośredni wpływ. Dodatkowo niedopuszczalna jest dyskryminacja ze względu na płeć w postaci innego wynagrodzenia za tę samą pracę dla kobiet i mężczyzn. Powinien zostać przeprowadzony audyt wynagrodzeń, sprawdzający czy wszystkie podmioty związane z miastem stosują się do tej zasady.

10. Zapewnienie dostępności wydarzeń miejskich dla osób z niepełnosprawnościami i informacji o nich.

Powołany zespół itp. dostępności powinien przygotować wytyczne dotyczące organizacji wydarzeń miejskich tak, aby były one dostępne dla wszystkich mieszkańców i mieszkanki Bydgoszczy (z niepełnosprawnością ruchową, głuchych, niewidomych itp.).

11. Wprowadzenie przez miasto zasady zrównoważonej reprezentacji w swoich ciałach decyzyjnych i doradczych oraz nominacji do ciał zewnętrznych.

Wdrażanie zasady równego traktowania wymaga, aby została przeprowadzona analiza i opracowane zasady powoływania gremiów doradczych, rad programowych, zespołów i kapituł w taki sposób, aby ich skład odzwierciedlał różnorodność społeczności Bydgoszczan, ze szczególnym uwzględnieniem kobiet.

12. Opracowanie zasad nominacji do nagród i stypendiów przyznawanych ze środków miejskich, w taki sposób, aby listy kandydatów i kandydatek w większym stopniu odzwierciedlały różnorodność społeczności Bydgoszczan.

Wdrażanie zasady równego traktowania wymaga, aby dokonać analizy nagród i stypendiów przyznawanych przez miasto, aby upewnić się, że żadna grupa nie jest przy nich wykluczana. Warto także zastanowić się nad mechanizmem wsparcia systemem stypendiów/nagród/grantów osób z grup narażonych na dyskryminację i wykluczenie lub tematyki równego traktowania.

13. Opracowanie przez miasto sposobu integracji polityki równego traktowania (z innymi dokumentami strategicznymi) oraz konsultowania jej opracowywania i wdrażania ze wszystkimi interesariuszami, w tym w szczególności osobami należącymi do grup narażonych na dyskryminację.

Z uwagi na istnienie różnych dokumentów strategicznych oraz różnych ciał działających w obszarze równego traktowania zachodzi potrzeba ich integracji przy ustalaniu polityki miejskiej z zakresu przeciwdziałania dyskryminacji. Badanie pokazało, że bardzo ważne jest bieżące planowanych działań tak, aby dopasować je do potrzeb interesariuszy.

14. Włączenie do polityki informacyjnej miasta spraw związanych z równym traktowaniem i przeciwdziałaniem dyskryminacji tak, aby były w łatwy sposób możliwe do odnalezienia przez mieszkańców i mieszkanki miasta oraz dziennikarzy i dziennikarki, w

tym informacji o działaniach pomocowych dla ofiar przemocy i dyskryminacji, w tym także w języku angielskim i dostosowanych do potrzeb osób z niepełnosprawnościami.

Działania te powinny być realizowane w sposób dopasowany do potrzeb mieszkańców i mieszkanek miasta. Niniejsza diagnoza wskazuje na trudności w dotarciu do informacji – członkowie BRRT nie mieli wiedzy na temat działań związanych z Kartą Różnorodności, cudzoziemcy wiedzy o swoich podstawowych prawach, ofiary przemocy, gdzie mogą się zgłosić, seniorzy, że istnieją dedykowane dla nich programy itp. Konieczne wydaje się stworzenie skutecznego systemu komunikacji.

15. Zapewnienie dostępności obsługi mieszkańców i mieszkanek we wszystkich usługach miejskich, ze szczególnym uwzględnieniem dostępności dla osób z niepełnosprawnością ruchową i seniorów/seniorek, osób niewidomych i słabowidzących, komunikacji z osobami głuchymi, osobami z niepełnosprawnością intelektualną oraz cudzoziemcami.

Wdrożenie tego kierunku wymaga działań systemowych. Pierwszym krokiem powinno być uwzględnienie na etapie planowania lokalizacji punktów usług miejskich i ich dostępności, w tym komunikacyjnej i godzinowej w stosunku do potrzeb grup, które będą z niego korzystać. Obecnie Powiatowy Zespół ds. Orzekania o Niepełnosprawności jest bardzo trudno dostępny, a budynek nie posiada windy. Innym zgłaszanym problemem jest likwidacja wielu Rejonowych Centrów Pomocy Społecznej, a także utrudniony dostęp do siedzib przynajmniej dwóch Warsztatów Terapii Zajęciowej. Kolejnym obsługa meldunków cudzoziemców tylko przez dwa biura o niewydłużonych godzinach pracy itp. Bardzo istotne jest także przygotowanie kadry do obsługi osób z poszczególnych grup. Poza życzliwością, ważna jest znajomość języków obcych przez urzędników, przygotowanie instrukcji wypełniania druków, bądź samych druków w języku angielskim i ukraińskim, podobnie tablic informacyjnych, zapewnienie tłumacza polskiego języka migowego, przygotowanie druków pisanych większą czcionką, punkt informacyjny/infolinia, gdzie seniorzy, cudzoziemcy, osoby z niepełnosprawnością lub wszyscy inni interesanci mogliby uzyskać asystę pozwalającą przebrnąć im przez procedury i formalności. W przypadku obsługi osób starszych czy z niepełnosprawnością zaproponowano praktyczne szkolenia z symulatorem odczuć.

16. Wypracowanie strategii działania w sprawach nie leżących w kompetencjach samorządu, np. zmian prawa.

Kluczowe sprawy związane z ochroną przed dyskryminacją są regulowane prawnie. Wiele z nich wciąż nie zostało rozwiązanych lub zagwarantowanych na poziomie ustawowym. Warto zastanowić się, w jaki sposób samorząd może wesprzeć działania lobbingowe poszczególnych grup tak, aby doprowadzić do zmiany prawa w kwestiach związanych z równym traktowaniem.

5.2. Aktywni, otwarci i kompetentni obywatele

17. Zapewnienie bezpieczeństwa osobom należącym do grup narażonych na dyskryminację w przestrzeni publicznej poprzez profesjonalizację działań policji i służb miejskich.

Eliminacja przemocy motywowanej uprzedzeniami poprzez m.in. szkolenia dla policji i służb miejskich w zakresie ścigania przestępstw z nienawiści i mowy nienawiści, szkolenia w związku zabezpieczaniem zgromadzeń organizowanych przez grupy narażone na dyskryminację, a także z kontaktu z ofiarami przestępstw z nienawiści tak, aby unikać wtórnej wiktymizacji oraz monitorowanie działań policji związanych z nierównym traktowaniem zgromadzeń – innymi grup katolickich, innymi grup upominających się o prawa kobiet. W przypadku przestępstw z nienawiści szczególny nacisk powinien położony zostać na wypracowanie tymczasowych rozwiązań związanych z przeciwdziałaniem przemocy ze względu na płeć, orientację seksualną i tożsamość płciową oraz religię (inną niż katolicka), bezwyznaniowość i światopogląd, które to grupy nie są obecnie dostatecznie chronione przez kodeks karny, a zgłaszane przez nich sprawy spotykają się pobłażliwością organów ścigania.

18. Zapewnienie bezpieczeństwa dzieciom i młodzieży należącym do grup narażonych na dyskryminację poprzez przygotowanie kadr edukacyjnych w przedszkolach i szkołach wszystkich szczebli.

Przemoc motywowana uprzedzeniami wynika ze stereotypów i uprzedzeń transmitowanych przez środowisko, w którym dorasta młody człowiek. Rolą placówek edukacyjnych jest zapewnienie bezpieczeństwa wszystkim wychowankom bez względu na ich płeć, kolor skóry,

narodowość, orientację seksualną ich własną lub ich rodziców, stosunek do religii czy stan zdrowia. Konieczne jest więc działanie systemowe przygotowujące przedszkola i szkoły do stania się placówkami bezpiecznymi i szanującymi różnorodność. Działaniami powinna zostać objęta cała placówka. Działania te powinny zawierać w sobie m.in. stworzenie dokumentów strategicznych (wizji, misji placówki), procedur reagowania na przemoc motywowaną uprzedzeniami (w tym seksizm), przeszkolenie całego personelu (włącznie z portierami i woźnymi) z przeciwdziałania dyskryminacji i reagowania na przemoc, przygotowanie kadr edukacyjnych do kontaktu z uczniami i uczennicami należącymi do mniejszości (np. dzieci z tęczy rodzin (gdzie oboje rodzice są tej samej płci), dzieci bezwyznaniowe itp., przygotowanie kadr edukacyjnych do identyfikowania stereotypów i uprzedzeń w materiałach edukacyjnych takich jak podręczniki szkolne (szczególnie dotyczących ról płciowych) oraz do włączania edukacji antydyskryminacyjnej do programu zajęć, działania zachęcające społeczność szkolną do wspólnego budowania szkoły bezpiecznej i otwartej na różnorodność –bezpiecznej dla uczniów, nauczycieli i rodziców. Warto zastanowić się, jak wykorzystać do tego celu funkcjonujący już program Szkoła Otwarta i Tolerancyjna, upewnić się, że dotyczy on wszystkich grup dyskryminowanych (w tym osób LGBT+, bezwyznaniowych i dyskryminacji krzyżowej) i zmodyfikować go w kierunku działań bardziej systemowych.

19. Zapewnienie bezpieczeństwa kobietom (i dziewczynkom) jako grupie szczególnie narażonej na przemoc seksualną, domową i ekonomiczną.

Przemocy tego typu sprzyjają rozpowszechnione w naszej kulturze stereotypy i uprzedzenia mówiące, że winę za przemoc ponosi kobieta, gwałt w małżeństwie nie istnieje, a kobieta musi spełniać "obowiązki małżeńskie". Trudnej sytuacji ofiar przemocy domowej sprzyja także brak partnerstwa w związkach sprawiający, że kobiety rezygnują z pracy, aby wychowywać dzieci i stają się ekonomicznie zależne od partnera, niska egzekwowalność alimentów i niewystarczająca dostępność bezpłatnej pomocy psychologicznej oraz prawnej. Wiele kobiet nie jest też w stanie podjąć działań zmierzających do zmiany swojej sytuacji z powodu trudnej sytuacji psychicznej i przekonania o swoim braku sprawczości, które jest między innymi efektem socjalizacji oraz społecznego przyzwolenia na przemoc mężczyzn wobec kobiet. Przy niewystarczających działaniach państwa w tym zakresie, rolą samorządu jest zadbanie o bezpieczeństwo mieszkanki miasta poprzez stworzenie systemowej eliminacji przemocy tego typu m.in. Poprzez działania edukacyjne (kampanie społeczne,

edukację nauczycieli i rodziców, zapewnienie edukacji seksualnej dla młodzieży itp.), szkolenie pracowników socjalnych w zakresie rozpoznawania przemocy w tym wobec kobiet z niepełnosprawnością i seniorek, monitoring sportu młodzieżowego oraz poprzez wspieranie organizacji pozarządowych działających na rzecz ofiar przemocy.

20. Wsparcie i promowanie działań na rzecz równego traktowania wyborów życiowych i ról rodzinnych, kulturowych, społecznych i zawodowych kobiet i mężczyzn. Promowanie w życiu publicznym i działaniach obywatelskich aktywnego udziału kobiet i mężczyzn ze wszystkich grup społecznych, w szczególności narażonych na dyskryminację i wykluczenie społeczne.

Zapewnienie możliwości rozwoju, wyboru drogi życiowej i stworzenie atmosfery wsparcia i życzliwości jest ważne dla wszystkich osób – osoby z grup narażonych na dyskryminację nie mają jednak takiej możliwości. Dotyczy to m.in. zajmowania przez kobiety stanowisk kierowniczych, działań przez kobiety w sferze publicznej innej niż charytatywna, szczególnie politycznej, pracy przez mężczyzn w zawodach opiekuńczych, realizacji ambicji zawodowych przez migrantów i migrantki, osoby z niepełnosprawnością, osoby starsze, a także partnerstwa kobiet i mężczyzn w pełnieniu ról rodzicielskich i realizacji ról rodzicielskich i społecznych przez osoby LGBT+ itp.

21. Wydzielenie budżetu na działania na rzecz równego traktowania i przeciwdziałania dyskryminacji, w tym na działania podejmowane przez BRRT, szkolenia antydyskryminacyjne oraz na konkursy grantowe dla organizacji pozarządowych w tym zakresie.

Jednym ze wskaźników tego, czy działania na rzecz równości są traktowane poważnie przez władze miasta jest alokacja środków finansowych. Wszelkie działania podejmowane bez wynagrodzenia, bez mocy decyzyjnej, po godzinach i jako dodatkowe obowiązki przekładają się na ich mniejszą skuteczność oraz są same w sobie nierównym traktowaniem w stosunku do innych działań podejmowanych na zlecenia miasta za wynagrodzeniem, z mocą decyzyjną i w godzinach pracy. Stąd też ważne, aby w ślad za politykami równości szły także środki na ich wdrażanie, w tym dla organizacji pozarządowych będących rzecznikami poszczególnych grup narażonych na dyskryminację i wykluczenie. Ważne jest także, aby grupy z jakiegoś

powodu „niewygodne politycznie” jak np. organizacje LGBT+, feministyczne czy świeckiego rodzicielstwa nie były pomijane przy rozdziale środków.

22. Wsparcie rozwoju organizacji pozarządowych zakładanych przez przedstawicieli środowisk narażonych na dyskryminację.

Z uwagi na trudności, które niesie ze sobą życie jako osoba wykluczana i narażona na dyskryminację, osoby z grup mniejszościowych mają mniejsze zasoby umożliwiające im działania samorzecznicze. Stąd wsparcie zakładania i prowadzenia organizacji pozarządowych poprzez działania ‘inkubacyjne’, pomoc prawną, księgową, pisanie wniosków, prowadzenia organizacji, zarządzania wolontariuszami itp. umożliwiłyby grupom narażonym na dyskryminację w przyszłości sprawne prowadzenie działań samorzeczniczych i wsparciowych.

23. Wypracowanie i wdrożenie przez miejskie instytucje edukacyjne wytycznych, zgodnie z którymi dokumenty i materiały edukacyjne, papierowe i elektroniczne, pisane i mówione oraz graficzne (również w działaniach zleczanych podmiotom zewnętrznym) nie będą zawierały stereotypów dotyczących grup narażonych na dyskryminację i będą promowały różnorodność.

Wytyczne takie są ważnym elementem systemu przeciwdziałania dyskryminacji. Zapobiegają przekazywaniu stereotypowych treści, które mogą się w nich znaleźć z braku wiedzy, wbrew intencjom przygotowujących je osób.

24. Zapewnienie dla kadr placówek edukacyjnych, poradni i pomocy społecznej dostępu do specjalistycznej wiedzy z zakresu pracy z osobami z grup narażonych na wykluczenie, w szczególności osobami transpłciowymi i ich rodzinami, osobami nieheteroseksualnymi i ich rodzinami, dziećmi wychowywanymi przez rodziców tej samej płci, pomocy psychologicznej i seksuologicznej osobom z niepełnosprawnościami i ich bliskim.

W chwili obecnej nie ma specjalistów/specjalistek z tej dziedziny na terenie Bydgoszczy i występuje potrzeba zorganizowania dostępności wiedzy (materiałów), szkoleń i superwizji dla wyżej wymienionych kadr w tym zakresie. Jako pilne wskazywane jest też

zapotrzebowanie wsparcia procesu diagnostyki i tranzycji osób transpłciowych i pomocy psychologicznej dla osób LGBT+.

25. Opracowanie programu wsparcia dziecka cudzoziemskiego w przedszkolu/szkole.

Aby wesprzeć integrację migrantów i migrantek bardzo ważne wydaje się przygotowanie systemu edukacji, m.in. poprzez zebranie już istniejących dobrych praktyk, sieciowanie szkół, przygotowanie odpowiednich materiałów i stworzenie wytycznych zwłaszcza dotyczących przeciwdziałania dyskryminacji.

26. Zmiana świadomości społecznej poprzez eliminację stereotypów i uprzedzeń oraz wzmacnianie postawy życzliwości.

Konieczne jest podjęcie przez miasto aktywnej roli ukierunkowanej na zmianę postaw i budowanie wspólnoty włączającej – poprzez m.in. kampanie informacyjne i różnego rodzaju zachęty do włączania grup i osób wykluczonych, propagowanie wiedzy o różnorodności oraz przygotowanie spójnego cyklu działań zmierzających do zainteresowania różnych grup społecznych tematyką różnorodności.

27. Zmiana świadomości społecznej poprzez działania promujące różnorodność skierowane do pracodawców.

Ważną grupą społeczną, do której powinny być skierowane działania są pracodawcy. Mają oni ogromny wpływ na kształtowanie kultury środowiska pracy, a co za tym idzie kultury miasta.

28. Prowadzenie działań edukacyjnych zwiększających świadomość obywatelską w zakresie ochrony przed dyskryminacją i prawa antydyskryminacyjnego (w tym prawa unijnego).

Świadomość obywateli i obywaterek na temat przysługujących im praw, w tym szczególnie dzieci i młodzieży, jest bardzo ważnym elementem budowania demokratycznej i otwartej społeczności.

29. Umożliwienie udziału w lekcjach etyki wszystkim zainteresowanym uczniom i uczennicom (w godzinach pozwalających na uczestnictwo w tych zajęciach), wsparcie w przygotowaniu kadr nauczycieli etyki.

Z uwagi na zgłaszaną w badaniu małą dostępność, a także małą promocję lekcji etyki, niewiele uczniów i uczennic może brać w nich udział.

30. Opracowanie i wdrożenie wytycznych mających na celu zapewnienie neutralności światopoglądowej placówek edukacyjnych.

W obecnej sytuacji nie są przestrzegane w przedszkolach i szkołach procedury zapewniające neutralność światopoglądową. Powinny zostać przygotowane wytyczne dla szkół związane z deklaracjami uczestnictwa w lekcjach religii, wyeliminowane domyślne zapisywanie dzieci na religię generujące problemy z nieobecnościami oraz rozwiązany problem organizacji religii w środku dnia. Zauważana jest też bardzo duża dominacja religii rzymskokatolickiej, nie tylko poprzez lekcje katechezy, ale również poprzez praktyki związane z organizacją przez szkoły mszy na rozpoczęcie roku szkolnego, świecenia tornistrów, braku zapewniania zajęć edukacyjnych podczas rekolekcji, organizacji obchodów świąt kościelnych itp. Brak uczestnictwa w tych praktykach jest zauważany i komentowany. Należałoby dążyć do ograniczenia tego typu praktyk, a w zamian za to większego nacisku na wartości uniwersalne dla wszystkich, w tym osób bezwyznaniowych, a także do zapoznania się z kulturą religijną innych uczniów i uczennic. Ważne jest także przygotowanie kadry pedagogicznej do rozmowy na temat różnic religijnych i światopoglądowych, tak, aby dzieci bezwyznaniowe nie czuły się wykluczane. Sprawą do rozwiązania jest także ekspozycja symboli religii rzymskokatolickiej w szkołach.

31. Zapewnienie neutralności światopoglądowej instytucji miejskich.

W obecnej sytuacji zasadne wydaje się podjęcie dyskusji i poszukanie rozwiązań uwzględniających we wspólnocie Bydgoszczan obecność osób bezwyznaniowych lub religii mniejszościowych. W diagnozie zwracano uwagę na powszechność krzyży w urzędach oraz na zapraszanie jako gości honorowych na uroczystości wewnątrz UM lub uroczystości miejskich przedstawicieli Kościoła katolickiego. Ich obecność jest oceniana jako oznaka uprzywilejowania Kościoła katolickiego w przestrzeni miejskiej. Jednym z rozwiązań jest zaprzestanie zapraszania hierarchów i podkreślenie charakteru świeckiego danych

uroczystości, innym zapraszanie przedstawicieli wszystkich głównych związków wyznaniowych.

32. Zapewnienie dostępu do opieki medycznej i psychologicznej neutralnej światopoglądowo, bez klauzuli sumienia.

Ważną kwestią jest dostęp do bezpłatnej opieki medycznej i psychologicznej dla wszystkich mieszkańców i mieszkank miasta bez względu na ich światopogląd czy orientację seksualną. Zgłaszane problemy dotyczyły przede wszystkim braku dostępu do antykoncepcji oraz negatywnych uwag związanych z czyjąś orientacją seksualną lub tożsamością płciową.

5.3. Przyjazne warunki życia – zdrowie, sport, kultura, bezpieczeństwo, mieszkania - dostępność, infrastruktura publiczna

33. Zapewnienie dostępności pomocy psychologicznej (w tym grup wsparcia) i psychiatrycznej wszystkim grupom narażonym na wykluczenie, w tym w szczególności:

- dla dzieci i młodzieży (przesłanka wiek) z uwagi na niedostateczną dostępność w tym zakresie, rosnącą ilość depresji i samobójstw oraz zwiększone zapotrzebowanie na wsparcie po okresie pandemii w tej grupie;
- dla seniorów/seniorek z uwagi wzrost depresji i izolacji społecznej po okresie pandemii w tej grupie;
- dla osób z niepełnosprawnościami – pomocy seksuologicznej;
- dla osób LGBT – jako grupy szczególnie stygmatyzowanej;
- dla migrantów/migrantek, w tym dzieci i młodzieży – jako osób zmagających się z procesem akulturacji i integracji.

34. Uczynienie priorytetem działań mających na celu aktywizację seniorów/seniorek, w tym w szczególności działań międzypokoleniowych.

Osoby starsze na skutek izolacji społecznej w trakcie pandemii częściej zapadają na depresję i zmagają się z poczuciem samotności i wykluczenia. Trudno im wtedy samodzielnie podjąć działania mające na celu zmianę ich sytuacji. Potrzeba analizy skuteczności dotychczasowych

działań, wsparcia uniwersytetów trzeciego wieku, klubów seniora, ale też rozwoju aktywności międzypokoleniowej np. poprzez tworzenie domów sąsiedzkich.

35. Rozwój działań mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa i komfortu życia seniorom/seniorkom.

Wskazywano tutaj działania takie jak opaska życia, zwiększenie ilości ławeczek m.in. na osiedlu Leśnym, wypożyczalnię sprzętu rehabilitacyjnego, działania fizjopraktyczne – zwiększenie ilości miejsc oferujących cykliczne ćwiczenia dla osób starszych w każdej dzielnicy, sklep społeczny (jako przeciwdziałanie ubóstwu), a także przeciwdziałanie wykluczeniu cyfrowemu.

36. Rozwój działań prozdrowotnych, rehabilitacyjno-sportowych dla osób starszych i z niepełnosprawnościami.

Z uwagi na wysoki koszt korzystania z infrastruktury sportowej postulowane jest dofinansowanie karnetów sportowych dla tych grup, a także utworzenie dostępnych ośrodków rehabilitacyjnych na każdym osiedlu. Jako szczególnie trudne wskazano również wykluczanie dzieci z niepełnosprawnościami z lekcji wychowania fizycznego – miasto powinno stworzyć warunki do sportu i rehabilitacji także tym dzieciom, np. poprzez tworzenie międzyszkolnych lekcji wychowania fizycznego na przystosowanych obiektach.

37. Objęcie pomocą społeczną osób starszych wychodzących ze szpitala lub chorych i żyjących samotnie.

Z uwagi na konstrukcję systemu wsparcia, który udziela pomocy na wniosek osoby potrzebującej, często zdarza się, że osoby starsze, które opuszczają placówki służby zdrowia nie mają zasobów, aby z tego wsparcia skorzystać. Z uwagi też na migrację osób młodych, coraz częściej zdarza się, że osoby starsze mieszkają same w dużej odległości od bliskich i kiedy chorują trudno im samodzielnie sobie poradzić. Zachodzi potrzeba stworzenia strategii współpracy pomiędzy opieką zdrowotną a pomocą społeczną oraz aktywnego wyjścia do seniorów/seniorek przedstawiającego im możliwości wsparcia, które mogą otrzymać i przeprowadzającego ich krok po kroku przez procedury.

38. Zmiana świadomości społecznej dotyczącej seniorów i senierek.

Z uwagi na istniejące stereotypy i uprzedzenia wobec osób starszych, a także lekceważące zachowania, jakie mają miejsce szczególnie w systemie opieki zdrowotnej lub usługach, ważna jest praca nad zmianą postaw społecznych w tym zakresie.

39. Zacieśnienie współpracy miasta z uczelniami, które świadczą wsparcie osobom starszym i z niepełnosprawnościami oraz kształcą kadry w tym zakresie. Włączanie seniorów i senierek do realizacji projektów.

Z uwagi na duże zasoby uczelni w Bydgoszczy w tym zakresie, warto nawiązać współpracę w celu stworzenia spójnego systemu wsparcia i jak najlepszego wykorzystania zasobów (kadr, ale też infrastruktury sportowej).

40. Opracowanie strategii i wdrożenie działań mających na celu pomoc osobom starszym mieszkającym w budynkach 3-5 kondygnacyjnych nie posiadających wind.

Ponad połowa Bydgoszczan powyżej 60 roku życia mieszka w tego typu budynkach. Wyjątkowo niekorzystna sytuacja ma miejsce w tych częściach miast, w których tego typu zabudowa powstawała w okresie lat 70- i 80-tych XX wieku. Takie dzielnice były zasiedlane w dużej mierze przez jednorodną wiekowo ludność. W efekcie obserwuje się jednorodne starzenie się całych dzielnic, a osoby starsze stają się więźniami wyższych pięter.

41. Wsparcie logistyczne opiekunów osób z niepełnosprawnościami poprzez zapewnienie obsługi medycznej i rehabilitacyjnej pacjentów i pacjentek z niepełnosprawnościami w miejscu przebywania/uczenia się/zamieszkania (lekarz dojeżdżający badający na miejscu wszystkie osoby).

Realizacja tego kierunku działania usprawniłaby korzystanie z opieki medycznej przez osoby z niepełnosprawnościami.

42. Uczynienie priorytetem likwidacji barier architektonicznych w przestrzeni miasta. Dostosowanie infrastruktury miejskiej do potrzeb osób z niepełnosprawnościami i osób starszych.

Jako szczególnie uciążliwe dla osób z niepełnosprawnością ruchową wskazano niedostępność Ronda Jagiellonów, lokalizację i brak dostępności Powiatowego Zespołu ds. Orzekania o

Niepełnosprawności, a także małą dostępność placówek edukacyjnych, sportowych (przebiegalnie), kulturalnych i przychodni. Z kolei w przypadku osób starszych ważna jest likwidacja krawężników, wyrównanie chodników, poręcze przy schodach i ławki. Jako szczególnie pilne wskazano uczynienie dostępnej części reprezentacyjnej – Starówki, gdzie nie ma restauracji, które mają stoły i toalety przystosowane do przyjmowania gości z niepełnosprawnością ruchową. Zwrócono uwagę też na planowanie odległości pomiędzy przystankami a przejściami dla pieszych oraz wyposażenie parków w odpowiednie typu stoły i ławeczki, a także uczynienie dostępnych placów zabaw dla dzieci z niepełnosprawnościami.

43. Profesjonalizacja sportu osób z niepełnosprawnościami.

W kontakcie ze środowiskiem osób z niepełnosprawnościami stworzenie klasy sportowej/ drużyn sportowych kształcących profesjonalnych sportowców. Sport ma funkcję integrującą, aktywizującą, prozdrowotną i motywującą, co jest szczególnie ważne dla tej grupy.

44. Zwiększenie ilości miejsc zapewniających opiekę wytchnieniową.

Jest to pilna potrzeba – opiekunowie osób z niepełnosprawnością, które wymagają pełnej opieki, nie mają dostatecznego wsparcia i zdarza się, że nie mają z kim zostawić osoby, którą się opiekują.

45. Stworzenie ośrodka wsparcia dla osób z niepełnosprawnością powyżej 25 roku życia.

Obecny system wsparcia nie zapewnia możliwości rozwoju, edukacji i rehabilitacji w systemie dziennym dla osób powyżej 25 roku życia. Konieczne jest zwiększenie ilości miejsc dla osób dorosłych.

46. Wsparcie integracji środowiska świeckiego rodzicielstwa.

Z uwagi na swoje rozproszenie i trudność w nawiązaniu kontaktu pomocne we wsparciu tej grupy byłyby działania integrujące. Odpowiedziałyby m.in. na potrzeby rodziców związane ze zorganizowaniem ceremonii będącej alternatywą dla komunii świętej.

47. Zapewnienie opieki nad kobietami rodzącymi dzieci ciężko lub śmiertelnie chore.

Polski system opieki zdrowotnej nie zapewnia żadnego wsparcia kobietom, którym prawo zakazuje przerwania ciąży w przypadku ciężkich wad płodu. Kobiety w tak trudnej sytuacji powinny móc skorzystać z osobnej przestrzeni w szpitalu (pokój do trudnych porodów) i mieć zapewnione specjalistyczne wsparcie psychologiczne.

48. Pomoc dla osób, których dotyka nagła niepełnosprawność i ich bliskich.

Brak jest przystępnych informacji, które krok po kroku umożliwiłyby skorzystanie z systemu wsparcia dla osób, które dopiero się z nim zetknęły oraz świadectw osób, które same były w tej sytuacji i mogłyby w ten sposób udzielić wsparcia.

49. Zapewnienie dostępności bezpłatnej opieki ginekologicznej osobom ze wszystkich grup narażonych na wykluczenie.

W Bydgoszczy nie ma w pełni dostosowanego gabinetu ginekologicznego dla osób z niepełnosprawnościami. Taki gabinet powinien gwarantować pełną inkluzyjność – być przystosowany dla osób ze wszystkimi niepełnosprawnościami, zapewniać opiekę lekarską bez klauzuli sumienia, w języku angielskim i ukraińskim z przygotowaniem międzykulturowym personelu, z przygotowaniem w zakresie transpłciowości i nieheteroseksualności i zakresie problemów wieku senioralnego. Otwartym 24 godziny na dobę, aby zapewnić możliwość obdukcji w przypadku ofiar przemocy.

50. Zobligowanie stołówek w instytucjach miejskich, w tym w szkołach, do zapewniania wyżywienia dostosowanego do potrzeb osób z niepełnosprawnością, związaną z koniecznością przestrzegania diety (fenyloketonuria, dieta cukrzycowa, bezlaktozowa, bezglutenowa itp.) lub decyzji żywieniowych wynikających ze światopoglądu i wyznania (wegetarianizm).

W miarę możliwości wszystkie osoby, w tym dzieci i młodzież szkolna, powinny mieć zapewnioną dostępność wyżywienia związaną z ich stanem zdrowia lub wyznaniem i światopoglądem.

51. Przygotowanie, wdrażanie i monitorowanie strategii integracji migrantów i migrantek w konsultacji z osobami pochodzącymi z tych środowisk w bieżącym uwzględnianiem ich potrzeb. Konieczne wydaje się podjęcie przez miasto systemowego wsparcia migrantów i migrantek mającego na celu ich integracji zarówno z polską kulturą, jak i wsparcie integracji między sobą.

52. Stworzenie tzw. Welcome Center –strony internetowej/punktu informacyjnego dla cudzoziemców planujących osiedlenie się w Bydgoszczy.

W takim miejscu powinny znaleźć się podstawowe informacje w językach obcych o polskiej kulturze, prawie, procedurach, opiece medycznej, ubezpieczeniach, transporcie itd. Informacje te powinny być przygotowane we współpracy z przedstawicielami środowiska migranckiego.

53. Umożliwienie dostępu dla cudzoziemców do bezpłatnej pomocy prawnej oraz asysty w załatwianiu spraw codziennych – urzędowych, bankowych, medycznych, związanych z ubezpieczeniem, wynajęciem mieszkania, sprawami pobytowymi, umowami o pracę, edukacją itp. Stworzenie pakietu powitalnego na poziomie placówek edukacyjnych dla uczniów i rodziców zawierającego podstawowe informacje.

W ramach tej rekomendacji warto również opracować szersze działania monitorujące sytuację cudzoziemców na lokalnym rynku pracy we współpracy z odpowiednimi służbami i instytucjami.

54. Podjęcie przez instytucje kultury działań włączających migrantów i migrantki, m.in. poprzez organizację wydarzeń z tłumaczeniem na język angielski i ukraiński, organizacje wydarzeń promujących międzykulturowość, itp.

Działania promujące międzykulturowość mają bardzo ważny aspekt integrujący migrantów i migrantki ze społecznością Bydgoszczan.

55. Ułatwienie nauki języka polskiego dla obcokrajowców.

O powodzeniu integracji cudzoziemców decyduje bardzo często znajomość języka polskiego. Zainteresowanie nauką jest bardzo duże, w związku z tym warto zastanowić się nad wprowadzeniem ułatwień w tym zakresie.

5.4. Nowoczesny transport i komunikacja

56. Zwiększenie dostępności komunikacji miejskiej dla osób z niepełnosprawnościami (osób starszych, rodziców małych dzieci z wózkami), zapewnienie większej dostępności usług zamawiania transportu miejskiego dla osób z niepełnosprawnościami.

W zakresie tej rekomendacji mieści się również monitorowanie rozkładu jazdy taboru niskopodłogowego.

57. Na etapie planowania uwzględnianie potrzeb mieszkańców i mieszkanek z niepełnosprawnością i starszych pod względem dostępności komunikacyjnej instytucji miejskich, przychodni, ośrodków rehabilitacji i innych.

Realizacja tego kierunku działań wymaga uwzględnienia konsultacji planowanych zmian z mieszkańcami i mieszkankami, których one dotyczą.

58. Na etapie planowania uwzględnienie połączeń komunikacyjnych z ośrodkami zagranicznymi, z których przybywają do Bydgoszczy migranci i migrantki.

Realizacja tego kierunku działań wymaga uwzględnienia informacji o kierunkach migracji z i do Bydgoszczy.